

**KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Sahibi

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

Editör

Doç. Dr. Fazıl KIRKBİR

Yrd. Doç. Dr. Bilal GEREKAN

Editör Yardımcıları

Doç. Dr. Mücahid KAÇAR

Doç. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ

Yrd. Doç. Dr. Bahadır GÜNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Doç. Dr. Birol KARAKURT

Dergi Sekreteryası

Arş. Gör. Oğuzhan ASLANTÜRK

GÜZ 2013 SAYI 6

ISSN 2146-3727

TRABZON

İletişim Adresi

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kanuni Kampüsü

Trabzon

E-posta: sbedergi@ktu.edu.tr

Tel: 0 (462) 377 2022

Dergimiz ASOS Index tarafından taranmaktadır.

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi; yılda iki kez yayınlanan ulusal, hakemli ve bilimsel bir dergidir. Editör, dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez. Derginin her hakkı saklıdır. Bu derginin hiçbir bölümü yazılı ön izin olmaksızın hiçbir biçimde ve hiçbir yolla yeniden üretilemez ve dağıtılamaz. Dergide yayınlanan çalışmalardaki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin görüşlerini yansıtmaz.

DANIŐMA KURULU

- A. Kasım VARLI Zaimoğlu Üniversitesi
Ahmet İNCEKARA İstanbul Üniversitesi
Ahmet ULUSOY Karadeniz Teknik Üniversitesi
Aykut ÇOBAN Ankara Üniversitesi
Bayram SEVİNÇ Karadeniz Teknik Üniversitesi
Bayram Zafer ERDOĞAN Bilecik Üniversitesi
Cengiz ALYILMAZ Atatürk Üniversitesi
Cevahir UZKURT Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Ekrem CENGİZ Gümüşhane Üniversitesi
Ersan BOCUTOĞLU Karadeniz Teknik Üniversitesi
Ersan ÖZ Pamukkale Üniversitesi
Ferit KÜÇÜK Harran Üniversitesi
Figen GÜNER DİLEK Gazi Üniversitesi
Halil İbrahim BULUT Karadeniz Teknik Üniversitesi
Harun TERZİ Karadeniz Teknik Üniversitesi
Hasan ÖZYURT Karadeniz Teknik Üniversitesi
Hasan TÜREDİ İstanbul Ticaret Üniversitesi
Hilmi Erdoğan YAYLA Gümüşhane Üniversitesi
Hilmi ZENGİN Karadeniz Teknik Üniversitesi
Hüseyin YILMAZ Uşak Üniversitesi
İbrahim TELLİOĞLU Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İsmail GÖRKEM Erciyes Üniversitesi
Mehmet KARA BOZOK Üniversitesi
Mehmet TUNÇER Karadeniz Teknik Üniversitesi
Mehmet YAVUZ Karadeniz Teknik Üniversitesi
Metin BERBER Karadeniz Teknik Üniversitesi
Murat FERMAN Işık Üniversitesi
Mevhibe COŐAR Karadeniz Teknik Üniversitesi
Musa Yavuz ALPTEKİN Karadeniz Teknik Üniversitesi
Mustafa AYDIN Selçuk Üniversitesi
Mustafa ÇIKRIKÇI İstanbul Aydın Üniversitesi
Mustafa EMİR Karadeniz Teknik Üniversitesi
Mustafa KÖSEOĞLU Karadeniz Teknik Üniversitesi
Nedim BAYUK Harran Üniversitesi
Nezahat ALTUNTAŐ Karadeniz Teknik Üniversitesi
Osman PEHLİVAN Karadeniz Teknik Üniversitesi
Ömer TORLAK Karatay Üniversitesi

Önal KAYA Ankara Üniversitesi
Rahmi YAMAK Karadeniz Teknik Üniversitesi
Seher ÜLKÜ Karadeniz Teknik Üniversitesi
Selçuk PERÇİN Karadeniz Teknik Üniversitesi
Suat OKTAR Marmara Üniversitesi
Şuayip ÖZDEMİR Afyon Kocatepe Üniversitesi
Tekin AKDEMİR Erciyes Üniversitesi
Temel ÖZTÜRK Karadeniz Teknik Üniversitesi
Tuba YAKICI AYAN Karadeniz Teknik Üniversitesi
Ülkü ELİUZ Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yusuf SÜRMEK Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yusuf Şevki HAKYEMEZ Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yusuf TEKİN Milli Eğitim Müsteşarı
Zeki ASLANTÜRK Marmara Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

İklim Değişikliğinin Etkileri: Tarım Sektörü Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama Aykut Başoğlu ve Osman Murat Telatar	7
A Brief Look to Impact of Elections on Turkish Economy Ahmet Hakan Özkan.....	27
Kafkasya Bölgesinde Uluslararası Aktörlerin Değişmeyen Mücadele Alanı: Gürcistan Bayram Güngör.....	37
Küreselleşen Dünyada Rekabet Politikası ve Gelişmekte Olan Ülkeler Hasan Sabır.....	55
Kurumsal Değişimde Toplumsal Hareketlerin Rolü: Toplumsal-Politik Bağlam Çerçevesinde Bir Analiz Abdullah Uzun ve Kader Tan Şahin.....	69
“Yurttaşlık Bilgisi” Kitaplarında Yurttaşlığın Oluşumu, Dönüşümü ve 27 Mayıs’ın Bu Dönüşüme Etkisi Merve Karamanlı.....	89
Küresel Finans Merkezleri: Ofis Maliyetleri Açısından İstanbul-Londra Karşılaştırması Suna Ersavaş Kavanoz.....	103
Soğuk Savaşın İlk yıllarında Türkiye-ABD İlişkilerinde Ekonomik Yardımların Etkisi Coşkun Topal.....	111
Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü Kadir Sancak.....	123

Nûşirevân-ı Âdil'in Hikmetlerini İçeren Mensur Bir Nasihat-Nâme	
Halil Sercan Koşık.....	135
İçtimai Bir Müessese Olarak Sanatın İşleyişi Sanat Sosyolojisi'nin Fikri Dairesi İçinden Bir Analiz	
Mahmut Kubilay Akman.....	145
Yazım Kuralları.....	157

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ'NİN ETKİLERİ: TARIM SEKTÖRÜ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR UYGULAMA

Aykut BAŞOĞLU¹
Osman Murat TELATAR²

ÖZET

Bu çalışmada, iklim değişikliğinin Türkiye'de tarım sektörü üzerinde meydana getirdiği etkiler incelenmektedir. Bu amaçla, 1973-2011 dönemi yıllık verilerinden oluşan model regresyon analizi yardımıyla tahmin edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, yağış değişkenindeki değişimler tarım sektörünün Gayrisafi Yurtiçi Hasıla içindeki payını pozitif yönde etkilerken, sıcaklık değişkenindeki değişimler negatif yönde etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Küresel Isınma, İklim Değişikliği, Tarım Sektörü, Regresyon Analizi

THE IMPACT OF CLIMATE CHANGE: AN ECONOMETRIC ANALYSIS ON AGRICULTURE

ABSTRACT

This study investigates the impact of climate change on agriculture in Turkey. For this purpose, the model was estimated by using time series analysis over the period of 1973–2011. The results show that precipitation has a positive impact on agricultural GDP, while temperature has a negative impact.

Keywords: Global Warming, Climate Change, Agriculture, Regression Analysis

---

¹ Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE İktisat Bölümü, basoglu@ktu.edu.tr

² Dr, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, omtelatar@ktu.edu.tr

GİRİŞ

Sanayi devrimi ve özellikle ikinci dünya savaşı sonrası dönemde, üretimde ve tüketimde görülen artışlar artan enerji ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu enerji ihtiyacının fosil yakıt kullanılarak karşılanması, üretim sürecinde hammaddelerin bilinçsizce doğadan çekilmesi, tüketim sonucu açığa çıkan atıkların kontrolsüz olarak doğaya bırakılması, artan dünya nüfusu, hızlı şehirleşme, ormansızlaşma ve tarımda kimyasal ilaç kullanma gibi faktörlerin ortaya çıkardığı baskılar sonucu bir takım çevre sorunları görülmeye başlanmıştır. Ancak 1970'ler öncesi dönemde çevrenin serbest mal olduğu ve teknolojik ilerlemenin çevresel sorunları önleyeceği görüşü, çevre meselelerinin göz ardı edilmesine neden olmuştur.

Buna karşın çevrenin artık kıt ve ekonomik bir mal olduğu görüşünün hakim olmaya başladığı günümüzde ise dikkatler giderek artan çevre sorunlarına yönelmiştir. Bu bağlamda farklı disiplinlerden birçok bilim adamını bünyesinde barındıran "Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin" (IPCC) çalışmaları sonucu atmosferdeki küresel sıcaklığın son yüzyılda yaklaşık 0,72°C arttığını ve bu artışın önlem alınmazsa devam edeceğinin ortaya konulması, uluslararası ilgiyi küresel ısınma ve iklim değişikliği probleminde çekmiştir. Nitekim küresel ısınma ve iklim değişikliği olgusu tüm dünyayı ve insanlığı ilgilendiren en önemli çevre sorunu olarak son 50 yılda ulusal ve uluslararası politika gündemini oluşturmaktadır. Bu anlamda 1972 yılında "*Büyümenin Sınırları Raporu'nun*" yayınlanması ve Stockholm Çevre Konferansı'nın yapılması ile başlayan bir dizi uluslararası konferanslar ve anlaşmalar yapılmıştır.

İklim değişikliği, insanoğlunun doğrudan varoluşu ile alakalı olması sebebiyle ülkelerin karşı karşıya kaldığı en önemli krizlerden biri olarak kabul edilmektedir. Çünkü iklim değişikliği özellikle doğal afetler, sağlık, su kaynakları ve beslenme yoluyla bütün canlıları ve bu canlıların, kendilerini saran cansız çevreyle karşılıklı ilişkileri sonucu oluşan ekosistemi doğrudan etkilemektedir. İklim değişikliğinin dünyanın bazı bölgelerindeki ilk etkilerinin olumlu olacağını öngörülmesine karşın, ilerleyen süreçte küresel anlamda sosyal, siyasal ve ekonomik yapılar üzerindeki net etkisinin olumsuz olacağı kabul edilmektedir. Şüphesiz iklim değişikliği ekonomideki sektörler ve karar birimleri üzerindeki etkilerini farklı şekil ve derecelerde hissettirecektir. Bu bağlamda doğrudan doğaya, iklim koşullarına ve hava olaylarına bağlı olarak sürdürülen bir faaliyet olması nedeniyle tarım sektörü, iklim değişikliğinden en çok etkilenecek sektör olarak kabul edilmektedir. Ayrıca tarımsal faaliyetlerin yaşamsal kaynak sağlama fonksiyonu bu sektörün iklim değişikliği karşındaki önemini daha da arttırmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, iklim değişikliğinin Türkiye'de tarım sektörü üzerinde meydana getirdiği etkileri ortaya koymaktır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde ilk olarak iklim değişikliği ve küresel ısınma sorununa yer verilerek iklim değişikliğinin olası ekonomik etkilerine değinilmiştir. Daha sonra veri seti ve ekonometrik yöntem tanıtılmış, son olarak ise ampirik analizden elde edilen bulgular irdelenerek genel bir değerlendirme yapılmıştır.

I. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE KÜRESEL ISINMA

İklim değişikliği, nedeni ne olursa olsun iklimin ortalama durumunda ve deđiŐkenliĐinde onlarca yıl ya da daha uzun süre boyunca gerçekteŐen değişiklikler olarak ifade edilebilir. Nitekim Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve SözlleŐmesi (BMİDÇS)'e göre iklim değişikliği, karŐılaŐtırılabilir bir zaman diliminde gözlenen iklimin doğal deđiŐkenliĐine ek olarak, doğrudan ya da dolaylı bir Şekilde atmosferin bileŐimini değiştiren antropojenik (insan kaynaklı) faaliyetler nedeniyle iklimde meydana gelen değişimler olarak tanımlanmaktadır (United Nations, 1992: 3). BMİDÇS'nin bu tanımlamasından hareketle iklimin doğal olarak deđiŐebileceĐi gibi insan faaliyetleri sonucu da deđiŐebilmektedir.

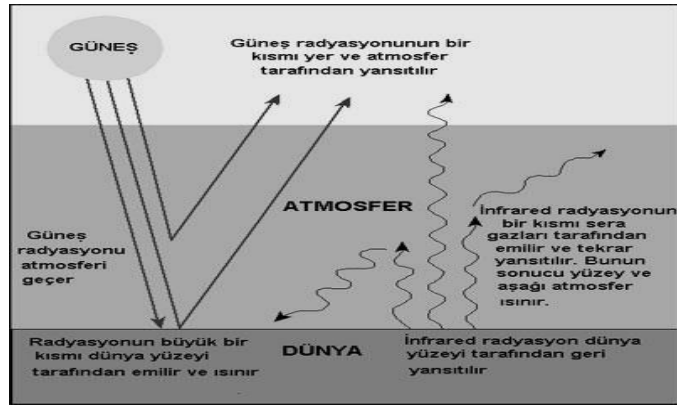
Antarktika'daki buz sondajlarından yapılan ölçümlerde elde edilen veriler, uzun dönemli buzul çağlarının, daha kısa ve daha sıcak dönemlerle kesintiye uğradığını göstermektedir. Buzullararası olarak tanımlanan bu sıcak dönemler, yaklaşık 100.000 yılda bir görülmekte ve dünyanın yörüngesi ve ekseninin eğimine bağlı olarak yaklaşık 10.000 yıl boyunca sürmektedir (National Geographic, 2007). Günümüzden 3 milyar yıl kadar önce dünya yüzeyi sıcaklığın 70°C olduğu tahmin edilmektedir. Dünya uzun süre sıcak bir küre olarak kaldıktan sonra, (2,3 milyar yıl önce) yavaş yavaş soğuma eğilimine girmiştir. Ardından milattan önce (MÖ) 760 ile 700 ve 620 ile 590 yılları arasında dünya neredeyse bir kartopuna dönüşerek buzul çağlarını yaşamıştır (Uzmen, 2007: 27–28).

Yukarıda bahsedilen dünyanın ısınma ve soğuma evreleri zaman içinde dünya ikliminin değiştiğini göstermektedir. Buradan hareketle iklimde uzun yıllar boyunca görülen değişimlerin doğal süreçleri içerdiği söylenebilir. GeçmiŐte yaşanan bu süreçler, “iklim deđiŐkenliĐi” olarak adlandırılmaktadır. İklim değişikliği ise, iklim deđiŐkenliĐine ek olarak doğrudan ya da dolaylı olarak insan faaliyetlerinden kaynaklanan etkileri kapsamaktadır. İklim değişikliği içsel süreçler ve dışsal zorlamalar nedeniyle gerçekteŐebilir. İklim sisteminin içinde gerçekteŐen içsel süreçler okyanus ve hava dolaŐımlarında meydana gelen deđiŐimlerdir. Bunlardan en bileneni ise El-Nino Güney Salınımı'dır. Dışsal zorlamalar ise, gelen güneş ışınımında görülen değişimler ve volkanik aktiviteler gibi doğal olarak gelişen süreçler olabileceği gibi atmosferin kompozisyonunu değiştiren insan faaliyetleri de olabilir (IPCC, 2007a: 667). Nitekim sanayi devrimi öncesi çağlarda görülen iklim deđiŐikliklerinin dışsal belirleyicileri, güneş ışınımında görülen değişimler ile volkanik faaliyetlerdir (Crowley, 2000: 270).

Fosil yakıt kullanımı, ormansızlaşma, yanlış arazi kullanımı, tarımsal faaliyetler ve endüstriyel süreçler gibi faaliyetler Şeklinde sıralanabilecek olan insan aktiviteleri ise atmosferin bileŐimini değişikliğe uğratarak iklim değişikliğine neden olmaktadır. Özellikle sanayi devriminden sonra ve ikinci dünya savaŐını takip eden dönemde görülen kitlesel üretim ve ülkelerin ekonomik büyüme istekleri, artan enerji ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu artan enerji ihtiyacı ise fosil yakıt tüketimiyle karŐılanmaya çalışılmıştır. Fosil yakıt tüketimi diğer insan faaliyetleri ile birlikte atmosferin bileşiminde doğal olarak bulunan ve sera etkisi yaratarak dünyanın yaşanılabilir bir yer olmasını sağlayan

gazların atmosferik konsantrasyonlarının artmasına neden olmuştur. Atmosferdeki sera gazları gelen güneş ışınımına karşı geçirgen, buna karşın salınan uzun dalgalı (infrared-kızılötesi) yer ışınımına karşı çok daha az geçirgen olması nedeniyle, dünyanın beklenenden daha fazla ısınmasını sağlayan ve ısı dengesini düzenleyen bu doğal süreç “sera etkisi” (*Greenhouse Effect*) olarak (Şekil 1) adlandırılmaktadır (Türkeş, 2001: 189).

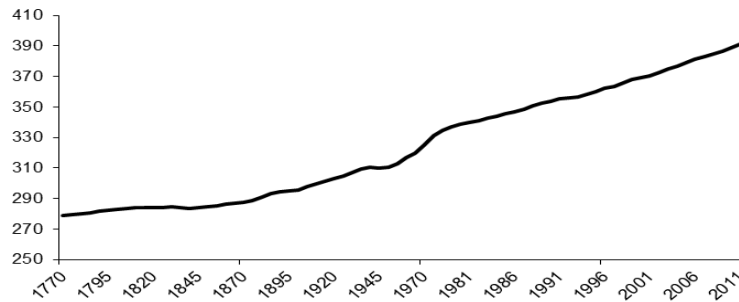
Şekil 1: Atmosferin Sera Etkisi

Kaynak: <http://web.boun.edu.tr/meteoroloji/iklimdegisimi.php>

Sera etkisi yaratan en önemli gaz gerek atmosferik ömrü (5–200 yıl arası değişken) gerekse de atmosferin bileşiminde önemli bir paya sahip olması nedeniyle CO₂ gazıdır. Daha çok fosil yakıt kullanımına bağlı olarak açığa çıkan CO₂'nin atmosferdeki yoğunluğu sanayi devrimi öncesi hemen hemen aynı düzeyde kalırken, özellikle ikinci dünya savaşından sonra dünyada görülen hızlı büyüme trendi nedeniyle giderek artmaktadır (Grafik 1).

Grafik 1: 1770-2011 Dönemi CO₂ Yoğunluğu

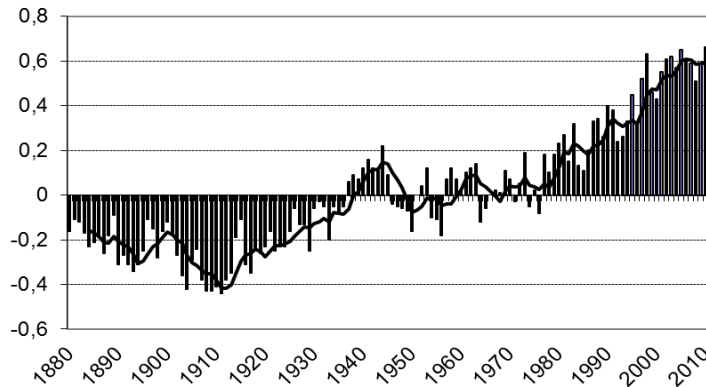
Kaynak: <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/atmosphericconcentration-of-co2-ppm-1>

Sanayi devrimi öncesi 18. ve 19. yüzyıllarda atmosferdeki CO₂ yaklaşık olarak 280 ppm (parts per million-milyonda bir parçacık) seviyesinde sabit iken, Mauna Loa (Hawaii) ölçümlerine göre 2005 yılında 379 ppm seviyesine yükselmiştir (Ollila, 2012: 794). 2005–2011 yılları arasında CO₂ yoğunluğu 11,7 ppm artarak 390,5 ppm seviyesine ulaşmıştır. 2011 yılında ise Sanayi Devrimi öncesi seviyesinin % 142 üzerine çıkmış ve yaklaşık olarak 398 ppm olmuştur (Grafik 1)

Sera gazları olarak bilinen ve dünyanın enerji alışverişini dengeleyerek ortalama yüzey sıcaklığının 14,5°C ile 15°C civarında olmasını sağlayan gazlarının atmosferdeki yoğunluğunun giderek artması, ışınımsal zorlamaya neden olup sera etkisini kuvvetlendirmektedir. Bu husus “*kuvvetlenen sera etkisi*” (*enhanced greenhouse effect*) olarak adlandırılmaktadır (Williams, 2003).

Güneşten salınan kısa dalga boylu ışınımın 342–343 W/m²’lik kısmı atmosfere ulaşmaktadır. Bu ışınımın bir kısmı atmosferden uzaya geri yansıtılırken, 235–240 W/m²’lik kısmı yeryüzüne ulaşmaktadır (Khandekar ve diğerleri, 2005: 1560). Yeryüzüne ulaşan bu ışınım ısıya dönüşerek uzun dalga boylu ışınım olarak uzaya geri yansıtılır. Böylece dünyanın enerji dengesi sağlanmış olur. Ancak atmosferde bulunan sera gazları yoğunluklarının giderek artması nedeniyle kuvvetlenen sera etkisi enerji dengesini yeryüzünden salınan uzun dalga boylu ışınım lehine bozmaktadır. Bu nedendir ki yeryüzünden salınan ışınım sera gazları tarafından atmosferde tutularak uzaya kaçması engellenmekte ve tekrar yeryüzüne salınmaktadır (Şekil 1). Böylece yeryüzü ısısına ek bir katkı olmaktadır. Bu durum “*küresel ısınma*” olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda küresel ısınma, dünyanın ortalama yüzey sıcaklığında görülen artışlar olarak tanımlanabilir.

Grafik 2: 1880-2010 Dönemi Küresel Kara ve Okyanus sıcaklık Anomalisi (C⁰)

Kaynak: http://www.ncdc.noaa.gov/sotc/service/global/global-land-ocean-mntp-anom/201201_201212.png

Küresel ortalama yüzey sıcaklığı 20.yy'ın başlarından itibaren belirgin bir şekilde artmaktadır (Grafik 2). Bu süreçte aletsel ölçümler her geçmiş 30 yıllık dönemin kendinden önceki 30 yıllık dönemden daha sıcak geçmiş olduğunu ve 2000'li yılların en sıcak dönem olarak kayıtlara geçtiğini göstermektedir. Küresel kara ve deniz suyu sıcaklığı verileri, 1901–2012 döneminde sıcaklıklarda yaklaşık 0,89°C, 1951–2012 döneminde ise yaklaşık 0,72°C artış yaşandığını ve bu artış eğiliminin doğrusal olduğunu göstermektedir. IPCC 2013 AR5 raporuna göre 20 yy. boyunca yaşanan ısınma sürecinin geçmiş 5 bin yıllık dönemde Kuzey Yarımküre'nin orta ve yüksek enlemlerinde kayıt edilen soğuma eğilimini tersine çevirdiği hususunda görüş birliği vardır (IPCC, 2013: 5–6).

Sıcaklıklarda görülen değişimlere paralel olarak buzullarda ve deniz suyu seviyesinde de değişimler göze çarpmaktadır. Kuzey kutup deniz buzullarının hacminde 1979–2012 döneminde 10 yıllık periyotlarda yıllık % 3,5–4,1 bir azalma yaşanmıştır. Bunun yanı sıra IPCC'nin 2007 yılında yayınladığı *Dördüncü Değerlendirme Raporu (AR4)*'ten günümüze buzullarda yapılan uzunluk, alan, hacim ve kütle ölçümlerine göre birkaç bölge dışında dünya genelinde buzullarda görülen azalış devam etmektedir. Son 10 yıllık dönemde Alaska'da, Grönland çevresinde, Kanada buzullarında, Asya ve Güney And dağlarındaki buzul tabakalarında önemli azalmalar gözlenmektedir. Dünya genelinde görülen buzul kayıplarının yaklaşık %80'ni bu bölgelerde gerçekleştirmiştir. Dünya ölçeğinde buzullarda görülen azalmalar şu şekilde özetlenebilir (Tablo 1): 1971–2009 döneminde görülen kütle kaybı yaklaşık olarak 226 gigaton (Gt)/yıl, 1993–2009 döneminde 275 Gt/yıl ve 2005–2009 döneminde ise 301 Gt/yıl olarak gerçekleşmiştir. Buzullarda görülen bu azalmaların deniz suyu seviyesinde neden olduğu yükselme ise sırasıyla 0,62 milimetre (mm)/yıl, 0,76 mm/yıl ve 0,83 mm/yıl olarak gerçekleşmiştir (IPCC, 2013: 8–9).

Tablo 1: Buzullarda Görülen Kayıplar ve Deniz Suyu Seviyesi (1971–2009)

Dönem	Buzul Kütle Kaybı (Gt/yıl)	Deniz Suyu Seviyesindeki Yükselmesi (mm/yıl)
1971–2009	226	0,62
1993–2009	275	0,76
2005–2009	301	0,83

Kaynak: IPCC, 2013: 8-9'dan yararlanılarak çizilmiştir.

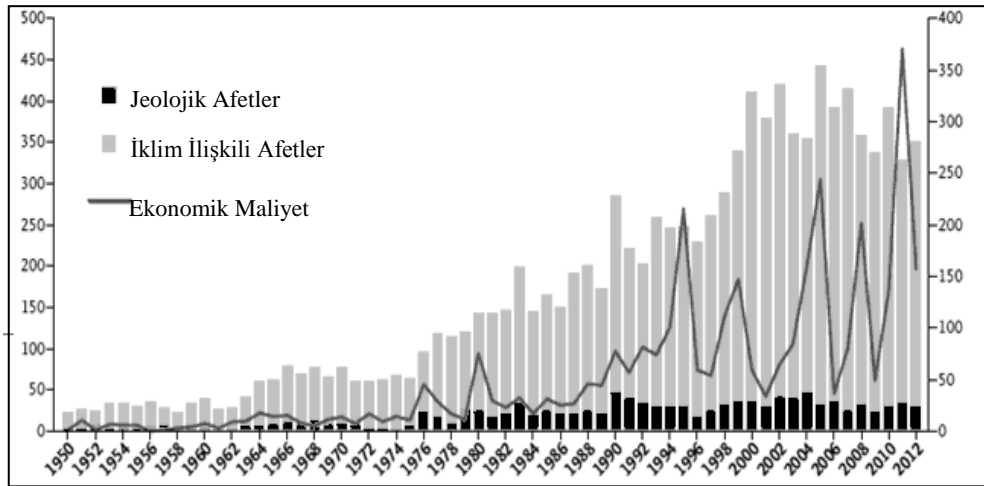
A. İklim Değişikliğinin Olası Ekonomik Etkileri

İklim değişikliği nedeniyle sel ve fırtına gibi doğal afetlerin sıklığında ve şiddetinde görülen ve görülebilecek artışlar sermayenin beklenen yaşam süresinden önce kullanım dışı kalmasına neden olabilecektir. Ayrıca etkileri uzun yıllar devam edecek olan küresel

ısınma, daha sık sermaye yatırımı ayarlamalarını gündeme getirebilecektir (Fankhauser ve Tol, 2005: 4). Böyle bir etki, özellikle milli gelirlerinin önemli bir kısmını sabit sermaye yatırımlarına ayıran gelişmiş ülkelerde sermaye zararlarına neden olup fiziksel sermayenin yıpranmasına yol açabilecektir. Benzer bir şekilde iklim değişikliği nedeniyle deniz seviyesinin yükselmesi, özellikle kıyı şeridinde altyapı tesislerinin zarar görme risklerini artırarak sermayenin yıpranmasını hızlandıracaktır (Stern, 2007: 131–133).

Öte yandan iklim değişikliğine bağlı olarak artan doğal afetler sonucunda ülke ekonomileri ciddi parasal kayıplarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu bağlamda atmosferdeki sera gazları yoğunluğunun artması ve buna paralel olarak sıcaklıkların hızlı bir artış eğilimine girmesi doğal afetlerin ortaya çıkma olasılığını artırmaktadır. 1950’li yıllar ile 2012 yılı arasında görülen doğal afetler ve bunların neden olduğu ekonomik maliyetler Grafik 3’de gösterilmektedir.

Grafik 3: 1950-2012 Dönemi Doğal Afet Çeşitleri ve Sayıları

Not: Grafiğin sol tarafı afet sayısını, sağ tarafı ise 2012 fiyatları ile milyar ABD \$ olarak ekonomik maliyeti göstermektedir.

Kaynak: Leaning ve Guha-Spair, 2013: 1838

2012 yılında meydana gelen doğal afetler ve bu afetlerin insanlar ve ekonomi üzerindeki etkileri ise Tablo 2’de özetlenmiştir. Buna göre 2012 yılında doğal afetlere en fazla maruz kalan bölge Asya kıtası olmuştur. Bu doğal afetlerden nüfus bakımından en çok etkilenen bölgeler ise Asya ve Afrika kıtaları olmuştur. Doğal afetlerden etkilenen nüfusun %3,4’lük gibi nispeten az bir kısmı Amerika kıtasında yaşamasına karşın, küresel ekonomik zararın en büyük kısmı bu kıtada gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Doğal Afetler ve Etkileri (2012)

	Afrika	Amerika	Asya	Avrupa	Avustralya	Küresel
İklim Kaynaklı Doğal Afetler	57	73	122	62	11	325
Etkilenen İnsan Sayısı (Milyon)	37,82	4,16	78,81	0,55	0,26	121,6
Maliyet (Milyar \$)	0,93	102,7	25,83	8,4	0,85	138,71

Kaynak: Guha-Sapir ve diğerleri, 2013: 27

Yetersiz sermaye birikimi ve altyapı tesislerine sahip gelişmekte olan ülkelerde doğal afetlerden kaynaklanan ekonomik kayıplar, nicel olarak gelişmiş ülkelere göre daha küçük boyutlardadır. Yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı bu kayıpların ülke milli gelirlerine oranı, gelişmekte olan ülkelere göre daha büyüktür. Nitekim 1985–1999 döneminde doğal afetlerden kaynaklanan ekonomik kayıplar gelişmiş ülke Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH)'lerinin %2,5'i iken, gelişmekte olan ülke GSMH'lerinin %13,4'ü kadar olmuştur (OECD, 2005: 223).

Bunun yanı sıra iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine maruz kalan ülkeler kaynaklarını bu zararları bertaraf etmek ve iklim değişikliğine uyum sağlamak için kullandıkça alternatif maliyetler ortaya çıkacaktır. İklim değişikliği nedeniyle harcanan kaynakların alternatif maliyetleri ise vazgeçilen araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetleri ve üretken sermaye yatırımları olarak sıralanabilir (Bernauer ve diğerleri, 2012: 10). Bu alternatif maliyetler ise ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler meydana getirebilecektir. Bununla birlikte iklim değişikliği ekonomideki birçok sektörde de farklı yönlerde etkileyebilecektir. İklim değişikliğinden, iklim ile doğrudan ilişkili olan tarım ve turizm sektörünün diğer sektörlerle nazaran daha çok etkilenmesi beklenmektedir.

İklim ve hava koşulları turizm faaliyetlerinin birincil kaynağını teşkil etmektedir (World Tourism Organization, 2008: 62). Bu bakımdan iklim değişikliğinin bu sektör üzerinde büyük ölçüde etkisi görülecektir. İklim değişikliğinin neden olduğu yoğun sıcak hava dalgaları, kuraklık, su kıtlığı ve salgın hastalıklar gibi nedenlerden dolayı özellikle yaz turizmi alçak enlemlerden orta ve yüksek enlemlere kayabilecektir. Ayrıca aşırı sıcaklar yaz turizminin aynı bölgede yaz aylarından ilkbahar ve sonbahar aylarına kaymasına neden olabilecektir (IPCC, 2007b: 58). Özellikle kış turizmi iklim değişikliği ve küresel ısınma nedeniyle potansiyel olarak en çok etkilenen turizm türü olarak görülmektedir (Özdemir, 2008: 146). Bu bakımdan kış turizminde kar örtüsünün erimesi nedeniyle önemli düşüşler yaşanabilecektir (IPCC, 2007b: 53).

Milli gelirleri içinde turizm gelirlerinin önemli bir yer tuttuğu küçük ada ülkelerinde, iklim değişikliği etkisini daha da şiddetli gösterebilecektir. İklim değişikliğine bağlı olarak deniz suyu seviyesinde ve sıcaklığında görülecek artışlar bu ülkelerde kıyı erozyonunun artmasına ve mercan yapılarının bozulmasına yol açarak (IPCC, 2007b: 58) turizm gelirlerini azaltabilecektir.

İklim değişikliğinin ekonomik etkileri, sadece turizm sektörü ile ilgili olmayacaktır. Sigorta şirketleri, bankalar ve fon yönetim şirketleri gibi finansal hizmet sunan kurumları da dolaylı olarak etkileyebilecektir. Örneğin, bir sigorta şirketinin, müşterilerinin iklim değişikliğinden kaynaklanan doğal afete maruz kalması nedeniyle yüksek tutarda tazminat ödemek zorunda olması, sigorta şirketini finansal açıdan zor durumda bırakabilecek, hatta iflasına neden olabilecektir. Fakat iklim değişikliği, finansal hizmet sektörü açısından yeni riskler doğurduğu gibi yeni fırsatlar da sunmaktadır. Örneğin, iklim değişikliğine bağlı olarak afetlerin sayısında ve şiddetinde bir artış olduğu için, sigorta şirketinin müşterileri ve sigorta primleri artabilecektir (Alper ve Anbar, 2008: 224).

Meteoroloji araştırma kuruluşlarının yaptıkları hesaplamalar işletme faaliyetlerinin önemli bir kısmının hava koşullarına bağlı olduğunu ortaya koymaktadır (Choksi, 2012: 139). Bu nedenle iklim değişikliğinin işletmeler üzerinde meydana getireceği zararları gidermek için yeni finansal araçlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ilk olarak 1997 yılında Amerika’da kullanılmaya başlanılan iklim (hava) türevleri (Balı, 2012: 6) yeni ürünler olarak finansal piyasalara girmiştir. Çeşitli iklim türevleri olmakla beraber başlıca iklim türevleri, hava opsiyonları, hava swapları, forward ve future sözleşmeleri olarak sıralanabilir (Özdemir, 2008: 149).

İklim değişikliğinin içinde önemli ekonomik etkilere yol açacağı bir diğer sektör ise tarım sektörüdür. Tarım büyük ölçüde iklime ve hava olaylarına bağlı olarak yapılan bir faaliyet olduğu için (Bazzaz ve Sombroek, 1996), iklim değişikliğinin tarıma etkisi diğer sektörlerden daha fazladır. Ayrıca, tarım, doğal kaynakları kullanan bir faaliyet olması nedeniyle toprak ve su kaynakları üzerinde etkilidir ve doğal kaynaklardaki değişiklikler tarımsal üretimi etkilemektedir. Tüm bu özellikler ve diğer sektörlerden farklı yapısı nedeniyle tarım, iklim değişikliğinin getireceği etkilerden daha fazla etkilenmekte ve etki genişliği daha fazla olmaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı [ÇŞB], 2012: 5–17).

Beklenen tarımsal üretim bir yandan yüksek sıcaklıkların, diğer yandan da bu sıcaklıkların neden olduğu zararlı otlar ve haşerelerin etkisiyle azalmaktadır. Bununla birlikte yağış rejiminde görülecek değişiklikler de tarımsal üretimin azalmasına neden olurken, kurak ve yarı kurak bölgelerde yağışlarda görülecek artışlar ürün miktarında artışlara yol açmaktadır. Ayrıca orta ve yüksek enlemlerde bazı ürünlerde üretim miktarının artma olasılığı bulunmaktadır. Bu ve benzeri olumlu etkilere rağmen, iklim değişikliğinin tarım üzerindeki genel etkisinin (sıcaklıklardaki artış nedeniyle) negatif olması beklenmektedir (Nelson ve diğerler, 2009: 7).

IPCC'nin 4. Değerlendirme raporuna göre gelecek yüzyılda tarım alanlarında kayıpların ve ürün verimlerinde azalmaların olacağı tahmin edilmektedir. İklim değişikliği projeksiyonlarına göre, Türkiye'de 21. yüzyılda sıcaklıklarda artış olacağı, bölgelere göre bu artışın 1,3 ile 7,3°C arasında gerçekleşeceği, Türkiye'nin iç ve doğu kesimlerinde daha büyük artışlar yaşanacağı tahmin edilmektedir.

Türkiye, yıllık ortalama 653 mm yağış miktarı ile yarı-kurak bir bölgededir. Hatta bazı alt bölgelerde yıllık yağış miktarı 200 mm seviyesindedir. Türkiye'nin, iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek olan Akdeniz havzasında bulunması ve tarım sektörünün ekonomik ve sosyal açıdan ülke içinde önemli bir yer tutması, iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerinde etkileri yapacağı olası etkileri daha da önemli hale getirmektedir. İklim değişikliği ile ortaya çıkabilecek tarımsal üretimdeki değişiklikler, geçimini tarımdan sağlayan kesimin ekonomik ve sosyal yapısında olduğu kadar, ülke ekonomisinde de önemli yansımalara neden olabilecektir (ÇŞB, 2012: 5).

II. LİTERATÜR

Son yıllarda küresel ısınma sorununa yönelik ilginin artmasıyla birlikte, iklim değişikliği ve tarım sektörü ilişkisi üzerine yapılan çalışma sayısında da artışlar meydana gelmiştir. İklim değişikliğinin tarım sektörü üzerindeki etkisi, ele alınan ülke, bölge ve mevsim koşullarına göre farklılık gösterebilmektedir. Literatürde bu konu ile ilgili yapılmış olan başlıca çalışmalar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: İklim Değişikliğinin Tarım Sektörü Üzerindeki Etkilerine Yönelik Literatür Özeti

Yazar	Dönem	Ülke	Yöntem	Bulgular
Akram (2012)	1972-2009	8 Asya Ülkesi	Panel Veri Regresyon Analizi (görünürde ilişkisiz regresyon-SUR-yöntemi)	Yağış miktarındaki artış tarım sektörünün GSYİH içindeki payını pozitif, sıcaklık artışı ise negatif yönde etkilemektedir.
Barnwal ve Kotani (2013)	1971-2004	Hindistan (Andhra Pradesh eyaleti)	Zaman Serisi Kantil Regresyon Analizi	<ul style="list-style-type: none"> Yağış ve sıcaklık, hektar başına pirinç ürünün getirisini pozitif yönde etkilemektedir (yaz mevsiminde ekimi yapılan üretimde) Yağış ve sıcaklık, hektar başına pirinç ürünün getirisi üzerinde herhangi bir değişiklik

				meydana getirmemektedir (sonbahar mevsiminde ekimi yapılan üretimde)
Brown ve diğerleri (2010)	1961-2003	133 Ülke	Panel Veri Regresyon Analizi	Yağış miktarındaki artış tarım sektörünün GSYİH içindeki payını pozitif, sıcaklık artışı ise negatif yönde etkilemektedir.
Dasgupta (2013)	1971-2002	66 Ülke	Panel Veri Kantil Regresyon Analizi	İklim değişikliği, (yağış ve sıcaklık) mısır ve pirinç üretim miktarını olumsuz yönde etkilemektedir.
Dell ve diğerleri (2012)	1950-2003	125 Ülke	Panel Veri Regresyon Analizi	Sıcaklık artışı tarımsal üretim üzerinde negatif bir etkiye sahiptir.
Deressa ve diğerleri (2005)	1977-1998	Güney Afrika (11 bölge)	Panel Veri Regresyon Analizi	Sıcaklık şeker kamışı üretimini kış mevsiminde negatif, yaz mevsiminde ise pozitif yönde etkilemektedir.
Jain (2007)	1988-2004 (dönemi ortalaması)	Zambia	Yatay Kesit Regresyon Analizi	Sıcaklık artışı, net tarımsal geliri olumsuz yönde, yağış artışı ise olumlu yönde etkilemektedir.
Liu ve diğerleri (2004)	1985-1991 (dönemi ortalaması)	Çin (1275 ilçe)	Yatay Kesit Regresyon Analizi	<ul style="list-style-type: none"> İklim değişikliği, tarımsal geliri pozitif yönde etkilemektedir. (sonbahar mevsiminde) İklim değişikliği, tarımsal geliri negatif yönde etkilemektedir. (İlkbahar mevsiminde)
Van Passel ve diğerleri (2012)	2007	15 Avrupa Birliği Ülkesi	Yatay Kesit Regresyon Analizi	Sıcaklık tarımsal geliri yaz ve kış mevsiminde negatif, ilk bahar ve son bahar mevsimlerinde pozitif yönde etkilemektedir. Buna karşın yağışın tarımsal gelir üzerindeki etkisi tam tersi yöndedir.

III. EKONOMETRİK YÖNTEM VE VERİ SETİ

Bu çalışmada, iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerindeki olası etkileri çok değişkenli regresyon analizi yardımıyla incelenmiştir. Bu amaçla oluşturulan modele yüzde değişim olarak dahil edilen değişkenler, 1973-2011 dönemini kapsayan yıllık verilerden oluşmaktadır. Akram (2012) çalışmasından hareketle oluşturulan regresyon modelindeki değişkenler ve temin edildikleri veri tabanları Tablo 4'te ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 4: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama	Kaynak*
TRM	Tarım sektörünün GSYİH içindeki payı	WDI
N	Yıllık nüfus artışı	WDI
YGS	Ortalama yağış miktarı	MGM
SCK	Ortalama yüzey sıcaklığı	MGM
OÖ	Orta öğrenimden diploma alan sayısı	TÜİK

*: 1) WDI: Dünya Bankası Veri Tabanı

2) MGM: Meteoroloji Genel Müdürlüğü 2012 Yılı İklim Değerlendirme Dergisi

3) TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu 1923-2011 İstatistik Göstergeler

A. Veri Setine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait temel istatistikler aşağıda tablo halinde sunulmaktadır. Tablo 5'de serilerin ortalamaları, standart hataları, almış oldukları en yüksek ve en düşük değerler ile bu değerlerin elde edildiği yıllar gösterilmektedir.

Tablo 5: Değişkenlere Ait Temel İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maximum
TRM	39	0,0147	0,0460	-0,0788 (2001)	0,0875 (2002)
N	39	0,0179	0,004	0,0124 (2009)	0,0244 (1973)
YGS	39	0,0141	0,1571	-0,3530 (1989)	0,4040 (2009)
SCK	39	0,0039	0,0629	-0,1292 (2011)	0,1751 (1994)
OÖ	39	0,0679	0,1909	-0,5589 (2008)	0,7060 (2009)

Not: Değişkenlerin minimum ve maksimum değerlerini aldığı yıllar parantez içinde gösterilmektedir.

Tablo 5'de görüldüğü gibi en düşük standart hataya sahip değişken, yıllık nüfus artış değişkenidir. 1973 yılında %2,44'lük artış ile en yüksek değerine ulaşan nüfus değişkeni, en düşük değerine %1,24 ile 2009 yılında sahip olmuştur. Değişkenler arasında en yüksek

standart hataya ise yağış miktarındaki değişimi gösteren YGS değişkeni sahiptir. Bu değişkenin standart hatasının büyük olması, yağış miktarındaki değişimin yıldan yıla farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Benzer bir şekilde 6,29 gibi yüksek bir standart hataya sahip olan sıcaklık değişimi değişkeni, en yüksek değerini 1994 en düşük değerini ise 2011 yıllarında gerçekleştirmiştir. Tarım sektörünün GSYİH içindeki payının yıllık artışını gösteren TRM değişkeni ise, 2001 yılında en düşük değerini alırken bir sonraki yıl en yüksek değerine ulaşmıştır. TRM değişkenin standart hatasının 4,6081 gibi nispeten yüksek bir değer alması GSYİH içindeki payının yıldan yıla değişiklik gösterdiğinin bir göstergesidir. Büyük oranda iklim koşullarına bağlı olarak gerçekleşen tarımsal üretim tıpkı yağış ve sıcaklık değişkenleri gibi yüksek bir standart hataya sahiptir. Orta öğrenimden diploma alan kişi sayısındaki yüzde değişimi ifade eden OÖ değişkeni ise en düşük değerine 2008, en yüksek değerine ise 2009 yılında ulaşmıştır. Bu durum, 2005-2006 eğitim öğretim yılından itibaren yeni kayıt olan öğrenciler için ortaöğrenim süresinin dört yıla çıkarılmış olmasından kaynaklanmıştır.

B. Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi, iki değişken arasındaki doğrusal ilişkinin yönünü, derecesini ya da gücünü belirlemede kullanılan yöntemlerden biridir. Bağımlı ve bağımsız değişken ayrımının olmadığı bu analizden elde edilen bulgular değişkenler arasındaki ilişkinin boyutuna dair önemli sayılabilecek ön bilgiler sunmaktadır (Gujarati, 1999: 21). Çalışmada kullanılan değişkenlerin Pearson korelasyon analizine göre oluşturdukları korelasyon matrisi Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Pearson Korelasyon Matrisi

Değişken	N	YAG	OÖ	SIC	TRM
N	1				
YGS	-0,23	1			
OÖ	0,008	0,292	1		
SCK	0,016	-0,159	0,026	1	
TRM	-0,86	0,389*	-0,062	-0,327*	1

Not: * tek ve çift yanlı t-testine göre %5'de anlamlıdır.

Korelasyon analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre, sadece tarım değişkeni ile sıcaklık ve yağış değişkenleri arasında ilişki bulunmaktadır. Buna göre tarım ve sıcaklık değişkenleri arasında negatif bir ilişkiye karşılık, tarım ve yağış değişkenleri arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Değişkenler arasındaki bu ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı olup, korelasyon katsayıları sırasıyla -0,327 ve 0,389'dur.

C. Durağanlık (Birim Kök) Analizi

Genel anlamda ortalaması ile varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasında ortak varyansı, bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de, yalnızca iki

dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreç için durağanlıktan söz edilebilmektedir (Gujarati, 1999: 713).

Klasik regresyon varsayımları hem modelde kullanılan değişkenlerin durağan olmasını, hem de hataların sıfır ortalama ve sonlu varyansa sahip olması gerektiğini ortaya koyar. Durağan-dışı değişkenlerin karşısında ise Granger ve Newbold (1974)'ün ifadesiyle sahte regresyonlar ortaya çıkabilir. Bu sahte regresyonda yüksek bir R^2 ve anlamlı bir t istatistikleri söz konusu olsa bile, parametre tahmin sonuçları ekonomik yorum bakımından anlamsızdır. Regresyon denkleminin tahmin sonuçları iyi bir görüntü vermesine rağmen, EKK dinamikleri tutarsız ve geleneksel istatistiksel çıkarımsal testler geçerli değildir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007, s.311). Sonuç olarak durağan olmayan serilerle yapılan analizler, sahte regresyon durumunun ortaya çıkmasına neden olabilirler.

Bu çalışmada değişkenlerin birim kök içerip içermediği Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) gibi klasik birim kök testleri kullanılarak araştırılmıştır.

Tablo 7: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF			PP		
	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitsiz-Trendsiz	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitsiz-Trendsiz
TRM	-4,272 ^a	-13,046 ^a	-3,465 ^a	-18,348 ^a	-18,112 ^a	-9,291 ^a
N	0,372	-2,507	-3,663 ^a	-1,527	-0,929	-3,323 ^a
YGS	-4,182 ^b	-4,467 ^a	-2,310 ^b	-18,210 ^a	-14,972 ^a	9,330 ^a
SCK	-5,292 ^a	-5,399 ^a	-3,025 ^a	-27,764 ^a	-28,485 ^a	-12,260 ^a
OÖ	-8,768 ^a	-8,855 ^a	-7,454 ^a	-8,768 ^a	-8,899 ^a	-7,341 ^a

Not: a ve b sırasıyla %1 ve %5'de anlamlıdır.

ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına göre nüfus değişkeni hariç diğer tüm değişkenler seviyesinde [I(0)] durağandır. Nüfus değişkeni ise sabitli-trendli ve sabitli modellerde birim kök [I(1)] içerirken, sabitsiz-trendsiz modelde birim kök içermemektedir. Bu nedenle ADF ve PP testi sonuçlarına göre nüfus değişkeni sabitsiz-trendsiz modelde seviyesinde [I(0)] durağandır. Serilerin durağanlık seviyelerinin tespit edilmesinden sonra değişkenler arasındaki olası ilişkilerin belirlenmesi için çok değişkenli regresyon analizi uygulanmıştır.

D. Regresyon Analizi

Doğrusal regresyon modeli tahmini, ekonometrik analizlerde sıkça kullanılan tahmin yöntemlerinin başında gelmektedir. Çok değişkenli regresyon analizi bir bağımlı değişken ile bir ya da birden çok bağımsız değişken arasındaki ilişkinin belirlenmesinde kullanılmaktadır. Çok değişkenli regresyon modelinin en önemli özelliklerinden bir tanesi bir dizi bağımlı değişkenin bağımsız değişken üzerinde meydana getirdikleri etkileri tanımlamaya imkan vermesidir (Greene, 2002: 7-9). Bu çalışmada iklim değişikliğinin

Türkiye’de tarım sektörü üzerindeki etkilerini tespit etmek için, Akram (2012) çalışmasından yararlanılarak aşağıdaki regresyon modeli oluşturulmuştur.

$$TRM_t = \alpha_0 + \alpha_1 N + \alpha_2 YGS + \alpha_3 SCK + \alpha_4 OÖ + \varepsilon_t \quad (1)$$

(1) no.’lu denklemin En Küçük Kareler (EKK) yöntemiyle tahmini sonucu elde edilen katsayılar ve ilgili istatistikler Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8: Regresyon Analizi Sonuçları (Bağımlı Değişken: TRM)

Değişken	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık Değeri
C	3,2911	1,3627	0,1825
N	-0,5157	-0,3822	0,7048
YGS	0,0640	1,8216	0,0779
SCK	-0,1296	-1,8735	0,0701
OÖ	0,1022	0,0343	0,9728

$R^2=0.49$ $F=6,3401^a$ $LM^*=1,2087[0,2800]$ $White=1,5241[0,1920]$

Not: a: %1’de anlamlıdır. *: 1. dereceden otokorelasyon için Breusch-Godfrey LM test istatistiğini göstermektedir. C, sabit terimi ifade etmektedir.

Regresyon analizinin sonucuna göre modelin bütün olarak anlamlılığını ifade eden F istatistiği %1 seviyesinde anlamlıdır. Değişkenlerin bireysel anlamlılıklarını gösteren t-istatistiklerine göre ise sadece yağış ve sıcaklık değişimleri % 10 seviyesinde anlamlı iken, modeldeki diğer değişkenler istatistiksel olarak anlamlı değildirler. Yağış değişiminin katsayısı 0,0640 değerindedir ve beklenildiği gibi pozitif işaretlidir. Buna göre yıllık yağış değişimindeki 1 birimlik artış, tarım sektörünün GSYİH içindeki payında 0.06 birimlik bir artış meydana getirmektedir. t-istatistiği anlamlı çıkan bir diğer değişken olan sıcaklık değişiminin katsayısı ise -0,1296 değerindedir ve negatif işaretlidir. Buna göre yıllık sıcaklık değişimindeki 1 birimlik artış tarım sektörünün GSYİH içindeki payında % 0.12 birimlik bir azalmaya neden olmaktadır. Elde edilen bu sonuç literatürde daha önce yapılmış olan Brown ve diğerleri (2010), Akram (2012) ve Dell ve diğerleri (2012) çalışmalarının sonuçlarıyla örtüşmektedir.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Bireylerin sınırsız istekleri bunun yanında ülkelerin refah atışı ve büyüme istekleri çevrenin giderek daha fazla tahrip edilmesini beraberinde getirmiştir. Fakat ülke ekonomilerinde görülen hızlı büyüme ve insanların refahlarında görülen artışlar, çevrenin ikinci plana atılarak bu alanda çıkan sorunların göz ardı edilmesine neden olmuştur. Sanayi devrimi sonrası hızla artan fosil yakıt kullanımı atmosferdeki sera gazı konsantrasyonları daha önce görülmemiş bir biçimde arttırmıştır. Bu bağlamda doğal süreçlere ek olarak insan faaliyetleri nedeniyle artan sera gazları dünyanın küresel ısınma ve iklim değişikliği sarmalına girmesine neden olmuştur.

1970'lerden sonra iklim değişikliğinin giderek geri dönülemez noktaya geldiğinin ve bu sürecin dünya için ciddi bir problem olduğunun bilimsel kanıtlarla ortaya konulması, iklim değişikliğini ülkelerin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri haline getirmiştir.

Küresel bir sorun olan iklim değişikliği insanlardan diğer canlılara, az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere ve bu ülkelerin siyasal, sosyal ve ekonomik yapılarına kadar tesir etmektedir. İklim değişikliği başta sıcaklıklar ve yağış rejimi olmak üzere iklim elamanlarını doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda yıllık ortalama küresel sıcaklıklar her geçen yıl artmaktadır. Yağışlarda görülen değişimler bazı bölgelerde şiddetli kuraklıklara bazı bölgelerde ise aşırı yağışlar sebebiyle sel ve su baskınlarına neden olmaktadır. İklim değişikliğinin neden olduğu bu gelişmeler sel ve fırtına gibi doğal afetleri şiddetlendirmekte ve sağlık, beslenme ve suya ulaşım gibi sorunlara neden olarak insanlığı olumsuz etkilemektedir. Ayrıca şiddetlenen ve artan doğal afetler ülkelere ciddi maliyetler yüklemektedir. Bununla birlikte iklim değişikliği ekonomideki sektörleri de etkilemektedir. Bu değişimden bazı sektörler olumlu, bazıları ise olumsuz yönde etkilenmektedir. Olumsuz etkilenen sektörlerin başında ise doğa, iklim ve hava olayları ile sıkı sıkıya bağlı olan tarım sektörü gelmektedir.

Bu çalışmada ilkim değişikliğinin Türkiye'de tarım sektörü üzerinde meydana getirdiği etkiler incelenmiştir. 1973-2011 dönemine ait yıllık verilerle gerçekleştirilen regresyon analizi sonucunda, tarım sektörünün sıcaklıklardaki değişiklikten olumsuz, buna karşın yağışlardaki değişiklikten olumlu yönde etkilendiği tespit edilmiştir. Ancak sıcaklık değişkeni katsayısı, yağış değişkeni katsayısından daha büyük olduğu için iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerindeki genel etkisi olumsuz yönde gerçekleşmektedir. Bu nedenle iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda iklim değişikliği ile ilgili mücadele ve uyum stratejilerinin ortaya konulup hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu anlamda güvenilir iklim projeksiyonları yapıp öngörülen iklim koşullarına uygun ürün çeşitlendirmesine gidilmesi alınabilecek tedbirlerden biridir. Ayrıca tarım sektöründe faaliyet gösteren bireylerin iklim değişikliği konusunda eğitilmesi, iklim değişikliğinden kaynaklanan olumsuzlukların azaltılmasında etkili olabilecektir.

KAYNAKÇA

- AKRAM, Naeem (2012), "Is Climate Change Hindering Economic Growth of Asian Economies?", **Asia-Pacific Development Journal**, 19 (2), 1-18.
- ALPER, Değer ve ANBAR, Adem (2008), "İklim Değişikliğinin Finansal Hizmet Sektörüne Etkileri", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 7 (23), 223-253.
- BARNWAL, Prabhat ve KOTANI, Koji (2013), "Climatic Impacts Across Agricultural Crop Yield Distributions: An Application of Quantile Regression on Rice Crops in Andhra Pradesh, India", **Ecological Economics**, 87, 95-109.

- BAZZAZ, Fakhri A. ve SOMBROEK Wim G. (1996), **Global Climate Change and Agricultural Production**, Chichester: John Wiley & Sons Ltd, <http://www.fao.org/docrep/w5183e/w5183e0f.htm#13>. global climatic change and agricultural production: an assessment of current.
- BERNAUER, Thomas ve diğerleri (2012), “Climate Change, Economic Growth and Conflict”, http://climsec.prio.no/papers/Climate_Conflict_BKKR_Trondheim_2010.pdf.
- BROWN, Casey ve diğerleri (2010), “An Empirical Analysis of the Effects of Climate Variables on National Level Economic Growth”, **World Bank’s World Development Report 2010: Policy Research Working Paper 5357**.
- CHOKSI, Anjali (2012), “Emergence of Weather Derivatives-Feasibility in Indian Context”, **ZENITH International Journal of Business Economics & Management Research**, 2 (5), 139–152.
- CROWLEY, Thomas J. (2000), “Causes of Climate Change Over the Past 1000 Years”, **Science**, (289), 270–277.
- ÇŞB (2012), **Türkiye’de İklim Değişikliğinin Tarım ve Gıda Güvencesine Etkileri. Türkiye’nin İklim Değişikliği II. Ulusal Bildiriminin Hazırlanması Projesi Yayını**, Ankara.
- DASGUPTA, Shouro (2013), “Impact of Climate Change on Crop Yields with Implications for Food Security and Poverty Alleviation”, http://www.climate-impacts-2013.org/files/cwi_dasgupta.pdf.
- DELL, Melisa ve diğerleri (2012), “Temperature Shocks and Economic Growth: Evidence from the Last Half Century”, **American Economic Journal: Macroeconomics**, 4 (3), 66-95.
- DERESSA, Tadesse T. ve Diğerleri (2005), “Measuring the Impact of Climate Change on South African Agriculture: The Case of Sugarcane Growing Regions”, **Agrekon**, 44 (4), 524-542.
- DUFFY, Philip B. (2008), “Internal Climate Variability”, **Encyclopedia of Global Warming and Climate Change** içinde, 1-3, (545-546), California: SAGE Publications.
- FANKHAUSER, Samuel ve TOL, Richard S.J. (2005), “On Climate Change and Economic Growth”, **Resource and Energy Economics** 27, 1–17.
- GREENE, William H.(2002), **Econometric Analysis**, 5th Ed., New Jersey: Prentice Hall.
- GUHA-SAPIR, Debarati ve diğerleri (2013), “Annual Disaster Statistical Review 2012: The Numbers and Trends”, Brussels: CRED.

- GUJARATI, Damodar N. (1999), **Temel Ekonometri**, (Çev. Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen), İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- HOUGHTON, David D. (2002), **Introduction to Climate Change: Lecture Notes For Meteorologists**, Geneva: World Meteorological Organization-No. 926.
- IPCC (2007a), **Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change**, New York: Cambridge University Pres.
- IPCC (2007b), **Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change**, Cambridge: Cambridge University Pres.
- IPCC (2013), **Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Working Group I Contribution to the Intergovernmental Panel on Climate Change Fifth Assessment Report**, Stockholm.
- JAIN, Suman (2007), “An Empirical Economic Assessment of Impacts of Climate Change on Agriculture in Zambia”, **World Bank’s World Development Report 2010: Policy Research Working Paper 4291**.
- KHANDEKAR, Mandav L. ve diğerleri (2005), “The Global Warming Debate: A Review of the State of Science”, **Pure and Applied Geophysics**, 162, 1557-1586
- LEANING, Jennifer M.D. ve GUHA-SPAIR, Debarati (2013), “Natural Disasters, Armed Conflict, and Public Health”, **The New England Journal of Medicine**, 369, 1836–1842.
- LIU, Hui ve diğerleri (2004), “Study on the Impacts of Climate Change on China’s Agriculture”, **Climatic China**, 65, 125-148.
- NATIONAL GEOGRAPHIC (2007), “Değişen İklim”, **National Geographic**, Ekim 2007 Eki, Washington DC.
- NELSON, Gerald C. ve diğerleri (2009), **Climate Change Impact on Agriculture and Costs of Adaptation** (1–30), Washington DC: International Food Policy Research Institute.
- OECD (2005), **Catastrophic Risks and Insurance**, Paris: OECD Publishing.
- OLLILA, Antero V.E. (2012), “The Roles of Greenhouse Gases in Global Warming”, **Energy & Environment**, 23 (5), 781-799.

- ÖZDEMİR, Erkan (2008), “Küresel Isınmanın Etkilerine Karşı Bir Önlem: Hava Türevleri ve Pazarlama Stratejilerinde Yardımcı Olarak Kullanımı”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 10 (1), 141–162.
- SEVÜKTEKİN, Mustafa ve Nargeleçekenler, Mehmet (2007), **Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviews Uygulamalı**”, Geliştirilmiş 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- STERN, Nicholas (2007), **The Economics of Climate Change: The Stern Review**, 1st. Ed., Cambridge: Cambridge University Pres.
- TÜRKEŞ, Murat (2001), “Hava, İklim, Şiddetli Hava Olayları ve Küresel Isınma”, **Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü 2000 Yılı Seminerler, Teknik Sunumlar, Seminerler Dizisi 1**, 187-205.
- UNEP FI (2006), **Adaptation and Vulnerability to Climate Change: The Role of the Finance Sector: A Document of the UNEP Finance Initiative Climate Change Working Group**, Paris.
- UNITED NATIONS (1992), **United Nations Framework Convention On Climate Change**, New York.
- UZMEN, Reşat (2007), **Küresel Isınma ve İklim Değişikliği İnsanlığı Bekleyen Büyük Felaket mi?**, 1. Baskı, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- VAN PASSEL, Steven ve diğerleri (2012), “A Ricardian Analysis of the Impact of Climate Change on European Agriculture”, **Fondazione Eni Enrico Mattei Working Paper Series: 83**.
- WORLD TOURISM ORGANIZATION (2008), **Climate Change and Tourism Responding to Global Challenges**, Madrid: World Tourism Organization and the United Nations Environment Programme.
- WILLIAMS, Michael (2003), **Climate Change INFORMATION SHEETS**, United Nations Environment Programme.
- <http://web.boun.edu.tr/meteoroloji/iklimdegisimi.php>
- <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/atmospheric-concentration-of-co2-ppm-1>.
- <http://www.ncdc.noaa.gov/sotc/service/global/global-land-ocean-mntp-anom/201201-201212.png>.

A BRIEF LOOK TO IMPACT OF ELECTIONS ON TURKISH ECONOMY

Ahmet Hakan ÖZKAN¹

ABSTRACT

The money supply had been expanding before 2011 elections of Turkey with the impact of rising credit demand of the corporations and the households. This increase on money supply might somehow be artificial and not trustworthy due to the decreasing money demand. This was the main reason for the fall of the value of Turkish Lira. Even though the money supply had increasing the money demand was not increasing with the same speed due to the uncertain environment.

The purpose of this study is to correlate the increase of the money supply and inadequate money demand with the diminishing value of Turkish lira. Data collection method is used. The value of the money is determined by the demand as much as supply. The unmet demands are accepted as inadequacy of supply and the rise of money supply which is created by the banks have been accepted as stable strategy for decades. But the mortgage crisis has shown that it is far from being stable. Therefore the idea of increasing the supply with the help of credits, before the rise of the demand should not be preferred to keep the currency stable

The corporations can be encouraged to grow with their own capitals and to work with the other countries. Aiming foreign countries as a market will provide real money supply instead of the artificial one.

Keywords: Money Supply, Money Demand, Credit Demand, Stable Strategy.

SEÇİMİN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNE KISA BİR BAKIŞ

ÖZET

2011 seçimlerinden önceki para arzı, hane halklarının ve şirketlerin artan kredi talebi ile genişlemekteydi. Bu para arzı artışı, azalan para talebi nedeniyle yapay ve güvenilir olabilmektedir. Türk lirasının değer kaybetmesinin ana nedeni buydu. Para arzı artmasına rağmen para talebi, çevrenin belirsizliği nedeniyle aynı hızla artmamaktaydı.

Bu çalışmanın amacı, artan para arzı ve yetersiz para talebi ile azalan Türk lirası değerini ilişkilendirmektir. Çalışmada veri toplama yöntemi kullanıldı. Paranın değeri arz tarafından olduğu kadar, talep tarafından da belirlenir. Yıllarca karşılanamayan talepler yetersizlik olarak görüldü ve bankaların yaratmış olduğu para arzı istikrarlı bir strateji olarak kabul edildi. Ama mortgage krizi bunun istikrarlı olmaktan uzak olduğunu gösterdi. O halde arzı talepten önce arttırmak, kurun istikrarını korumak açısından tercih edilmemelidir.

Şirketler, kendi sermayeleri ile büyümeye ve yabancı ülkeler ile çalışmaya teşvik edilmelidir. Yabancı ülkelerin pazar olarak hedef alınması yapay yerine, gerçek para arzı yaratacaktır.

Anahtar Kelimeler: Para Arzı, Para Talebi, Kredi Talebi, İstikrarlı Strateji.

---

¹ Öğr. Gör. İstanbul Aydın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İngilizce İşletme Bölümü, ahmetozkan@aydin.edu.tr

INTRODUCTION

Commercial banks can be shown as the most important financial institutions taking place in an economy (Rose, 1993: 5). The commercial banks can be classified in two main groups: participation banks and the conventional banks. The activities of participation banks, which are used to operate on interest-free banking method, may vary. Participation banks are also defined as Islamic Banks in international literature (Chong and Liu, 2009) and Islamic banks are interpreted as financial institutions based on the principle of Profit and Loss Sharing (PLS) with the entrepreneurial partners (Nienhaus, 1983: 31). In a sense, they can be defined as alternative to traditional banks and they are able to reach the unreached customers (Van Schaik, 2001: 46). The term Islamic PLS refers to a relationship between the borrower, lender and intermediary built upon financial trust and partnership (Yudistira, 2003: 2). The participation banks are able to create their own customers which was not a part of the banking system (Shaikh and Jalbani, 2008). By the way with the grow of the participation banks in Turkey, new customers joined the banking system. The households who avoid using usual banks have taken their place as new customers. By the way the total credit demand of Turkey has increased and with the growing number of the people who prefer to work with participation banks, the number of the participation banks increased (Arslan and Ergeç, 2010: 2).

The increasing volume of the banking sector is a good indicator of the created money. On the other hand created money might be a bubble. The credit demand of the customers might be temporary. The election period of Turkey may be creating a bubble in the credit demand just like the election period of any other countries. The government expenditures are done by using credit and these credits created money. The money demand of government created money supply. But the money demand for trade was not as big as the money supply created.

I. CREDIT VOLUME OF TURKISH BANKS

In 2010, the credits of the banking sector has increased with the rate of %33,9. %32,1 of this increase was the consumer loans and the receivables of the credit cards. The fastest growth is seen among the government banks. The credit given by the government banks has increased with the rate of %42,3 (BDDK, 2011: 9).

The credit amount has increased %33,9. Only the credit of the participation banks has shrunk by %30,4. Other banks could make a high spread. On the other hand the assets of the participation banks increased by %28,9 with a rise of 9.712 million TL between december 2009 and december 2010. As a result of this increase, the share of the participation banks at the sector increased from %4 to %4,3 (BDDK, 2011: 9).

The credit amount of the participation banks had a rise of %11,3 at the first halph of 2011. The rise of the assets was %11,4 during this period. But the average of the sector

was %13,9. Thus the share of the participation banks at the sector stepped back to %4,2. Total assets of the banking sector was 1.146.098 million TL in June 2011 (BDDK, 2011: 12).

Table 1. Change of the Given Credits of the Banks

		Government Banks	Private Banks	Foreign Banks	Particip. Banks	Invest. Banks	TMSF Banks	Total
Dec. 2009	TM	79.987	125.313	52.189	52.189	9.080	1	288.208
	FM	14.271	44.489	6.993	1.346	3.103	0	70.203
	TOTAL	101.213	191.482	62.590	23.641	13.695	1	392.621
Dec. 2010	TM	113.729	166.085	65.426	28.694	9.881	1	383.815
	FM	19.722	58.554	8.763	1.385	3.986	0	92.411
	TOTAL	144.053	256.118	78.900	30.823	16.010	1	525.905
Total Change	TM	33.741	40.772	13.237	7.055	801	0	95.607
	FM	5.451	14.065	1.770	39	883	0	22.208
	TOTAL	42.840	64.636	16.310	7.183	2.315	0	133.285
	TM (%)	42,2	32,5	25,4	-32,6	8,8	-6	33,2
	FM (%)	38,2	31,6	25,3	2,9	28,5	0	31,6
	TOTAL (%)	42,3	33,8	26,1	-30,4	16,9	-6	33,9

*TM: Credits in Turkish money, FM: Credits in Foreign money

*The credit amount of Turkish money are shown as million TL

*Foreign money are shown as million USD

*The total credit amounts are also shown in million TL.

Source: BDDK, 2011.

It is obvious that the participation banks have shown a decline on the credits from 2009 to 2010. The credit bubble of the participation banks was temporary and did not keep on inflating in 2010. Somehow a new rise has appeared in 2011 with the election economy.

The credit distribution has expanded at the first half of 2011. The speed of giving credits is also more than 2010. In 2011, all kind of banks has a rise at the credits. The election economy was one of the most important reasons during this period. The elections are made in June 2011.

Table 2. Change of the Given Credits of the Banks

		Government Banks	Private Banks	Foreign Banks	Participation Banks	Investment Banks	TMSF Banks	Total
Dec. 2010	TM	113.729	166.085	65.426	28.694	9.881	1	383.815
	FM	19.722	58.554	8.763	1.385	3.986	0	92.411
	TOTAL	144.053	256.118	78.900	30.823	16.010	1	525.905
Jun. 2011	TM	131.902	205.167	69.758	31.514	10.701	1	499.042
	FM	23.336	67.027	9.122	1.734	4.837	0	106.056
	TOTAL	169.606	313.462	84.496	34.315	18.517	1	620.398
Total Change	TM	18.173	39.084	4.388	2.820	820	0	65.286
	FM	3.614	8.470	359	349	851	0	13.643
	TOTAL	25.552	57.342	5.652	3.492	2.507	0	94.546
	TM (%)	16	23,5	7	9,8	8,3	2,1	17
	FM (%)	18,3	14,5	4,1	25,2	21,4	0	14,8
	TOTAL (%)	17,7	22,4	7,2	11,3	15,7	2,1	18

Source: BDDK, 2011.

Turkish credit market had been growing with mortgage credits. The power of the mortgage credits was obvious on the economy of USA. The mortgage market in USA creates a huge money supply. The primary mortgages are followed by the secondary mortgages and the credit risk is avoided. Secondary mortgages are also called short sales. In 1995, the market of primary mortgages had a capacity of 674 billion American dollars. At the same year, the secondary mortgage market had a cycle of 3.992,8 billion American dollars (Cummings ve Dipasquale, 1997). Pension fund companies, which are one of the most significant investors of USA, were the main actors of secondary mortgage markets (Dolun, 2007). The pension fund companies are fed by the secondary mortgage markets and vice versa.

Mortgage loans were easy to borrow before the crisis. The credit card statement was enough for evaluation. The consuming ability of the customers were surveyed (Min,

2011). The other resources were ignored. The mortgage loans caused a significant rise at the money supply. After the crisis even 700 billion dollars, which was injected to the markets by the government in 2008, was not enough (Nelson, 2010). The risk of the unpaid loans are not limited with the credit risk. The expectation risk is also a new kind of risk which appeared after this crisis (Ozkan, 2012). The price of the real estates was expected to reduce. This expectation decreased the transaction volume of the secondary mortgage markets.

The similar sides of USA with Turkey should be elaborated. Expectation risk is also a serious risk in Turkey. The expectations of the households sometimes cannot be predicted. On the other hand the pension fund companies are not strong enough and does not seem to be growing with the same speed, the growing speed of the mortgage credits.

At the first half of 2012, the volume of the credits have reached 54,3 billion TL and increased %8 (BDDK,2012). Volume of mortgage credits has increased by %40 at the end of 2010, at the first half of 2011 it was between %35 and 40, after the second half of 2011 till the second quarter of 2012 it kept on increasing with a reducing rate and on june 2012 the increasing rate of mortgage credits was %18,1 (BDDK, 2012).

II. RATIOS OF TURKISH BANKS

The ratios are good indicators for the situation of the banks. The ratios of the Turkish banks show that the banking sector is growing with no danger signals. The capital adequacy ratio is still quite higher than the ratio accepted by any Basel declarations. The suspended receivables ratio has a decline. This indicator shows that the credit risk of the customers is falling. ROA has a decline, due to the increasing interest rate of the saving accounts. The interest rate of the loans did not change or changed with values which are below %1. But the average interest rate of the saving accounts moved to %9,25 from %6,5. As collecting deposit is profitable for the banks, they do not avoid paying higher interest rates to collect more. The rate of the saving accounts turning into credits explains the reason of the endeavour of the banks to collect more deposit.

Table 3. Some Ratios of the Banks

	dec 2009	marz 2010	jun 2010	sep 2010	dec 2010	jun 2011
Rate of the credits transferred into suspended receivables	5,3	4,9	4,4	4,3	3,6	2,9
Capital adequacy ratio	20,6	19,9	19,2	19,3	18,9	17,1
Rate of the saving accounts turning into credits	80,6	82,1	84,4	86,7	88,5	97
ROA (Return on Assets)	2,6	3,0	2,8	2,6	2,4	1,9
ROE (Return on Equity)	22,9	24,7	23,4	21,1	20,0	16,5

Source: BDDK, 2011.

The rate of the saving accounts turning into credits was at a satisfying level at the end of 2010. But the rate of %97 formed in June 2011 is an alarming level. This rate is a sign of the new foreign source demands. This is one of the most important indicators to explain the rising value of euro and American dollar. The banks have begun to take on debt in different currencies like euro or American dollar.

Higher interest rate of the deposits affected return on equity as well. This adverse effect seems like %2,9 in 2010. But the fall is sharper at the first half of 2011. The return on equity is always preferable between %15 and %20. In fact, the ratio which is over the risk of free rate is optimum. If the average of all the optimum portfolios are elaborated, this rate will still be satisfying due to the falling markets all over the world. On the other hand, sharp declines are indicators of bubbles relatively.

If the rate of the saving accounts turning into credits is too high, then the banks would search new sources. Foreign sources with foreign currencies might be volatile. After the crisis of 1994, all the deposits are taken under guarantee by the government (Keskin et al., 2004: 72). The banks began to take more risks after this guarantee. In 2000 and 2001 the exchange rate based stabilization anchor was in use (Toprak, 2001: 13). The government was aiming to reduce the public debt by using anchor (Miller, 2006: 451).

The public debts were reducing due to the low interest rates. The Turkish banks started to borrow in foreign currencies from the foreign banks (BDDK, 2003: 3). Other resources in foreign currencies are also used. For example the Turkish banks bought treasury bonds of Deutsche Bank, which were at the value of 750 million American dollars, at the same day (Uygur, 2001: 17).

These kind of transactions increased the value of the foreign money and decreased the value of Turkish Lira. Most banks exceeded the limit announced by TBB. These exceedings were realised too late and the crisis arised. There were many other reasons of 2001 crisis, but the biggest reason was the borrowings of the Turkish banks in foreign currencies. Any bubbles can be realised lately, if the ratios of Turkish banks are not followed carefully. ROA of Turkish Banks reached %15,5 at the end of 2011 and %16,3 on June 2012 (BDDK, 2012).

III. FOREIGN TRADE BALANCE

In 2011, the total money demand of the world has been decreasing. The riots all over the world, the Tsunami disease and the fall of the credit note of USA were the main reasons of this decline. In order to these adverse impacts, the trade partners of Turkey have also lost some power. Somehow, the trade partners of Turkey mostly did not decrease their demands and the export of Turkey continued to rise.

The import to European countries increased %5,4 at the first half of 2011. Import to other countries has also increased except Africa and Central America countries. The import to north African countries had a fall of %17,9 and the Central America countries

had a fall of %8,2 (TUIK, 2011).

The import of Turkey was 15.233 million American dollars in June 2010 and increased %41,7. It became 21.586 million American dollars in June 2011. The export of Turkey could increase only by %19,3 during this period of time. It was 9.543 million American dollars in June 2010 and it became 11.388 million American dollars in June 2011 (TUIK, 2011). Another important reason of the value loss of Turkish Lira is the sudden increase of import. The rate of export to import was %62,6 in June 2010 and it has fallen to %52,8 in June 2011. This rate shows the amount of the import covered by the export.

The foreign trade balance has a direct effect on money demand (Yamak ve Korkmaz, 2005: 17). The import and the export elasticities are important to calculate the money demand. To calculate the elasticities of foreign trade, we can use long run price elasticities (Bahmani-Oskoeee and Muhsin, 1998).

Import demand function:

$$\text{Log}M_t = \alpha_0 + \alpha_1 \text{Log}(\text{PM}/\text{PD})_t + \alpha_2 \text{Log}Y_t + \varepsilon_t$$

Export demand function:

$$\text{Log}X_t = \beta_0 + \beta_1 \text{Log}(\text{PX}/\text{PXW})_t + \beta_2 \text{Log}YW_t + \varepsilon'_t$$

“At the import demand function, M is the amount of import, PM means the import prices, PD local prices, Y is the national income and ε is the error term. At the export demand function, X is export, PX is the export prices, PXW is the world prices, YW is the income of the world and ε' is the error term. The national income has a positive correlation with import and the income of the world has a positive correlation with the export. If the addition of the results gained by using these two functions is zero, then the critical elasticity appears. If the result is below zero, then there is critical loss” (Baumann ve Godek, 2006).

It is possible to show the effects of foreign trade balance by using the multiplier formula:

$$\Delta Y = 1/(\text{MPS} + \text{MPM})(\Delta I + \Delta X)$$

Any increase at the export will increase the yield and any increase at the import will be reducing it. This is the most simple way to explain. The situation of the election period does not seem to be increasing the yield. In other words, foreign trade balance did not have an economic additional value on yield, during the election period.

CONCLUSION

The crisis samples show the importance of the stability of money supply. Borrowing may create Money, but money supply which is created by the credit given by the

commercial banks can be stable to a certain level. But after this level, it has more risks than before. Especially, lending by using resources in foreign currencies has bigger risks.

The mortgage loans seem to be increased during the election period. This increase has slowed down after the election. The demand to the mortgage loans seem to be flexible. The import rates also seem to be increased with the affect of election. On the other hand, with the affect of the sudden increase on the import rates, the currency of Turkish Lira has broken the neckline and started to lose value. The balance could be formed gaining a little value and the last situation seems to be fixed for a while.

The loan demand seems to be flexible. Any sudden changes at the demand may mean trouble. 1929 crisis is a good example of these results. These two demand concepts might seem different. But demand of consuming is also related with the credit demand. Therefore the demand which is mentioned here will be including money demand. Because any demand to the products of a country means the demand to the money of that country. This situation is able to affect currency. The demand of borrowing shows the existence of the ability of creating money. Therefore credit demand is more critical than consumer demand. It should be noted, consumer demand cannot create money by itself, but loan demand can.

REFERENCES

- ARSLAN, B. G. and ERGEÇ, E. H. (2010) “*The Efficiency of Participation and Conventional Banks in Turkey*” **International Research Journal of Finance and Economics**, 57, 159-160.
- BAUMANN, MICHAEL G., GODEK, PAUL E. (2006) “*A New Look at Critical Elasticity*”, **Antitrust Bulletin**, June; <http://business.highbeam.com/420683/article-1G1-155918986/new-look-critical-elasticity>.
- BDDK (2003) Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı Gelişme Raporu, Nisan.
- BDDK (2011) Türk Bankacılık Sektörü Genel Görünümü, Şubat.
- BDDK (2011) Türk Bankacılık Sektörü Genel Görünümü, Haziran.
- BDDK (2012) Türk Bankacılık Sektörü Genel Görünümü, Haziran.
- CHONG, B. S. and LIU, M. (2009) “*Islamic Banking: Interest-Free or Interest-Based*”, **Pacific-Basin Finance Journal**, 17, 125–144.
- CUMMINGS, JEAN and DIPASQUALE, DENISE (1997) “*A Primer on the Secondary Market*”, **National Community Development Initiative Meetings**, New York.
- DOLUN, LEYLA (2007) İpoteğe Dayalı Konut Kredisi (Mortgage), Türkiye Kalkınma Bankası, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü Raporu, Ankara, Şubat.

- KESKİN, E., ALPARSLAN, M. ve İNAN, A.İ., (2004) “*Türk Bankacılık Sektörü*”, **TBB Bankacılar Dergisi**, June, 49, 72-75.
- MILLER, CALUM (2006) “*Pathways Through Financial Crisis: Turkey*”, **Global Governance**, 12, 449-464.
- MIN, DAVID (2011) The Perils of Privatizing the U.S. Mortgage Finance System, Report of Center for American Progress; www.americanprogress.org.
- NELSON, ASHLYN AIKO (2010), “*Bailing Out Underwater Mortgages*”, **SPEA Insights**, May; http://www.indiana.edu/~spea/faculty/policy_briefs/mortgages_nelson.pdf.
- NIENHAUS, V. (1983) “*Profitability of Islamic PLS Banks Competing with Interest Banks: Problems and Prospects.*” **Journal of Research in Islamic Economics**, 1(1), 31-39.
- ÖZKAN, A. H. (2012) “2008 Mortgage Krizi ve Beklenti Riski”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı:28, 1-6.
- ROSE, S.P. (1993). *Commercial Bank Management*. Irwin Press: Boston.
- SHAIKH, S. A. and JALBANI, A. A. (2009) “*Risk Management in Islamic and Conventional Banks: A Differential Analysis*”, **Journal of Independent Studies & Research-MSSE**, 7(2), 67-79.
- TIM (2011) Aralık 2011 İhracat Rakamları, www.tim.org.tr/files/.../2011/aramlik/aramlik2011_ihracat_rakamlari.xls
- TOPRAK, M., DEMİR, O. (2001) “*Türk Bankacılık Sektörü: Sorunlar, Krizler ve Arayışlar*”, **Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF Dergisi**, 2, 13-17.
- TUIK (2011) Dış Ticaret İstatistikleri; <http://www.tuik.gov.tr/SagMenu/guncel/guncel.xml>.
- TUIK (2011) Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret.
- UYGUR, ERCAN (2001) Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri, Türkiye Ekonomi Kurumu Raporu.
- VAN SHAIK, D. (2001) “*Islamic Banking*”, **The Arab Bank Review**, 3(1), 45-52.
- YAMAK, RAHMİ ve KORKMAZ, ABDURRAHMAN (2005) “*Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi*”, **Ekonometri ve İstatistik**, 2, 11-29.
- YUDISTIRA, D. (2004) “*Efficiency in Islamic Banking: an Empirical Analysis of Eighteen Banks*”, **Islamic Economic Studies**, 12, 1-9.

KAFKASYA BÖLGESİNDE ULUSLARARASI AKTÖRLERİN DEĞİŞMEYEN MÜCADELE ALANI: GÜRCİSTAN

Bayram GÜNGÖR¹

ÖZET

Çalışmanın asıl amacı, jeoekonomik bakış çerçevesinde Güney Kafkasya bölgesinde yer alan Gürcistan'ın stratejik önemine vurgu yapmak ve Gürcistan ile Türkiye arasındaki ilişkileri tetkik etmektir. Gürcistan, stratejik önemi nedeniyle tarihsel süreç içinde uzun süreli çatışmalara maruz kalmıştır. Gürcistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra petrol ve doğal gaz kaynaklarının Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinden Batı piyasalarına aktarılma bağlamında transit bir ülke haline gelmiştir. Batılı uluslararası aktörler tarafından desteklenen bu *de facto* durum, Gürcistan'ı bir mücadele alanı haline dönüştürmüştür. Çalışmada belirtilen amaçlar çerçevesinde Gürcistan'ın karşılaştığı problemler tartışılmış ve Türkiye ile olan ilişkileri gözden geçirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Jeoekonomi, İç Ülke, Boru Hatları, Etnik Çatışma, Kafkasya

UNCHANGING CHALLENGE AREA OF INTERNATIONAL ACTORS IN CAUCASUS REGION: GEORGIA

ABSTRACT

The main purpose of the study is to emphasize the strategic importance of Georgia situated in South Caucasus Region and examine the relations between Georgia and Turkey with respect to the geoeconomic glance. Because of its strategic importance, Georgia has been subjected to many long term conflicts in historical process. After the disintegration of Soviet Union, Georgia has become a transit country with respect to carrying oil and natural gas resources from the Caucasus and Central Asian Countries to the international markets. This *de facto* situation, supported by western international actors, transforms Georgia as a challenging area. In this study, the encountered problems of Georgia have been discussed and its relations with Turkey have been reviewed in the framework of the mentioned objectives.

Keywords: Geoeconomics, Landlockedness, Pipelines, Ethnic Conflict, The Caucasus

---

¹ Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, bgungor@ktu.edu.tr

GİRİŞ

20. yüzyılın son 20 yıllık döneminde dünya siyasal ve ekonomik yapısının köklü bir şekilde değişimine sebebiyet veren olayların yaşandığı görülmüştür. 1980'lerin başlarından itibaren sosyalist sistemin en önemli temsilcileri olarak kabul edilen Sovyetler Birliği ve Çin'de liberal sistem karakterine işaret eden bazı belirtiler gözlemlenmiştir. Özellikle, sosyalist ve plancı mekanizmanın dünyaya inmiş hali olarak kabul edilen ve Marxist düşünce tabanına oturtulan Sovyetler Birliği sistemi, devlet başkanı Gorbaçov'un önce açıklık, şeffaflık anlamına gelen Glasnost, daha sonra ise yeniden yapılanma anlamına gelen Perestroika başlığı altındaki uygulamaları ile aşınmaya başlamış ve dönüşümün kaçınılmaz olduğunun mesajı verilmiştir.

1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması ile beraber Sovyetler Birliği'nde çözülme sürecine girilmiştir. Doğu Avrupa, Baltık, Orta Asya ve Kafkasya'da yer alan birçok ülke bağımsızlıklarını ilan ederek, egemen devlet sıfatıyla dünya sistemi içinde yerlerini almaya başlamışlardır. Sosyalist ve Kapitalist olarak iki kutuplu olarak tanımlanan dünya, bu gelişme ile beraber yeniden tanımlanmıştır. Artık, dünya tek kutuplu hale getirilmiş ve oluşan yapı Yeni Dünya Düzeni-New World Order- olarak adlandırılmıştır. Bu yeni düzen içindeki ülkeler piyasa mekanizması uygulamasını neredeyse varlığından sual olunamaz bir kutsiyet olarak görmüşlerdir. Bu anlayışta ülkenin başarısı piyasa mekanizması uygulamalarının ne kadar başarılı olduğu ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Artık piyasa ekonomisi içinde yer alan ülkelerin sistemi uygulamadaki yerleri onların hangi ülke grubu içinde yer aldıklarının bir kanıtı haline gelmiştir. Ekonomilerde şimdi, piyasa ekonomisini uygulayan ülkeler -Market Economies-, sosyal hakların ön plana çıkarıldığı ve bunların piyasada fiyatlanmadığı Koordineli Ekonomiler-Coordinated Economies- ve piyasa ekonomisine dönüşmeye çalışan Geçiş Ekonomileri-Transition Economies- gibi sınırları eskisi gibi çok açık olmayan ve hepsinde de piyasa ekonomisinin zaferinin kutlandığı bir ortam yaratılmıştır.

Ortaya çıkan de facto durum, ülkelerin gelişmelerinin hangi safhalardan oluşacağı üzerinde projeksiyon yapanlar için de bir anchor olarak algılanmıştır. Burada kapitalist sistem çerçevesinde bir zenginlik ve geleceğin oluşacağını iddia edenlerin en önemli temsilcisi olan Walt Whitman Rostow öngörüsünden dolayı kutlanmakta, Karl Marx ise eleştirilmektedir. Ancak, eleştiri yapılırken Marx'ın yaşadığı dönem ve dönemin özellikleri ve hatta yapmış olduğu çalışmalarda iktisadi tarihe ait veri tabanından yoksun olduğunun da dikkate alınması gerekmektedir. Bu da tahminde oldukça belirleyici bir nokta olarak kabul edilebilir. Bilindiği gibi, Rostow öngörülerini büyük ölçüde iktisadi tarih veri tabanına dayandırmıştır. Bunların yanında, Marxist sistemin uygulama alanı olarak görülen Sovyetler Birliği içinde yaşamasına ve devletin planlama teşkilatı içinde bulunmasına rağmen, Marx'ın, kapitalizmden sonra sosyalist ve komünist sistem merhalelerinin gerçekleşmesinin, kapitalist sistemlerde yaşanacak devresel dalgalanmaların sebebiyet vereceği öngörüsünü reddeden ve kapitalist sistemin 50-60 yıllık uzun dönemlerde devresel olarak sıkışacağını, ancak bunun sistemin kapitalizmden

sosyalizme dönüşeceği anlamına gelmeyeceğini ve kapitalist buhranın bunu kendi sistemi içinde kalarak halledeceğini vurgulayan Nikolai Kondratiev'i de unutmamak gerekmektedir. Stalin Rusya'sında görev yapan bir ekonomistin kapitalizmin çöküp komünizmin gelmeyeceğini söylemesi Kondratiev'in idam cezası almasına varan sürecin başlangıcı olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin çözülmesiyle birlikte 1991 yılından itibaren bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkan ve piyasa ekonomisine dönüşmeye çalışan bir ülke de Gürcistan'dır. Gürcistan, petrol ve doğal gaz gibi stratejik enerji kaynaklarının Orta Asya'dan, gelişmiş Batı piyasalarına aktarılmasında geçiş noktası olması itibarıyla jeoekonomik bakımdan son derece önemli bir ülkedir. Yine, özellikle Amerika Birleşik Devletleri, Rusya Federasyonu ve Çin'in batıya doğru genişleme sürecine müdahil olunması bakımından da stratejik bir coğrafyada yer almaktadır.

Gürcistan, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının gelişmiş Batı ülkelerine aktarılması konusunda transit ülke konumundadır. Bu hatlar özellikle ihracatçı ülkelerin kalkınmalarını sağlamaları bakımından önemlidir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı, Bakü-Erzurum Doğal Gaz Hattı ile Bakü-Novorossisk Doğal Gaz Hattı işletilmeye başlanmadan önce boru hatları Rusya Federasyonu toprakları üzerinden geçmiş olduğu için zaman zaman politik nedenlerle aktarımlarda kısıntılar yapılmakta veya tamamen kapatılmaktaydı. Bu da, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin Rusya Federasyonu'nun çıkarlarına uygun olmayan politikaları uygulamalarını engellemekteydi. Daha sonraki yıllarda gerçekleştirilen projeler sayesinde, Kafkasya ve Orta Asya'nın petrol ve doğal gaz ihracatçısı ülkeleri ile ithalatın yapıldığı Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri gibi Batı ülkeleri için Gürcistan'ın istikrarı hayati bir boyuta taşınmıştır.² Zaten, tarihin hemen her döneminde uluslararası aktörler arasında sürekli bir mücadele alanı olan bölge, boru hatlarının oluşturulmasıyla birlikte niteliğini ekonomi alanında daha da geliştirmiştir.

İfadelerden de anlaşılacağı üzere, bağımsızlıktan sonra Gürcistan, ekonomi, politika ve güvenlik bakımından stratejik bir ülke konumuna gelmiştir. Bu nedenle çalışmanın amacı, Gürcistan'ı jeoekonomik bakış³ çerçevesinde irdelemek ve Türkiye ile olan ilişkilerinin boyutunu tetkik etmektir.

² Transit ülkeye bağımlılık, transit olarak kullanılan ülkenin altyapısına bağımlılık, politik ilişkiler konusundaki bağımlılık, barış ve istikrar konusundaki bağımlılık ve transit ülkelerdeki yönetsel süreçlere bağımlılık şeklinde görülmektedir. Bkz.: Michael L. Faye et al., "The Challenges Facing Landlocked Developing Countries", *Journal of Human Developments*, Vol. 5, No. 1, March 2004, s. 41-43.

³ Jeoekonomi, birbirleriyle akış örgüleri yoluyla ilintilendirilen üretim zincirleri, ekonomik uzamlar ve yörelerin oluşturduğu ve coğrafi anlamda değişken, karmaşık ve dinamik bir ağ olarak betimlenebilir. Bkz.: Peter Dicken, "Yeni Bir Jeo-ekonomi", *Küresel Dönüşümler*, David Held ve Anthony McGraw (Haz.), Çev: Ezgi Sarıtaş, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, s. 364.

I. TARİHSEL SÜREÇ

Gürcistan 2500 yıldan daha eski bir tarihe sahiptir. Dünyada halihazırda kullanılan en eski dillerden biri bu ülkeye aittir. Kendine özgü bir alfabesi vardır. Başkent Tiflis 1500 yıllık tarihi bir şehirdir. Gürcistan dördüncü yüzyılın başlarında Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Hıristiyanlığı kabul eden ikinci ülkedir. Ülke birçok imparatorluk içinde varlığını devam ettirmiştir. Toprakları Pers, Roma, Bizans, Arap, Moğol ve Türk askerleri için savaş alanı olmuştur. Bağımsız krallık olarak Gürcistan'ın en üst düzeyde yaşadığı dönem 11 ve 12. yüzyıl periyodudur. Kral David ve Kraliçe Tamara dönemi gücün zirvesi olarak ifade edilir. 1783 yılında Kral Kartli, Rusya ile Georgievsk Anlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşma ile Rusya Gürcistan'ı koruması altına almıştır. 1801'de Rusya İmparatorluğu Gürcistan'ı parça parça ilhak sürecini başlatmıştır. 1801-1991 döneminde Gürcistan, St. Petersburg ve Moskova'nın yönetimi altında varlığını sürdürmüştür.⁴ 1991 yılında, Gürcistan Sovyetler Birliği sisteminden ayrılan ilk ülke olmuştur. Bu nedenle Rusya Federasyonu ile arasındaki ilişki bu tarihten itibaren sürekli olarak gerginlik arz etmektedir.⁵ Bağımsızlık sonrası etnik ve sivil çatışmalar ile tedirgin olan Gürcistan, 1995 yılından itibaren istikrara kavuşmuştur. Ancak, Abhazya ve Güney Osetya bölgelerindeki sorunlar, ateşkes anlaşması imzalanmasına rağmen hala çözümlenememiştir.

Bağımsız bir ülke olarak Gürcistan, Bağımsız Devletler Topluluğu (Commonwealth of Independent States-CIS) üyeliğini başlangıçta reddetmesine rağmen, daha sonra kabul etmek zorunda kalmıştır. Baltık ülkeleri dışında, Sovyetler Birliği içinde var olan bütün ülkeler bu sistemin içine girmişlerdir.⁶ Özellikle ekonomik olarak Sovyetler döneminde oluşturulan suni bağımlılık sistemi bunun sebebi olarak gösterilmektedir. Ancak, 2008 yılında Rusya Federasyonu'nun, Abhazya ve Güney Osetya'ya müdahale etmesinden sonra Gürcistan, Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan ayrıldığını açıklamıştır.

Gürcistan, hâlihazırda bazı bölgesel ve supranasyonal güvenlik ve ekonomik işbirliği süreçleri içinde yer almaktadır. İkili uluslararası anlaşmalar dışında en önemli üyelikleri, Karadeniz Ekonomik İşbirliği⁷ (Black Sea Economic Cooperation-BSEC) ve GUAM⁸

⁴ Bureau of European and Eurasian Affairs, February 2008, www.state.gov.

⁵ Ivars Indans, "Relations of Russia and Georgia: Developments and Future Prospects", *Baltic Security & Defence Review*, Vol. 9, 2007, s. 132.

⁶ Gulbaat Rtskhaladze, "State Sovereignty in Georgian Political Thinking and Practice", *Central Asia and The Caucasus, Journal of Social and Political Studies*, No 1 (43), 2007.

⁷ Karadeniz Ekonomik İşbirliği, 25 Haziran 1992 tarihinde kurulmuştur. Üyeleri, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Ukrayna, Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Rusya Federasyonu ve Sırbistan'dır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nde üç temel hedef belirlenmiştir. Bunlar; (1) Üye ülkeler arasında işbirliğinin sağlanması, (2) Bölgeselleşmenin geliştirilmesi ve (3) Avrupa kıtasında yeni bölünmelerin engellenmesidir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği, ekonomik işbirliği aracılığıyla bölgede barış ve güvenliği sağlamak için çalışmaktadır. Bkz.: Mustafa Aydın, "Regional Cooperation in the Black Sea and The Role of Institutions", *Perceptions: Journal of International Affairs*, Vol. X, Autumn 2005, s. 62-63.

(Georgia, Ukraine, Azerbaijan, Moldova-GUAM) örgütleri çerçevesinde olanlardır. Ayrıca, güvenlik amaçlı Kuzey Atlantik Paktı (North Atlantic Treaty Organization-NATO) ve siyasi, sosyal ve ekonomik amaçlı Avrupa Birliği (European Union-EU) süreci içine dâhil olma eğilimlerini içeren bir politika ile hareket etmektedir.⁹

II. COĞRAFYA, NÜFUS, EĞİTİM, SAĞLIK

Kafkas dağlarının güneyinde, Hazar Denizi ve Karadeniz'in merkezindeki bölge, genellikle "Güney Kafkasya" olarak adlandırılmaktadır. Avrasya bölgesinin en istikrarsız coğrafyası olarak kabul edilmesi askeri, güvenlik ve ekonomik bakımdan bölgede vuku bulan değişimleri önemli hale getirmektedir.¹⁰ Bölgede, uluslararası mücadelenin tarihin hemen her bölümünde yaşandığı en stratejik ülke Gürcistan olarak gösterilmektedir. Kuzey Atlantik Paktı'nın Rusya Federasyonu ile sınır bağlantısı sadece Norveç veya Türkiye aracılığı ile Gürcistan üzerinden sağlanabilmektedir.¹¹ Gürcistan 69.700 kilometrekare yüzölçümüne sahip nispeten küçük bir ülkedir. Kuzey ve doğusunda Rusya Federasyonu, güneyinde Ermenistan, güney doğusunda Azerbaycan, güney batısında Türkiye, batısında ise Karadeniz'e sınırdır. Ülke, yüksek dağlar ve düşük deniz kıyılarını içeren farklı bir coğrafik yapıya sahiptir. Tarıma elverişli alan toplam alanın yüzde 11'i civarındadır. Ormanlar toplam yüzölçümün yüzde 38'ini, meralar ise yüzde 29'unu kapsamaktadır. Tarımsal alanların yüzde 45'i sulanmaktadır. Özellikle ülkenin batı kısmının yıl boyunca yoğun yağış alması toprak kayması ve sellerin oluşumunu beraberinde getirmektedir. Ayrıca Gürcistan deprem kuşağında bulunmaktadır.¹²

2007 yılı itibarıyla, Gürcistan'ın nüfusu yaklaşık 4,650 milyondur. Toplam nüfusun yüzde 83,8'i Gürcü nüfustur. Bunun dışında toplam nüfus içerisinde yüzde 6,5 Azeri Türkü, yüzde 5,7 Ermeni, yüzde 1,5 Rus ve yüzde 2,5'i diğer etnik grupların nüfuslarından oluşmaktadır. Resmi dili Gürcüce'dir. Ancak Abhazya bölgesinde resmi dil olarak Abhazca kullanılmaktadır. Nüfus farklı dinsel gruplara ayrılmaktadır. Toplam nüfusun yüzde 83,9'u Ortodoks Hristiyan, yüzde 9,9'u Müslüman, yüzde 3,9'u Ermeni

⁸GUAM, 1997 yılında, Sovyetler Birliği'nden ayrılan, Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova arasında politik, ekonomik ve siyasi işbirliğini sağlamak amacıyla kurulmuştur. 1999 yılında Özbekistan işbirliğine katılmış ve 2001 yılında, GUUAM şartı imzalanmıştır. Ancak 2005 yılında Özbekistan birlikten çekilmiş ve topluluk halihazırda GUAM adıyla faaliyetlerini sürdürmektedir. 2006 yılında, bu yeni oluşumun temel amacının demokrasi ve ekonomik kalkınmanın sağlanması olduğu belirtilmiştir.

⁹ Mustafa Aydın, "Regional Cooperation in the Black Sea and The Role of Institutions", *Perceptions: Journal of International Affairs*, Vol.X/Autumn 2005, s. 62-63.

¹⁰ Younk Yoo Kim & Gu-Ho Eom, "The Geopolitics of Caspian Oil: Rivalries of the US, Russia, and Turkey in South Caucasus", *Global Economic Review*, Vol. 37, No. 1, March 2008, s. 90-91.

¹¹ Burcu Gültekin, "Cross Border Cooperation between Turkey and South Caucasus: prospects for Sub-regional Integrations", *From War Economies to Peace Economies in the South Caucasus, Economy and Conflict Research Group of the South Caucasus*, Editors: Phil Champain, Diana Klein, Natalia Mirimanova, 2004, s. 31.

¹² Asian Development Bank, June 2007, s. 1.

Apostolik, binde 8'i Katolik, binde 8'i diğer din gruplarına dahildir. Binde 7'si ise herhangi bir dine mensup değildir. Nüfusun okuma yazma oranı yüzde 100'dür.¹³

2004 yılı itibarıyla okul öncesi eğitime (3-6 yaş grubu) kayıt oranı yüzde 33,8, temel eğitime katılım oranı yüzde 97,3, orta öğretime katılım oranı ise yüzde 62,9'dur. Sağlık göstergelerinden bebek ölüm oranı bin doğumda 23,8, doğumda anne ölümleri yüzbin canlı doğumda 42,4, HIV vakası 163, tüberküloz vakası ise yüz bin nüfusta 89,7'dir.¹⁴ Ortalama hayat beklentisi 76,3 yıldır.

III. EKONOMİK YAPI

1991 yılında Gürcistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra eski Sovyetler Birliği ülkelerine tercihli girişin kalkması, Moskova'dan aktarılan bütçe katkısının yapılmaması ve bunların yanında Gürcistan'ın bazı bölgelerindeki iç savaş ekonomide istikrarsızlığı daha da artırmış ve özellikle kısa dönemde ülkeyi ekonomik anlamda ciddi bir şekilde zorlamıştır. Bu dönemde üretim yüzde 70, ihracat ise yüzde 90 oranında düşmüştür.¹⁵ Buna benzer değişikliklerin bağımsızlığını kazanan diğer ülkelerde de vuku bulduğunu söylemek mümkündür. Ancak, Gürcistan için asıl önemli sorun, Gürcistan'ın Sovyetler Birliği dönemindeki zenginliği olmuştur. Ülke, Sovyet Birliği döneminde, birliğin tarımsal ürün, ağır sanayi ürünleri ve enerji kaynakları ihraç ederdi ve önemli bir turizm merkeziydi. Ayrılıktan sonra, zenginlik bir yana, iç çatışmalara ve dış müdahalelere maruz kalınması nedeniyle ülke büyük bir depresyona sürüklenmiştir.

Gürcistan, dönüşümle birlikte ekonomisini, kurumsal ve hukuki anlamda piyasa ekonomisi sistemine uyumlu hale getirmeye çalışmaktadır. Bu süreç son derece zor olmakla beraber dünya piyasalarına entegre olmak bakımından elzem görülmektedir. Sadece kanunların çıkartılması veya başka ülkelerden doğrudan transfer edilmesi sorunun çözümünü sağlayamamaktadır. Bağımsızlığın kazanılmasının üzerinden uzun bir süre geçmesine rağmen piyasa mekanizması uygulamasının nasıl yapılacağını bilen beşeri sermaye faktörünün yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Hala eski planlama dönemi uygulamalarının devam ettiği alanlar söz konusudur. 1995 yılında Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF) ile yapılan anlaşma gereği olarak oluşturulan reform programında bu alandaki eksikliklerin tespiti ve giderilmesi konusunda bir politika tercihi yapılmıştır.

2007 yılı itibarıyla dış şoklara rağmen ekonomik büyüme yaklaşık yüzde 12 seviyesinde gerçekleşmiştir. Kişi başına gelir seviyesi 2.315,2 dolar, GSYİH değeri ise 10.174,8 milyar dolardır. GSYİH'nın yüzde 40'ı tarım, yüzde 20'si sanayi, yüzde 40'ı ise hizmetler sektörü katkısından oluşmaktadır. Rusya Federasyonu'nun ekonomik

¹³ Domur Chomakhidze, "Georgia: Natural Energy Resources", *Central Asia and The Caucasus, Journal of Social and Political Studies*, No 4 (46), 2007, s. 27.

¹⁴ Asian Development Bank, s. 5.

¹⁵ <http://www.worldbank.org>, 2008.

ambargosu ve yüksek enerji fiyatlarına rağmen enflasyonun yüzde 11 seviyesinde kalması oldukça anlamlıdır. Gürcistan’da yabancı sermaye girişi ve finansal sektör genişlemesi ekonomik kalkınmayı sürüklemektedir. Bankacılık sektörü 2007 yılında çekiciliğini korumuştur. Özellikle finansal sektör denetimi sektörü ekonominin en hızlı gelişen sektörü haline getirmiştir.¹⁶ Yaklaşık, 2 milyon işgücünün olduğu ülkede, 2006 yılı itibarıyla işsizlik oranı yüzde 13,6’dır.¹⁷ Bağımsızlığın kazanıldığı dönem süresince bir milyon kişi üzerindeki çoğu çalışabilir aktif nüfus ülkeden ayrılmıştır. Yurtdışına göç eden işgücünün, 2005 yılı itibarıyla ülkeye gönderdikleri kaynak miktarı GSYİH’sının yüzde 5’ine tekabül etmektedir.¹⁸ Tablo 1, Gürcistan’ın yıllar itibarıyla GSYİH’sındaki değişimi ve enflasyon oranlarını göstermektedir.

Tablo 1: Gürcistan’da Bazı Makroekonomik Göstergelerdeki Değişim (2002-2007)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
GSYİH (milyar Dolar)	3,4	4,1	5,1	6,4	7,7	10,2
Büyüme Hızı (Yüzde)	5,5	11,1	5,9	9,3	9,4	12
Enflasyon (Yüzde)	5,6	4,8	5,7	8,2	9,2	11

Kaynak: Benli, “Gürcistan Ülke Profili”, s. 4.

Gürcistan doğal kaynakları bakımından bazı madenlerde önemli potansiyele sahiptir. Dünyanın en zengin manganez yataklarından biri Gürcistan’da bulunmaktadır. Toplam rezerv 200 milyon ton seviyesindedir. Bunun dışında ülkede bakır, demir, arsenik, akik taşı, obsidan ve kömür bulunmaktadır. Kömür madeninin düşük kalitede olduğu bilinmektedir. Enerji kaynakları bakımından yetersiz olan Gürcistan bu alandaki ihtiyacını dışarıdan ithalat yapmak suretiyle karşılamaktadır. Petrol rezervleri oldukça sınırlıdır, ancak su enerjisi potansiyeli iyi düzeydedir. Ayrıca ülkede önemli maden suyu yatakları bulunmaktadır.¹⁹

Tablo 2, Gürcistan’daki su, kömür ve petrol enerji kaynaklarının mevcut durumunu göstermektedir.

Tablo 2: Gürcistan’da Su, Kömür ve Petrol Kaynakları (2006)

	Su Gücü (milyar kwh)	Kömür (milyon ton)	Petrol (milyon ton)
Teorik Rezervler	135,8	2,355	483,3
Denge Rezervler	68,5	430	110,9
Üretim (2006)	5,3	0,005	0,06
Denge Rezervin Payı Olarak Üretim (%)	7,8	0,001	0,05

Kaynak: Chomakhidze, “Georgia: Natural Energy Resources”, s. 27.

¹⁶ EU, 2008, s. 10.

¹⁷ Asian Development Bank, s. 1.

¹⁸ Sergey Smirnov, “The Economy of ‘Rose’ Georgia: flowering or fading”, *Central Asia and The Caucasus, Journal of Social and Political Studies*, No 1 (43) 2007, s. 135

¹⁹ Ayşe Oya Benli, “Gürcistan Ülke Profili”, *IGEME-Ihracatı Geliştirme Etüd Merkezi*, 2007, s. 2.

Gürcistan, petrol ve doğal gaz kaynakları yetersiz olmasına rağmen, bu kaynaklara sahip olmayan diğer ülkelere göre çok daha düşük birim fiyatlardan talebini karşılayabilmektedir. Bunun nedenlerinden birincisi, zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının yer aldığı Kafkasya ve Orta Asya petrol ve doğal gaz kaynaklarının Batı piyasalarına aktarılması konusunda kullanılan güzergah üzerinde bulunmasıdır. Bilindiği gibi, Gürcistan üç adet petrol ve doğal gaz boru hattının geçtiği stratejik bir merkezdir. Bunlar, Bakü-Supsa Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hatlarıdır. İkincisi ise, Kafkasya ve Orta Asya'daki petrol ve doğal gaz zengini ülkelerle olan coğrafi yakınlığıdır. Bilindiği gibi, petrol ve doğal gazın birim ithalat fiyatı büyük ölçüde kullanılan boru hattının ana üretici ülkelere olan uzaklığı ile ilişkilendirilmektedir.

Gürcistan, 2004 yılı itibarıyla Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization-WTO)'nün üyesi olmak suretiyle ticaret rejimini uluslararası normlara uyumlu hale getirmiştir.²⁰ 2006 yılında yeni gümrük kodunu yayımlamış ve 2007 yılında uygulamaya geçirmiştir. İthal ürünlerin yaklaşık yüzde 90'ı tarifeden muaf tutulmuştur. Tarife oranları ortalama olarak yüzde 3 seviyelerine düşürülmüştür.²¹ Böylece; ticaretin nispeten daha düşük maliyetlerle oluşumu nedeniyle ticarete taraf olan ülkelerin karlılıkları artmıştır. Bunun dışında, söz konusu uygulamanın başlatılmasının diğer bir katkısı Kyoto Protokolü gibi uluslararası standartlara uyumun sağlanması ve Avrupa Birliği ile bağlantılı gümrük yasa ve prosedürlerine yakınlığın gerçekleştirilmesidir.²²

2006 yılı itibarıyla, Gürcistan ihracatının yaklaşık yüzde 12,6'sı Türkiye'ye yapılmıştır. Bu ülkeyi yüzde 9,3 ile Azerbaycan izlemektedir. İhracatı yapılan ürünler içinde en önemli pay yüzde 22,1 ile ana metallere aittir. Bunun dışında sırasıyla mineraller yüzde 14,2, Taşıma ekipmanları 14,1, Kimyasal ürünler yüzde 7,8, Makine ekipman yüzde 7,1'lik paya sahiptir. Ayrıca, sebze, inci ve yarı değerli taş ve metaller, orman ürünleri, odun ve odun kömürü, tekstil ve diğer bazı ürünler de ihracatı yapılan ürünler arasındadır.²³ 2006 yılı itibarıyla ithalatın yaklaşık yüzde 18'i enerji kaynaklarından oluşmaktadır. Önemli su gücüne sahip olunmasına rağmen Gürcistan net enerji ithalatçısıdır. Enerji ithalatının üçte ikisi petrol ve petrol ürünlerinden oluşmaktadır. Doğal gaz ithalatının toplam ithalat içindeki payı yüzde 5,8'dir. Taşıma ekipmanları ve makinelerin ithalat içindeki payları sırasıyla yüzde 14,3 ve 8,5'dir. Sovyetler Birliği döneminde net tarım ürünleri ihracatçısı olan ülke bağımsızlıktan sonra net ithalatçı konuma düşmüştür. Hazır yiyecek, sebze ve hayvansal ürünlerin toplam

²⁰ Peter Havlik and Vasily Astrow, "Economic Consequences of the Georgian Russian Conflict", *The Vienna Institute for International Economic Studies*, 2 September 2008,

http://wiiw.ac.at/pdf/Economic_consequences_of_the_Georgian_Russian_conflict.pdf.

²¹ Asian Development Bank, s. 25.

²² EU, 2008, s. 12.

²³ Asian Development Bank, s. 24.

ithalat içindeki payı yaklaşık yüzde 14 seviyesindedir. Ayrıca, kullanılmış otomotiv araçları ithalatı ülkenin ticaretindeki ilginç bir özellik olarak görülmektedir.²⁴

IV. İDARİ YAPI

Gürcistan 1995 başkanlık seçimi ve anayasa referandumundan itibaren demokratik bir cumhuriyet olarak idare edilmektedir. Ülke devlet başkanı tarafından yönetilmektedir. Devlet Başkanı halk tarafından beş yıllık bir dönem için seçilmektedir. En fazla iki dönem görev alabilmektedir. Devlet başkanı aynı zamanda güvenlik ve savunma konusundan da sorumludur. Yürütmenin başı olan Başbakan ise geri kalan diğer bakanlıklardan sorumludur. Gürcistan parlamentosu dört yılda bir yapılan seçimlerle oluşturulur. 235 milletvekili vardır. Bunların 150'si parti listelerinden, 85'i ise halk oyu ile seçilir. Yargı sisteminde, Yargıtay, Anayasa Mahkemesi, İstinaf Mahkemesi, Gezici Mahkemeler ve Bölge ve Şehir Mahkemeleri bulunur.²⁵

Gürcistan dokuz bölgeye, dokuz şehre ve Abhazya ve Acara olarak adlandırılan iki otonom cumhuriyete ayrılmaktadır. Bölgeler devlet başkanının yönetimi altındadır. Bu bölgeler devlet başkanının atadığı valiler tarafından yönetilir. Yerel hükümetler iki başlıdır. Birincisi, köyler, komünler, küçük kırsal kasabalar, bölge seviyesinde şehirlerdir. Bu birimler büyük ölçüde otonom hareket ederler. İkincisi, bölgeler ve şehirlerdir. Bunlar merkezi hükümet tarafından atanan özel statülü yetkililer tarafından idare edilirler.²⁶

V. SİVİL VE ETNİK ÇATIŞMA

Güney Kafkasya, Avrasya bölgesinin en istikrarsız bölgesi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle askeri, güvenlik ve ekonomik çerçevedeki değişimler çok sıradan kabul edilir. Özellikle, askeri bakımdan bölge Rusya karşıtı bölge olarak değerlendirilmekte olup Kuzey Atlantik Paketi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya ve Orta Doğu'ya ulaşma ve nüfuz etme konusunda son derece önemli bir yaşam alanı olarak bilinmektedir. Güney Kafkasya bölgesinin diğer Orta Asya ülkelerine göre daha Rusya karşıtı olması, bölgeye olan uluslararası ilgiyi artırmakta ve bölgeyi bir güç mücadelesi alanı haline dönüştürmektedir. Ayrıca, Rusya Federasyonu'nun batıya doğru genişlemesinin engellenmesi adına oluşturulmaya çalışılan bir Anti-Rus Kemer (Anti-Russian Belt) hareketinin son derece kritik noktasında yer alan Gürcistan'ın her zaman bir çatışma alanı olması kaçınılmaz hale gelmektedir.²⁷

Güney Kafkasya bölgesinde demokratikleşme konusundaki yetersizlik, ekonomik kalkınmanın sağlanmasındaki başarısızlık, iç çatışma ve iç savaşların fazla olması sınır ülkelerin Gürcistan'a olan müdahalelerinin çok daha fazla olmasını beraberinde

²⁴ A.g.e., s. 25.

²⁵ A.g.e., s. 1; Bureau of European and Eurasian Affairs.

²⁶ Asian Development Bank, s. 2.

²⁷ Younk Yoo Kim ve Gu-ho Eom, "The Geopolitics of Caspian Oil: Rivalries of the US, Russia and Turkey in the South Caucasus", *Global Economic Review*, Vol. 37, No. 1, March 2008, s. 91.

getirmektedir. Ayrıca, bölgedeki ülkelerin yasama sistemi ve ulusal egemenlik anlayışının üst düzeyde olmaması sorunları daha da derinleştirmektedir. Bu nedenlerden dolayı Gürcistan'ın henüz tam egemenlik ve toprak bütünlüğünü sağlamış bir ülke konumunda olmadığı ifade edilmektedir.²⁸

Gürcistan, ülkenin toprak bütünlüğünün sağlanması konusunda bazı bölgelerde idari anlamda önemli problemler yaşamaktadır. Bunlar içinde Abhazya ve Güney Osetya kendi alanlarında Gürcistan'dan bağımsız birer ülke olmak istemektedirler. Ayrılığı içeren bu istekler merkezi hükümetin bölgelerdeki idari kontrolünü azaltmaktadır. Özellikle Rusya'nın bölge sorunlarına müdahil olması, ve hatta Güney Osetya'da yaşayan birçok vatandaşın Rusya'yı kendi bölgelerinin bir parçası olarak görmesi ve Rusya'nın da bu düşüncede olanlara vatandaşlık hakkı tanıması sorunları daha da zorlaştırmaktadır. Ayrıca, Abhazya ve Osetya gibi olmasa da, Kodori Gorge ve Acara bölgesinde de önemli idari sorunların olduğu bilinmektedir.

2008 Ağustos ayı itibarıyla Rusya Federasyonu, Abhazya ve Güney Osetya'ya girerek sorunların boyutunu daha da derinleştirmiştir. Bu iki otonom bölge Rus güçleri tarafından işgal edilmiştir. Poti Limanı blokaj altına alınmış ve Gürcistan'a ait yük gemileri imha edilmiştir. Altyapının önemli bir kısmı kullanılmaz hale getirilmiştir. Stalin'in doğduğu şehir olan Gori dahil doğudan batıya bağlantıyı sağlayan yol kontrol altına alınmıştır.²⁹

A. Abhazya Sorunu

Abhazya, Kuzeybatı Kafkasya ve Karadeniz'in kıyısında yer almaktadır. Yüzölçümü 8.700 kilometrekaredir.³⁰ Topraklarının yaklaşık yüzde 75'i dağlardan oluşmaktadır. Bağımsızlıktan sonra, 1993 yılı itibarıyla Abhazya'nın toplam nüfusu yaklaşık 516.600 kişidir.³¹ Nüfus, etnik olarak Gürcü, Megreller, Abhaz, Rus, Ermeni ve Rumlardan oluşmaktadır. 2003 yılı itibarıyla Abhazya'nın nüfusu yaklaşık 216.000 kişidir. Anlaşılacağı üzere bağımsızlığın kazanılmasından sonraki dönemde büyük ölçüde etnik çatışmalardan kaynaklanan göçlerden dolayı bölge nüfusu yarıya düşmüştür.

Bölge ekonomisi büyük ölçüde turizme dayanmaktadır.³² Bunun dışında zengin kömür yatakları ve mermer rezervi vardır. Çok çeşitli ağaçları kapsayan orman alanları da önemli gelir kaynakları arasındadır. Ancak, bu alanların koruma altına alınması böylesi bir gelir kaleminin büyük ölçüde ortadan kalkmasını beraberinde getirmektedir.

Gürcistan ve Abhazya çatışması etnik karaktere sahip bir nitelik taşımaktadır. Çatışmanın kökleri kısmen eski Sovyetler Birliği dönemine dayandırılır. 1917 sonrasında

²⁸ A. g. e., s. 91.

²⁹ "A Scripted War", *The Economist*, August 16, 2008, Briefing Russia and Georgia, s. 22.

³⁰ Havlik and Astrow, "Economic Consequences of the Georgian Russian Conflict", s. 5.

³¹ <http://encyclopedia.farlex.com/Abhazia>.

³² Havlik and Astrow, "Economic Consequences of the Georgian Russian Conflict", s. 5.

Abhazya bölgesi, Gürcistan'ın 1931 yılında Sovyetler Birliği içinde otonom bir cumhuriyet olarak dahil edilmesine kadar, Gürcistan ile anlaşmasını devam ettirmiştir. 1989 yılı itibarıyla Abhazya nüfusunun otonom cumhuriyet nüfusu içindeki payı yüzde 17,8'dir. 1980'lerin sonlarında Gürcü milliyetçiliğinin yeşermesi nedeniyle Abhazlar Gürcistan nüfusu içinde kültürel ve etnik özelliklerinin kaybolacağı düşüncesiyle sabırsız davranmaya başlamışlardır. 1989 yılında, Abhazya Halk Forumu tarafından organize edilen, birkaç bin Abhazyalı'nın imzaladığı *Lykhny Deklerasyonu* yayımlanmıştır. Deklerasyonla, Abhazya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak adlandırılan bir yapı oluşturulmuştur. Bu yapı Gürcistan Cumhuriyeti'ni dışta bırakmıştır. 1989 yılında silahlı çatışma başlamıştır. Çatışma, Abhazya'nın bölgesel başkenti olan Sukhumi'de Tiflis Üniversitesi'ne bağlı bir yerleşkede başlamıştır. Sovyet askeri gücünün o dönemlerde azaltılmış olması, artan Gürcü milliyetçiliği ve Tiflis'in siyasi gücünün fazlalığı Abhaz nüfusu endişeye sürüklemiştir. Abhazya nüfusu, tepki olarak Gürcistan'ın bağımsızlığı konusunda Rusya yanlısı tavır sergilemiştir. Daha sonra Gürcistan, 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir.³³

Gürcistan bağımsızlığını ilan ettikten hemen sonra, 1992 Haziran ayında Abhazya da bağımsızlığını ilan etmiştir.³⁴ 1992 Ağustos ayında da Gürcü birliklerinin Abhazya'ya girmesiyle savaş başlamıştır. Burada amaç, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü korumaya yönelik kısa bir çatışmaydı. Çatışmanın şekli zamanla değişmiştir. 1993 yılında Abhazya, Kuzey Kafkasya ve Rusya ordusundan destek alarak Gürcistan'a karşı harekete geçmiştir. Hareketin sonucunda, Gürcü güçlerin tamamı Abhazya'dan çıkartılmıştır.³⁵ Aynı yılın ekim ayında, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (*United Nations Security Council-UNSC*) kuruluşundan itibaren ilk defa, Birleşmiş Milletler Gürcistan Gözlemci Misyonu (*United Nations Observer Mission in Georgia-UNOMIG*) kapsamında, bir Avrasya ülkesinde gözlemci sıfatıyla bulunmaya başlamıştır. Birleşmiş Milletler Gürcistan Gözlemci Misyonu'nun amacı, taraflar arasında anlaşmanın sağlanması olarak belirlenmiştir. 1993 yılında, Rusya ve Kuzey Kafkasya güçleri Gürcü güçlere karşı harekete geçmiştir. Ancak, 1994 yılında politik uzlaşma sağlanmış ve daha önce çatışma nedeniyle bölgelerini terk eden mültecilerin geri dönüşü sağlanmıştır. Bunun için bir komisyon kurulmuş ve Rusya birlikleri, Bağımsız Devletler Topluluğu barışı koruma birliği olarak Abhazya'yı Gürcistan sınırından ayıran Inguri nehri boyunca konuşlanmıştır. Çatışmalar yaklaşık yüz bin kişinin ölümüne iki yüz bin kişinin yerinden olmasına sebebiyet vermiştir.³⁶

³³ Dov Lynch, "Why Georgia Matters", *EU-ISS Chaillot Paper*, No. 86, February 2006, s. 18.

³⁴ Jim Nichol, "Armenia, Azerbaijan and Georgia: Political Developments and Implications for US Interests", Congressional Research Services, *CRS Report for Congress*, Updated June 17, 2008, s. 9.

³⁵ Lynch, "Why Georgia Matters", s. 18.

³⁶ Nichol, "Armenia, Azerbaijan and Georgia: Political Developments and Implications for US Interests", s. 9.

1997 yılının sonlarında taraflar ateşkesin korunmasını sağlayacak bir koordinasyon konseyi oluşturmuşlardır. Bu komisyon ateşkesin korunması yanında mülteci, ekonomik ve insani konuları da tartışacaktır. Abhazya, 2001 yılından itibaren konseyin toplantılarına karşı çıktığını açıklamıştır. Konsey en son 2006 yılında toplanmış ancak başarılı olamamış ve ertelenmiş, sonra da toplantılara devam edilememiştir. Abhazya bölgeye geniş ölçekte geri dönüş imkanını veren bir bağımsızlık istemektedir.³⁷

Amerika Birleşik Devletleri, Kuzey Atlantik Paktı, Avrupa Birliği, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası ilişkilerde etkin kuruluşlar Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunmaktadırlar. Abhazya ülkenin ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Bu nedenle, Gürcistan'dan ayrılmayı içeren çatışmaların sona ermesini ve barışçıl çözümlerin üretilmesini istemektedirler. Toprak bütünlüğünün devam etmesine yönelik görüşler dışında Rusya Federasyonu ve Nikaragua Abhazya'yı bağımsız ülke olarak kabul etmektedirler.

B. Güney Osetya Sorunu

Güney Osetya, Kafkas dağlarının güneyinde, 3.990 kilometrekarelik yüzölçümüne sahip dağlık bir bölgedir. Bölgesel başkent Tskhinvali ile birlikte dört bölgeye ayrılan ve 1989 yılında 100.000 olan nüfusunun yüzde 66'sının Oset, yüzde 29'unun ise Gürcü olduğu bir bölgedir. Geri kalan yüzde 5'lik kısım ise Rus, Ermeni ve Grek nüfustan ibarettir.³⁸ Günümüzde Güney Osetya'nın nüfusu yaklaşık 70.000'dir.³⁹ Bunun yaklaşık yüzde 71'i Oset, yüzde 22'si Gürcü, yüzde 7'si ise diğer etnik gruplardan oluşmaktadır. Toplam nüfusun yaklaşık yüzde 90'ının Rusya Federasyonu pasaportu taşıdığı iddia edilmektedir.⁴⁰

Abhazya sorunu ile karşılaştırıldığında Güney Osetya sorunu birbirine benzemelerine rağmen bazı alanlarda farklılıklar göstermektedir. Güney Osetya bölgesi 1922 yılında Kuzey Osetya'dan ayrılarak Gürcistan'a katılmıştır. 1989 yılında Güney Osetya bölgesi yönetimi topraklarını Kuzey Osetya ile birleştirmek veya bağımsızlığını kazanmak için lobi faaliyetleri içine girmiştir. Bu faaliyetler sonucunda Gürcistan merkezi yönetimi Güney Osetya bölgesinde çatışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Çatışmalarda yaklaşık 2000-4000 arasında insanın öldüğü tahmin edilmiş, binlerce insan göç etmek durumunda bırakılmıştır. 1992 Haziran ayında Rusya Federasyonu ateşkesin sağlanmasında aracı olmuş ve Rus, Gürcü ve Oset barışı koruma birimleri Güney Osetya'nın başkenti olarak bilinen Tskhinvali etrafında güvenliğin sağlanması amacıyla üsler oluşturmuştur. 2004 yılında devlet başkanı Saakashvili sınır kontrollerini artırarak

³⁷ A.g.e.

³⁸ Lynch, "Why Georgia Matters", s. 18-19.

³⁹ Hasan Kanbolat, "Güney Osetya Sorununun Yakın Tarihi", *ASAM-Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi*, 11 Ağustos 2008, www.asam.org.tr.

⁴⁰ Güney Osetya Sorunu Nedir?, *Milliyet Gazetesi (Haber)*, 08.08.2008.

Güney Osetya üzerindeki baskının artmasına sebebiyet vermiştir.⁴¹ Ayrıca, bölgeye polis, askeri ve sivil istihbarat elemanları gönderildiği iddia edilmiştir. 2005 temmuz ayında Gürcistan askersizleştirme, ekonomik rehabilitasyon ve siyasi uzlaşmayı kapsayan Güney Osetya'yı otonom bölge haline getirme planı sunulmuş ve üç aşamalı bir barış süreci belirlenmiştir. Önerilen plan, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (*Organization for Security and Co-operation in Europe-OSCE*) tarafından da benimsenmiştir. Ancak, Güney Osetya bölgesel yönetimi, “*Biz Rus vatandaşıyız*” gerekçesi ile planı reddetmiştir.⁴²

2006 yılında yapılan referandumla, Güney Osetya'nın Gürcistan'dan ayrılıp kendi bağımsızlığını sağlaması gerektiği yeniden teyit edilmiştir. Yaklaşık 55.000 seçmenin yüzde 50'si referanduma katılmış ve yüzde 99 oranında ayrılma isteği ortaya konulmuştur. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ve Amerika Birleşik Devletleri oylamayı tanımadığını belirtmiştir. Güney Osetya'daki etnik Gürcüler arasında yapılan alternatif oylamada ise, Gürcistan yanlısı bir vali seçilmiş ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiği kanıtlanmaya çalışılmıştır. 2007 Mart ayında Saakashvili geçiş sürecinde faaliyet gösterecek idari bölgeler yaratmayı içeren bir plan sunmuştur. Ancak bu plan da karşılıklı suçlamalar nedeniyle uygulanamamıştır. Özellikle, Güney Osetya'daki suyun bloke edilmesi konusu başarısızlıkta temel provokasyon alanı olarak ön plana çıkartılmıştır. Temmuz 2007 tarihinde, Gürcistan devlet başkanı Saakashvili, ülkenin bir parçası olarak Güney Osetya üzerinde çalışacak bir birimin oluşturulmasına karar vermiştir.⁴³ Ekim 2007 yılında Ortak Kontrol Komisyonu (*Joint Control Commission-JCC*) Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te tekrar toplanmış ve Gürcistan tarafı Rusya Federasyonu'nun isteklerini *kabul edilemez* gördüğünü açıklamıştır. Bu toplantıdan sonra tarafların 2008 yılının ortalarına kadar herhangi bir konuyu tartışmak üzere bir araya gelmediği görülmüştür.⁴⁴

VI. GÜRCİSTAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Sovyetler Birliği'nin çözülmesinden sonra Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgedeki ekonomik ve jeostratejik önemi doğal olarak değişime uğramıştır. Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde yer alan başta zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının çıkartılması, aktarılması ve işlenmesi konusundaki yatırımlarda olmak üzere, diğer sanayi ve hizmetler sektörü içindeki yatırımlara da aktif bir şekilde katılmaktadır. Tarihsel olarak var olan kültürel bağların yeniden canlanması, bu yeni ülkelerle ilgili sorunların önemli bir kısmına taraf olunması ve çözüme katkı sağlama çabası içine girilmesi, Türkiye'yi hem ekonomik ve siyasi hem de güvenlik konularında aktif bir aktör konumuna taşımıştır.

⁴¹ Nichol, “Armenia, Azerbaijan and Georgia: Political Developments and Implications for US Interests”, s. 7.

⁴² A.g.e., s. 8.

⁴³ A.g.e., s. 8-9; www.state.gov, 2008.

⁴⁴ Nichol, “Armenia, Azerbaijan and Georgia: Political Developments and Implications for US Interests”, s. 9.

Orta Asya ve Kafkasya'da yer alan ülkelerde geniş ölçüde bir Türk kimliği gerçeği ve bölgedeki etnik kimliklerin Türkiye içindeki uzantıları doğrudan ya da dolaylı olarak Türkiye'nin bölge ile olan ilişkilerinin ne derece kaçınılmaz olduğunun bir göstergesidir.

Modern Türkiye'nin kurulmasından çok daha önceki dönemlerde Anadolu ile Kafkasya arasında son derece sıkı ve kapsamlı ilişkileri içeren bir bağ vardır. Roma ordusundan kaçanların Anadolu'ya gittikleri söylenmektedir. Bizans İmparatorluğu Kafkasya'daki Hıristiyan medeniyetlerle yakın ilişkiler kurmuştur. Bölge Roma, Bizans ve Pers imparatorlukları için bir mücadele alanı idi. Daha sonra, 1071 yılında Alparslan, Malazgirt savaşı ile Bizansları yenmiş ve batıya doğru genişlemiştir. Bunun yanında Doğu Kafkasya ile de ilgilenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1461 yılında Trabzon'u fethinden sonra Persler'le bir çatışma ortamına girilmiştir. Uzun süren mücadelelerden sonra Osmanlı İmparatorluğu Gürcistan'ı, Çerkez kıyısını ve Karadeniz'in bütün kuzey sahilini ele geçirmiştir. Kırım hanları Osmanlı'nın hizmetine girmiştir. Osmanlı, Azerbaycan ile ticaret yapabilmek amacıyla Kabardan, Çeçenistan ve Dağıstan'la bağlantı kurmak için Kuzey Kafkasya'ya hareket etmiştir.⁴⁵

19. yüzyıl boyunca Türkiye'nin Kafkasya'da Rusya ile olan mücadelesi 20. yüzyılın sonları itibarıyla Türkiye'nin bölgeye yönelik muamele ve politikalarını anlamak bakımından son derece önemlidir. Her Türk-Rus çatışmasında Kafkas halkalarının desteklenmesi yoluna gidilmiştir. Ancak sonuçta Çar güçleri kazanmıştır. Kitleli ölçekte etnik temizliğe girişilmiştir. Kuzeydoğu Karadeniz kıyısından Çeçenler ve Abhazlar bölgeden çıkartılmıştır. Tarihçiler, 1860-1870 döneminde yaklaşık bir milyonun üzerinde insanın Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmiş olduğunu ifade etmektedirler. Göç eden Kafkas halkları İmparatorluğun nüfusu az ve coğrafi olarak uzak şehirlerine yerleştirilmişlerdir. Örneğin, Çerkez toplulukları Suriye, İsrail, Ürdün ve Suudi Arabistan bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Yine, Şamil'in yenilmesiyle beraber Doğu ve Kuzey Kafkasya'dan gelen Çeçenler, Dağıstanlılar ve Azeriler Türkiye'ye gelmişlerdir. 1876-1878 savaşının kaybedilmesinin ardından Batum, Ardahan ve Kars şehirlerinin Rusya'ya bırakılması Osmanlı İmparatorluğu'na olan göçün sürmesini beraberinde getirmiştir. Çünkü Osmanlı, Modern Türkiye Cumhuriyeti gibi Türk kanı taşıyan insanlar için liberal bir göç politikası izlemiştir. Ayrıca, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye Volga-Ural ve Orta Asya'daki Türkler'den yeni bir göç hareketi olmuştur.⁴⁶

19. yüzyılın ortalarından I. Dünya Savaşı'na kadar olan her bir Türk-Rus savaşı sırasında, Rusya sürekli olarak Osmanlı Ermenilerini ve diğer Doğu Anadolu Hıristiyanlarını kullanma imkanlarını aramıştır. Bu politika özellikle 1917-1922 döneminde birçok Ermeni ve Müslüman nüfusunun kaybedilmesine sebebiyet veren sonuçlar yaratmıştır. Güney Kafkasya 1917'de Rus İmparatorluğu'nun çökmesinden

⁴⁵ Paul B. Henze, "The Land of Many Crossroads: Turkey's Caucasian Initiatives", *Foreign Policy Research Institute*, 2001, s. 81-82.

⁴⁶ A.g.e., s. 82.

sonra dış müdahaleye daha açık hale gelmiştir. Hatta Almanya Gürcistan'da güvenilir bir alan oluşturmaya kalkışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, 1923 yılında 13 milyon nüfusu olan bir ülke olarak kurulmuştur. Nüfusun yaklaşık yüzde 15'ine tekabül eden kısmının Kafkas orijinli olduğu ifade edilmektedir.⁴⁷

Türkiye ile Gürcistan arasındaki tarihi bağlar orta çağa kadar gitmektedir. Ancak, İki modern ve bağımsız ülke olarak Türkiye-Gürcistan ilişkileri resmi olarak 1991 yılında başlatılmıştır. Türkiye-Gürcistan sınırı açılmış, Tiflis'te ve Trabzon'da karşılıklı olarak konsolosluklar kurulmuştur. Tiflis-İstanbul arasında karşılıklı uçak seferleri başlatılmıştır. Süleyman Demirel ve Edvard Shevardnadze arasındaki kişisel düzeyde iyi ilişkiler, Gürcistan ile Türkiye arasında yapıcı politikaların oluşumunu sağlamıştır. Türkiye-Gürcistan ticari ilişkileri gelişmiştir. Ayrıca, Türk Ordusu kendi askeri okullarını Gürcistan Ordusu'na açmak suretiyle destek sağlamış, Gürcistan'ı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na girmesi konusunda teşvik etmiştir. Türkiye ile Gürcistan'ın Acara özerk bölgesi arasındaki ilişkiler çok yakındır. Acara özerk bölgesi 1878 yılından önce yaklaşık 400 yıl süresince Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası durumunda idi. Müslüman nüfusun fazla olması Sovyetler Birliği'nin bölgeye özel statü vermesini sağlamıştır.⁴⁸

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ülkeler her ne pahasına olursa olsun enerji kaynaklarına sorunsuz ve kesintisiz bir şekilde ulaşmak isterler. Bu nedenle enerji üretim sahalarının ve bu kaynakların aktarıldıkları araçların ve geçtikleri alanların güvence altında olması arzusunda olurlar. Kaynağın sağlandığı ülkelerde kendi çıkarlarının korunduğu uzantı elitler yaratmaya çalışırlar. Bu elitler hem ekonomi hem de siyaset içinde önemli yerlerde bulunurlar. Kendi çıkarları, korudukları kesimlerin çıkarları ile uyumlu olmak zorundadır. Burada toplumsal faydadan öte bireysel çıkarlar en çoklanmaya çalışılır.

Sovyetler Birliği'nin çözülmesi Gürcistan'ı, Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde yer alan ülkelerin zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının batı ülkelerine aktarılması konusunda stratejik öneme sahip bir transit ülke konumuna getirmiştir. Bilindiği gibi, Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin petrol ve doğal gaz kaynaklarının uluslararası piyasalara aktarımı için, Gürcistan seçeneği oluşturulmadan önce, Rusya Federasyonu toprakları kullanılmak zorunda idi. Böylesi bir durum, Sovyetler Birliği dönemindeki bağımlılığın devam ettiği bir göstergesi olarak yorumlanabilmektedir. Çünkü, denize doğrudan çıkışı olmayan bu kapalı ülkelerin Rusya Federasyonu'nun boru hatlarını kullanmak zorunda kalması, uyguladıkları bazı siyasi ve keyfi kısıtlamalar nedeniyle kaynaklarından yeterince yararlanamamalarını beraberinde getirmektedir.

⁴⁷ A.g.e., s. 83.

⁴⁸ A.g.e., s. 86.

Enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara aktarılması konusunda Rusya Federasyonu'na olan bağımlılığın bertaraf edilmesi yeni boru hatlarının oluşturulması ve bu hatların da mümkün olan en güvenilir alanlardan geçmesi son derece stratejik bir konu haline gelmiştir. Orta Asya ve Kafkasya'da bulunan petrol ve doğal gaz kaynaklarının batı piyasalarına aktarılması için en kısa, en istikrarlı, denize çıkışı olan ve Rusya Federasyonu'ndan en az etkilenebilecek ülkelerin seçilmesi gerekmektedir. Bu konuda en güvenli seçenekler Gürcistan toprağından geçenler olarak değerlendirilmiştir. Gürcistan, bağımsızlıktan itibaren zorunlu olarak Bağımsız Devletler Topluluğu bünyesine katıldıktan sonra kısmen Rusya Federasyonu'nun etkisi altına girerken 2003 yılında gerçekleştirilen ve *Gül Devrimi*⁴⁹ olarak adlandırılan hareketle Batı çıkarlarının korunduğu bir yönetime kavuşmuş, Rusya Federasyonu'nun ülke üzerindeki etkisi azalmıştır.⁵⁰ Bu da ülkeden geçecek boru hattı projelerinin güvenliğinin büyük ölçüde sağlanması anlamında değerlendirilebilmektedir.

Gürcistan topraklarından geçen önemli petrol ve doğal gaz boru hattı yatırımları ve projeleri vardır. Bunlar arasında, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı, Bakü-Erzurum Doğal Gaz Hattı ile Bakü-Novorossiisk Doğal Gaz Hattı halihazırda işletilmekte olup Nabucco ve Güney Akım Projesi gibi projeler de fizibilite aşamasındadır. Gerçekleştirilen ve planlanan söz konusu projeler sayesinde zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri, kaynaklarını kalkınmalarını finanse etme konusunda daha fazla kullanma imkanı bulmakta, ayrıca Rusya Federasyonu ile olan ilişkilerinde daha dengeli hareket etme şansı vermektedir.

Türkiye ile Gürcistan arasındaki ekonomik ve politik ilişkiler, Gürcistan'ın bağımsızlığını kazanmasından hemen sonra başlamıştır. Sınır kapısının açılmasıyla beraber binlerce Gürcistan vatandaşı hem akrabalarını görmek hem de ticari nedenlerle Türkiye'ye gelmiştir. Karşılıklı olarak büyükelçiliklerin kurulması özellikle politik ilişkilerin daha sistematik bir hale gelmesini sağlamıştır. Aslında Türkiye'de ikamet eden, tarihsel süreç içinde bazı dönemlerde çeşitli nedenlerle göç eden ve milyonlarca ifade edilen Kafkas kökenli nüfus bulunmaktadır. Bunlar arasında Gürcistan'ın etnik yapısı içinde yer alan en büyük topluluklar olan Gürcüler, Abhazlar ve Osetler önemli yer teşkil ederler. Türkiye'de kurdukları sivil toplum örgütleri sayesinde Gürcistan'da olup

⁴⁹ Rose Revolution (*Gül Devrimi*) ile Gürcistan, Batı normlarında demokratik bir toplum oluşturmak, insan hakları ve yaşam şartlarını iyileştirmek, yolsuzlukları azaltmak ve ulusal ekonomiyi güçlendirmek hedeflerine ulaşacak politikalara odaklanmıştır. Devrimi yapanlar Bush yönetimi ve Avrupa Birliği tarafından desteklenmiştir. Bkz.: Vladimir Papava, "The Political Economy of Georgia's Rose Revolution", *Journal of World Affairs, East European Democratization*, Fall 2006, Vol.50, Number.4, pp.657-667, s.657

⁵⁰ Vladimir Papava, "The Political Economy of Georgia's Rose Revolution", *Journal of World Affairs, East European Democratization*, Fall 2006, Vol.50, Number.4, pp.657-667, s.657

bitenlerle çok yakından ilgilenmektedirler. Gerekirse *Baskı Grubu* şeklinde hareket etmek suretiyle hükümet politikalarını etkilemeye çalışmaktadırlar.

Türkiye ile Gürcistan arasındaki ticari ilişkiler de oldukça gelişmiştir. Gürcistan'ın ihtiyaç duyduğu hemen her türlü araç-gereç, makineler, gıda ürünleri Türkiye tarafından sağlanabilmektedir. Halihazırda Gürcistan'ın en büyük ticaret ortaklarından biri Türkiye'dir. Ayrıca, Türkiye, Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmını işgal etmesini gerekçe göstererek Ermenistan ile diplomatik ilişkilerini kesmesi nedeniyle Ermenistan'la olan dış ticaretini Gürcistan üzerinden yapmaktadır. İfade edilen geoekonomik özellikler dolayısıyla Türkiye ile Gürcistan arasında kesintisiz bağlantı sağlayabilecek politik ve ekonomik mekanizmaların oluşturulmasının bireysel, bölgesel ve küresel istikrarın sağlanmasında önemli katkılar sağlayabileceği açıktır.

KAYNAKÇA

Aydın, Mustafa, "Regional Cooperation in the Black Sea and The Role of Institutions", *Perceptions: Journal of International Affairs*, Vol.X/Autumn 2005, pp.57-83.

"A Scripted War", *The Economist*, August 16, 2008, Briefing Russia and Georgia.

Background Note: Georgia, *Bureau of European and Eurasian Affairs*, February 2008, www.state.gov.

Benli, Ayşe Oya, "Gürcistan Ülke Profili", *IGEME-İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi*, 2007.

Chomakhidze, Domur, "Georgia:Natural Energy Resources", *Central Asia and The Caucasus, Journal of Social and Political Studies*, No 4 (46), 2007.

Commission Staff Working Document, "Implementation of the European Neighbourhood Policy Progress Report Georgia", *Commission of the European Communities*, Brussels, 3 April 2008 (393).

Country Economic Report:Georgia, *Asian Development Bank*, June 2007, www.adb.org.

Faye, Michael L., McArthur, John W., Sachs, Jeffrey D., Snow, Thomas, "The Challenges Facing Landlocked Developing Countries", *Journal of Human Developments*, Vol.5, No.1, March 2004, pp.31-68.

Gültekin, Burcu, "Cross Border Cooperation between Turkey and South Caucasus:prospects for sub-regional integrations", *From War Economies to Peace Economies in the South Caucasus*, Economy and Conflict Research Group of the South Caucasus, (Editors: Phil Champain, Diana Klein, Natalia Mirimanova), 2004, pp.28-64.

Güney Osetya Sorunu Nedir?, *Milliyet Gazetesi (Haber)*, 08.08.2008.

- Havlik, Peter and Astrow, Vasily, "Economic Consequences of the Georgian Russian Conflict", *The Vienna Institute for International Economic Studies*, 2 September 2008,
http://wiiw.ac.at/pdf/Economic_consequences_of_the_Georgian-Russian_conflict.pdf.
- Henze, Paul B, "The Land of Many Crossroads: Turkey's Caucasian Initiatives", *Foreign Policy Research Institute*, 2001.
<http://encyclopedia.farlex.com/Abhazia>.
- Indans, Ivars, "Relations of Russia and Georgia: Developments and Future Prospects", *Baltic Security & Defence Review*, Vol.9, 2007, pp.131-149.
- Kanbolat, Hasan, "Güney Osetya Sorununun Yakın Tarihi", *ASAM-Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi*, 11 Ağustos 2008, www.asam.org.tr.
- Kim, Younk Yoo & Eom, Gu-Ho, "The Geopolitics of Caspian Oil: Rivalries of the US, Russia, and Turkey in South Caucasus", *Global Economic Review*, Vol.37, No.1, March 2008, pp.85-106.
- Lynch, Dov, "Why Georgia Matters", *EU-ISS Chaillot Paper*, No. 86, February 2006.
- Nichol, Jim, "Armenia, Azerbaijan and Georgia: Political Developments and Implications for US Interests", Congressional Research Services, *CRS Report for Congress*, Updated June 17, 2008.
- Papava, Vlademir, "The Political Economy of Georgia's Rose Revolution", *Journal of World Affairs, East European Democratization*, Fall 2006, Vol.50, Number.4, pp.657-667.
- Peter, Dicken, "Yeni Bir Jeo-ekonomi", *Küresel Dönüşümler*, David Held ve Anthony McGraw (Haz.), Çev:Ezgi Sarıtaş, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, ss.358-366.
- Rtskhiladze, Gulbaat, "State Sovereignty in Georgian Political Thinking and Practice", *Central Asia and The Caucasus, Journal of Social and Political Studies*, No 1 (43) 2007.
- Smirnov, Sergey, "The Economy of "Rose" Georgia: flowering or fading", *Central Asia and The Caucasus, Journal of Social and Political Studies*, No 1 (43) 2007.
www.worldbank.org.

KÜRESELLEŞEN DÜNYADA REKABET POLİTİKASI VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER

Hasan SABİR¹

ÖZET

Bu çalışmada, dünya ekonomisinde serbestleşme sonucunda ticaret ve rekabet politikası arasındaki ilişkilerin ve küresel rekabet sorunlarının önem kazanması ve buna bağlı olarak ortak rekabet kurallarının gerekliliği ve gelişmekte olan ülkelerin rekabet politikası sorunları üzerinde durulmaktadır. Rekabet politikası rekabeti kısıtlayan şirketler arasındaki anlaşmalara, hâkim durumun kötüye kullanılmasına, birleşmelere karşı uygulanmakla birlikte küresel rekabet politikasının yokluğunda rekabet politikası kuralları etkisiz kalabilecektir. Küreselleşmeyle birlikte anti-rekabetçi uygulamalar da artmaktadır. Serbest ticaret koşullarında küresel karteller ve küresel birleşmeler gibi küresel anti-rekabetçi uygulamalar ortaya çıkmaktadır. Ticaretle ilgili uluslararası rekabet problemleri giderek daha önemli hale gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin küresel karteller konusunda haklarını aramaları çok zordur. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkeler anti-rekabetçi uygulamalara karşı daha savunmasızdırlar. Sonuç olarak, dünya ticaretinin küreselleşmesi etkin politikalarla küresel bir rekabet düzeni oluşturmayı gerektirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rekabet Politikası, Ticaret Politikası, Gelişmekte Olan Ülkeler

COMPETITION POLICY AND DEVELOPING COUNTRIES IN THE GLOBALISATING WORLD

ABSTRACT

In this study, it will be explained, because of globalization of trade, the relationship among trade and competition policies happened very important depending on necessarily of global competition policy and developing countries. In the era of competition policy against among cartels, mergers and abuse of market power but this rules will be ineffective in the absence of global competition policy. The developments like anti-competetive behaviours of firms increased in the process of trade globalisation. Because of free trade conditions, many global anticompetetive practices like global cartels and global mergers with international spillovers occur. Trade related international competition issues are getting important. In this context, developing countries have much bigger problems. Consequently, globalization of world trade needs to establish a global competition order by effective policies.

Keywords: Competition Policy, Trade Policy, Developing Countries

---

¹ Yrd.Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi, S.B.F., Kamu Yönetimi Bölümü, İktisat Anabilim Dalı, hasansbr@istanbul.edu.tr

GİRİŞ

Bu çalışmada, dünya ticaretinin serbestleşmesi ile küresel düzeyde ortaya çıkan rekabete ilişkin sorunlar, rekabet politikası kuralları çerçevesinde açıklanacaktır. Dünyanın tek bir pazar olma sürecine girmesinin, rekabet koşulları açısından rekabeti hem arttırıcı hem de uzun dönemde rekabeti tehdit edici etkileri ortaya çıkmıştır. Karteller, küresel birleşmeler gibi uygulamalar önceleri etkisini ağırlıklı olarak ulusal pazarlarda hissettirirken küreselleşme ile birlikte dünyanın tek bir pazar olma sürecine girmesiyle tüm uluslararası ticareti etkiler duruma gelmişlerdir. Nitekim birçok ülkede faaliyet gösteren firmaların birleşmesiyle oluşan ve dünya ticaretini tek başına etkileyebilecek piyasa gücüne sahip olan küresel birleşmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Küresel birleşmelerin üçüncü ülkeler üzerinde, özellikle gelişmekte olan ülkeler üzerinde, önemli etkileri olabilmektedir. Tek tek ülkelerin rekabet otoriteleri, ülke sınırları dışında ve başka ülkelerin hukuki alanları içinde kalan bu gibi durumlar karşısında yetkisiz kalabilmektedir. Küreselleşen ekonomi koşullarında farklı ülkelerin rekabet politikaları ve ticaret politikaları önemli ölçüde kesişmektedir. Rekabet politikasının uluslararası alanda karşılaştığı uluslararası sorunların, yeni uluslararası çözümler gerektirdiği, Dünya Ticaret Örgütü, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı ve Avrupa Birliği başta olmak üzere çeşitli platformlarda tartışılmaktadır (Demir, 1998: 48). Bu çerçevede, makalede rekabet politikasının hedef aldığı rekabeti kısıtlayıcı uygulamalar, serbestleşen dünya ticaretinde rekabet ve ticaret politikası ilişkisi, rekabet politikasına ilişkin küresel yaklaşımlar ele alınacak ve bu konu gelişmekte olan ülkeler bağlamında incelenecektir.

Küresel ticaret süreci, ülkelerin mal akımlarının önündeki dış ticaret engellerini kaldırmalarını ve dünyanın tek bir pazar durumuna getirilmesini ifade etmektedir (Kazgan, 1997: 70). Bu sürecin etkin bir biçimde işleyebilmesi için ülkeler arasında çeşitli alanlarda, özellikle de, anti-rekabetçi uygulamalara karşı izlenecek politikalar konusunda işbirliğine gitmesine ihtiyaç vardır. Bunun en büyük nedenlerinden birisi, ticaretin serbestleştirilmesinin uluslararası pazarlarda kartelleşmenin önünü açtığıdır (Joekes and Evans, 2008: 55).

Rekabet düzenlemeleri konusunda küresel düzeyde bir sistem kurulmadan serbestleşen dünya ticaretinin etkin bir biçimde işleyebileceği düşünülemez. Çünkü, dünya ticaretindeki bu serbestleşme süreci, ülkelerin rekabet politikaları arasında belirli bir derecede uyumlaşmayı ve bazı temel prensipler üzerinde uzlaşmayı zorunlu kılmaktadır; bu konu gelecekteki ticaret görüşmelerinin de en başındaki gündemini oluşturacaktır (Rodrik, 1997: 37).

1. REKABET KAVRAMI VE REKABET POLİTİKASI

Rekabet, pazar ekonomisinin zorunlu bir şartıdır. Serbest rekabet rejimi de pazar ekonomisi modelinin başka bir adıdır. Pazar ekonomisi rekabet ilkesine dayanır. Serbest rekabete dayalı bir ekonomi hem kaynakların etkin kullanımını sağlar hem de rakip malların fiyatlarının düşmesine, pazarda daha büyük paya sahip olmak isteyen

işletmelerin kalitelerini arttırmalarına yol açar. Serbest rekabetçi yapının getirdiği bu ekonomik yarış, ülke ekonomisinin sürekli ve dengeli bir biçimde gelişmesini sağlar. İktisadi anlamda rekabet; ekonomik faaliyette bulunanların daha iyiye ulaşmak, daha çok maddi imkâna kavuşmak için yarışması olup pazar ekonomisi modelleri bu yarışmanın kurallarını ve biçimini ortaya koyarak rekabetin ahlaki yönünü de dikkate almıştır. Türkiye'deki rekabet yasasının 3. maddesinde de rekabet kavramı "rekabet, mal ve hizmet piyasalarındaki teşebbüsle arasında özgürce kararlar verilebilmesini sağlayan yarışı ifade eder" şeklinde tanımlanmıştır (4054 Sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun). Sayıları sınırlı olan üreticilerin birbirleriyle rekabet edecek yerde daha çok kazanmak için işbirliği yapmaları yani piyasadaki rekabeti kısıtlamaları ekonomik verimlilik ve tüketici refahı açısından rasyonel olmayıp Devletin bu duruma rekabetin işleyişini sağlamaya yönelik müdahalesini gerektirir. Öyleyse rekabet, insan doğasında var olan ve çıkarımı kollama eğilimi ile ilişkili bulunan bir davranışın belli bir piyasa modeli çerçevesinde düzenlenmiş biçimidir (Kılıçbay, 1985: 54).

Devletin, demokratik bir düzen çerçevesinde pazar ekonomisi ile ilişkilerinde düzenleyici bir işleve sahip olduğu görüşü, artık çağdaş devlet-ekonomi ilişkilerinde geniş ölçüde kabul gören bir yaklaşımdır. Piyasaların sağlıklı işleyişini sağlamak için gerekli düzenlemeleri zamanında yapan ve onlara uyulup uyulmadığını anında denetleyen bir kurum olarak devlet, ekonominin en önemli aktörüdür.

Klâsik İktisadın kurucusu Adam Smith, "Ulusların Zenginliği" adlı kitabının "Malların Doğal ve Piyasa Fiyatları" isimli bölümünde, serbest rekabetin, piyasa fiyatlarının çekim merkezleri olarak nitelendirebileceğimiz doğal fiyatlara yönelmesindeki rolünü incelemektedir. Smith, piyasaya ilişkin bilgilerin herkese açık olduğu, piyasaya girişin serbest olduğu ve firmaların aralarında anlaşmalar yapmadığı bir ortamda gerçekleşebilecek bir serbest rekabet kavramı ortaya koymuştur. İlk olarak Smith tarafından sistematik bir biçimde ortaya konulan serbest rekabet, malın fiyatının arz ve talebe göre belirlendiği ve faaliyet gösterenlerin kişiliklerinden bağımsız bir piyasa şeklindedir. Smith'e göre, serbest rekabet fiyatı uzun dönemde elde edilebilecek en düşük fiyattır. Bunun anlamı, serbest rekabet fiyatının her durumda alıcıdan alınabilecek ya da vermeye razı olduğu düşünülen en yüksek, satıcıların ise genel olarak kabul edebilecekleri ve aynı zamanda işlerini sürdürebilecekleri en düşük fiyat olmasıdır (Smith, 1997: 61).

Ancak, Adam Smith "Ulusların Zenginliği" kitabında malların doğal ve piyasa fiyatlarını incelediği bölümde, her malın piyasa fiyatının serbest rekabet fiyatına çekilmesini engelleyecek bazı faktörlerin de ortaya çıkabileceğini vurgulamaktadır. Bunlardan en önemlisi olarak da satıcılar arasında gerçekleşebilecek işbirliğine dikkati çekmektedir. Smith, iş çevrelerinin tümüyle özgür bırakılmalarını savunmamaktadır. Çünkü, işadamlarının kamu aleyhine kendi çıkarlarını kollamak eğiliminde olduğunun farkındadır. Smith, aynı ticaret kolunda çalışan esnafın zaman zaman bir araya gelebileceğini ve böyle bir toplantının ise çoğunlukla kamu aleyhine bir komplo veya aralarında anlaşarak fiyatları yükseltmek için bir sözleşme yapılmasıyla son bulacağını

vurgulayarak bu konuda devletin sorumluluğuna işaret etmektedir. Görüldüğü gibi Smith, kapitalistlerin aslında rekabeti istemediklerini dolayısıyla rekabeti önlemenin yollarını aradıklarını ileri sürerek çözümü, devletin fırsat eşitliğini güvence altına alarak rekabet ortamını geliştirmesinde görmüştür (Alada, 2000: 162).

Smith'in serbest rekabet kavramı zaman içinde geliştirilmiş ve Neoklâsik İktisadın "tam rekabet" kavramını mükemmel bir biçimde formüle etmesiyle sonuçlanmıştır. Tam rekabet kavramının en önemli varsayımlarından biri piyasada bulunan firmaların malın fiyatını etkileyemeyecek kadar çok olmalarıdır. Böylece, rekabet kavramında ortaya çıkan değişimin en önemli sonucu üretilen malların fiyatlarının, firmalar açısından parametre durumuna gelmesi ve firmaların ürettikleri malın piyasa fiyatını veri olarak almak zorunda kalan fiyat-alıcıları olmalarıdır. Tam rekabet modeli, klâsik iktisatta, arz ve talep yasasının özü olarak görülür ve rekabet politikası içinde, endüstri yapısının tam rekabet idealinden uzaklaşmasına engel olmak için devleti rekabeti koruma, destekleme gayreti içine yönlendirir (Atiyas, 2001: 4).

Pazar ekonomisindeki rekabet, arz-talep kanunu ve fiyat mekanizması birbirine bağlı, birbirinden ayrılmaz koşullardır. Arz-talep kanunu ve otomatik fiyat mekanizması ancak rekabet koşulları içinde işler. Piyasada belirli bir mal aranıldan daha çok bulunursa rekabet, bu malın fiyatını düşürür. Düşük fiyat tüketimi çoğaltırken öte yandan üretimi azaltır. Böylece rekabet, arz ve talep arasındaki dengeyi fiyat mekanizması aracılığıyla otomatik olarak kurmaktadır. Rekabet sayesinde piyasaların tekeller tarafından kapatılması önlenir. Bu sayede, tüketiciler korunurken çalışanların istismarı önlenir (Güran, 1989: 116).

Rekabet mevzuatının hedef aldığı rekabet kısıtlamalarından ilki, rekabeti kısıtlayıcı anlaşmalardır. Girişimcilerin birbirleriyle anlaşarak kendi iradeleriyle rekabeti kısıtlamaları olan kartel anlaşmalarıyla, hukuki ve iktisadî varlıklarını koruyan teşebbüs veya teşebbüs birlikleri, belirli bir malın üretimi, pazarlanması ve fiyatı ile ilgili ortak bir tutum içine girerler (Özsunay, 1985: 7). Örneğin, aynı malı üreten iki üreticinin önümüzdeki yıl için fiyatları belirli bir oranda arttıracaklarına ilişkin yapacakları bir anlaşma rekabeti bozar ve böyle bir sözleşme bu işletmelerin aralarında fiyat karteli kurdukları anlamına gelir.

Diğer bir durum ise tekellerdir. Tekellerin rekabeti kısıtlayıcı etkisi; tekelin bir piyasa içinde ileriye doğru, yani müşterilerine karşı ya da geriye doğru yani kendi hammaddesini karşıladığı kişi ve firmalara karşı piyasa koşulları açısından bağımsız hareket etme gücüne sahip olmasından ileri gelir. Bu durumda tekelin kararları başka kişilerin özgürce karar vermelerini engeller (İnan, 1995: 249). Ancak, burada rekabet kuralları açısından, tekelin kendisinin sırf tekel olduğu için rekabet kurallarını ihlal ettiği anlamı çıkarılmamalıdır. Rekabet kuralları tekeli tekel olduğu için değil, tekel gücünü kötüye kullanması hâlinde cezalandırmaktadır. Bu konuda, rekabet kurallarının hedef aldığı tekel kavramının, mikroiktisadın tek bir satıcı firmanın faaliyet gösterdiği "pür tekel" kavramıyla sınırlı olmadığını belirtmek de yararlı olacaktır. Aslında, realitede ne tam rekabet koşullarına ne de türdeş bir malın sadece tek bir satıcısının bulunduğu "pür

tekel" durumuna pek rastlanmaz. Bir piyasanın tekelleştiğine dair en önemli gösterge söz konusu piyasada tek bir satıcının faaliyet göstermesi değil, bir firmanın ilgili piyasanın önemli bir kısmını kontrol etme yeteneğine yani tekel gücüne ulaşarak piyasadaki fiyat veya miktar ikilisinden herhangi birini diğer oyuncularından bağımsız olarak belirleyebilmesidir.

Rekabet politikasının üzerine odaklandığı ve bunlara karşı çeşitli kurallar geliştirdiği üç temel firma davranış tipi; piyasada rakip firmalar arasındaki, üretimi veya fiyatları belirlemeye ya da pazarları paylaşmaya yönelik rekabeti kısıtlayıcı anlaşmalar (kartel anlaşmaları), birleşmeler ve piyasa hâkimiyetinin kötüye kullanılmasıdır.

Görüldüğü gibi, rekabet kuralları hem rekabeti kısıtlayan firmalar arasındaki anlaşmalara hem de piyasa hâkimiyetinin kötüye kullanılmasına karşı hükümetler tarafından konulan kurallar bütünüdür.

2. SERBESTLEŞEN DÜNYA TİCARETİNDE REKABET VE TİCARET POLİTİKASI İLİŞKİSİ

Tam rekabet piyasası en genel anlamıyla, piyasada firmaların giriş ve çıkış engeline takılmadan piyasa fiyatının üstünde bir fiyat belirleme gücünün olmadığı bir piyasa türü olarak tanımlanabilir. Gerçek dünyada bu ideal duruma pek rastlanmamakla birlikte devletin rekabet politikasına ilişkin görevi firmaları sanki tam rekabet piyasasında faaliyet gösteriyormuş gibi davranmalarını sağlayarak rekabetin olabildiğince işlenmesini sağlamaktır. Modern anlamda rekabet yasası ilk kez 1890 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde çıkarılarak bu yasayla, özellikle firmaların kartel firmalarından farklı olarak uydu firmalar haline geldiği tröstleri yasaklamak amaçlandı. Tröstler özellikle Amerika Birleşik Devletlerinde doğmuş ve gelişmişlerdir. Bu yüzden Amerika Birleşik Devletleri rekabet politikası antitröst politika olarak da isimlendirilir. Ancak Amerikan rekabet kurallarında, Amerikan çıkarları bakımından, dış pazarlara yönelik rekabet sınırlamalarına yeşil ışık yakılmıştır (Özsunay, 1985: 12). Karteller ise Almanya'da gelişmiş ve genellikle fiyat belirleyen karteller olarak ortaya çıkmıştır (Kuyucuklu, 1995: 268). Savaş sonrasında ise Alman Kartel Hukuku özellikle savaşı kazanan ülkelere belirlenmiştir. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulması da Avrupa'da rekabet hukukunun gelişmesinde etkili olmuştur.

Kartel, aynı dalda çalışan iki veya daha fazla işletmenin rekabeti azaltmak ya da ortadan kaldırmak için hukuki bağımsızlıklarını yitirmeden yaptıkları anlaşma ile oluşturdukları tekeli birliktir (Mucuk, 1987: 53). Birden çok teşebbüsün, piyasayı kontrol etmek ve rekabeti kısıtlamak için yaptıkları anlaşmalara da kartel anlaşmaları adı verilmektedir. Kartel anlaşması belirli bir malın üretimi, pazarlanması ve fiyatının belirlenmesi gibi konuları içerir (Özsunay, 1985: 12). Kartel anlaşmalarıyla rekabet sınırlandırıldığı, pazara etkide bulunduğu ya da pazarda üstünlük sağlandığı için, pazar ekonomisine dayalı sistemlerde kartel anlaşmaları ve kararları, ilke olarak, geçersiz sayılmışlardır.

Birden çok teşebbüsün faaliyet gösterdiği bir piyasada teşebbüslerin elde etmekte oldukları karları arttırmaları, piyasayı kontrol edebilmelerine bağlıdır. Aynı piyasada faaliyet gösteren firmaların, kartel anlaşmaları ile fiyatı veya üretim miktarını kontrol etmeleri ya da piyasayı belirli coğrafi bölgelere ayırmaları karlarını maksimize etmekte çok etkili bir yöntemdir. Her ticari teşebbüs uzun dönemde karını maksimize etmek ve tekeli firma gibi fiyat belirleme gücüne ulaşmak ister. Birden çok teşebbüsün faaliyet gösterdiği bir piyasada fiyatın tekel fiyatı düzeyine yükselmesi, teşebbüslerin anlaşmış olmaları koşuluna bağlıdır. Firmaların kartel şeklindeki işbirliğinde sermayeler birleştirilmemektedir, sadece belirli bir amaç için sermaye güçlerinin birlikte kullanılması söz konusudur. Kartelde tröstlerden farklı olarak işletmeler hukuki ve iktisadi bakımdan bağımsızlıklarını korumaktadırlar. Kartele giren işletmelerin amacı; kartel dışındaki firmalara karşı rekabet güçlerini kuvvetli tutmak, üretim miktarları, satış bölgeleri, fiyatlar gibi konularda pazarda hâkim olmak ve satışlarını maksimum düzeye çıkarabilmektir. Kartele giren bir firma, onun ortak fiyat ve üretim politikasını da benimsemek durumundadır.

Karteller ulusal veya uluslararası kartel olabilirler. Aynı endüstride ancak farklı ülkelerde faaliyet gösteren bir grup teşebbüsün rekabeti sınırlandırmak için aralarında anlaşma yapmalarıyla uluslararası karteller ortaya çıkmaktadır (Kreinin, 1995: 148). Uluslararası karteller uluslararası piyasa hâkimiyeti sağlamak amacıyla kurulmaktadırlar. Uluslararası piyasa hâkimiyeti ise serbest ticareti engellemektedir.

Karteller, birkaç firma arasındaki mevcut rekabeti ortadan kaldırarak tekelleşmeyi amaçladığından, hükümetler tarafından tüketiciyi sömüren kuruluşlar olarak değerlendirilirler. Karteli oluşturan firmalar fiyat, satış koşulları, pazarların paylaşılması ve her birinin üreteceği mal miktarı gibi temel ticaret konularında anlaşmış olarak tüketicinin karşısına çıktıklarından, tüketicilerin ilgili malların rekabet değerlerinin çok üstünde bir bedel ödemesine sebep olurlar. Bu yüzden de modern kapitalist ekonomilerde kartelleşmeye karşı yasal düzenlemeler vardır. Ancak, kartelleşmeye karşı hükümet politikaları her zaman olumsuz yönde olmamıştır. Özellikle, ihracat alanındaki karteller hükümetler tarafından destek görmektedir. İhracat karteli adı verilen bu uygulamada, ulusal pazarda birbirleriyle rekabeti sürdüren firmaların dış pazarda birlikte hareket etmeleri öngörülür; yani pazar ayırımı söz konusu olup dış pazarlarda büyük ölçekli pazar gücü yaratılması amaçlanır (Bağrıaçık, 1983: 18).

3. KÜRESEL PAZARLARDA REKABETİ DÜZENLEYİCİ YAKLAŞIMLAR

Özellikle 1980'lerin sonundan itibaren, anti-rekabetçi uygulamalara karşı çok-terafli disiplinler geliştirilmesine yönelik giderek artan bir ihtiyaç ortaya çıkmış ve bu yönde politikalar ve kurallar oluşturulması için çeşitli platformlarda çağrılar yapılmıştır. Buna gerekçe olarak ise, küresel şirketler tarafından tatbik edilen piyasa gücünün ancak küresel bir rekabet uygulaması ile denetlenebileceği gösterilmiştir (Hoekman, 1997,1). Gerçekten de, günümüzde, rekabet alanında uluslararası işbirliği giderek önem kazanmaktadır. Bölgesel ticaret anlaşmalarında ve Dünya Ticaret Örgütü'nün çalışmalarında rekabet

politikasına verilen bu önemi fark etmek mümkündür. Küreselleşmeyle birlikte, ekonomi ve ticaretteki liberalleşme eğilimlerinin hız kazanmasıyla sermayenin serbest dolaşımı artmış, ticaret serbestleşmiştir. Artan ticaret ve yatırım hacminin son derece keskin bir rekabete yol açması nedeniyle şirketlerde kartelleşme ve rekabete aykırı uluslar-ötesi birleşmelere yönelme eğilimi ortaya çıkmıştır (Kiely, 1998: 46). Bağımsız firmalar arasındaki anti-rekabetçi işbirliği uygulamalarına ve bunların uluslararası ticarete yaptığı etkilere ilişkin verilen önem, özellikle 1980'li yıllarda artmaya başlamış, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) gibi kuruluşlar son yıllarda bu konudaki inceleme çabalarını çoğaltmışlardır. Avrupa Birliği, rekabeti uluslararası alanda düzenleyen bir Dünya Ticaret Örgütü Anlaşması talep etmektedir (Hanlı, 2001: 28). 14 Aralık 1960 tarihinde Paris'te imzalanan anlaşmayla kurulan Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı, ekonomik gelişme yolunda uluslararası alanda işbirliği yapılması amacına ulaşmak için çalışmalar yapan bir kuruluştur. Teşkilatın gerçekleştirmek istediği hedeflerden birisi de, OECD ülkeleri arasında uluslararası ticareti etkileyen rekabeti sınırlayıcı uygulamaları kontrol etmektir. Bu alanda pek çok tavsiye kararı alınmıştır. Bu tavsiye kararlarının çıkmasına yol açan ve üye ülkelerce de benimsenen düşünceye göre, rekabeti sınırlayıcı uygulamalar, ekonomik büyüme, ticaretin genişlemesi ve diğer ekonomik hedeflerin gerçekleşmesine bir engel teşkil etmektedir ve kaldırılmalıdır.

Dünya Ticaret Örgütü bünyesinde ise rekabet politikası üzerine yapılan çalışmalar, Dünya Ticaret Örgütü'nün 09–13 Aralık 1996 tarihlerinde Singapur'da yapılan ilk Bakanlar Konferansı (Demir, 1998: 48) ile başlamıştır. Piyasalardaki rekabet koşulları, genel olarak rekabet politikası ismi verilen uygulamalarla düzenlenmektedir. Daha çok yerli esaslara dayalı olan rekabet politikaları hızla uluslararası politikalar hâline dönüşmektedir. Çünkü rekabeti tehdit eden anti-rekabetçi uygulamalar bugün çoğunlukla farklı ulusların firmalarının bir araya gelmesiyle oluşan teşebbüslerce gerçekleştirilmektedir; bu durum, rekabet politikaları sorununun küresel ticaret görüşmelerinin öncelikli gündemine girmesinin temel nedenidir (Richardson, 1998: 181). Dünya Ticaret Örgütü üyelerine bir rekabet politikasına sahip olmaları konusunda herhangi bir zorlama yoktur. Ancak, Dünya Ticaret Örgütü üyelerinin çoğunun zaten rekabet yasası bulunmaktadır. Buradaki esas problem ise, ulusal rekabet yasaları arasında farklılıkların olması ve bunların da uluslararası ticareti etkilemesidir. Çoğu üye ülkede rekabet yasası ve politikası bulunmakla birlikte, daha şeffaf ve istikrarlı bir uygulama gerekmektedir. Mevcut rekabet uygulamaları arasında uyumun olmaması ve ihracat kartelleri gibi rekabet politikasından muaf tutulan uygulamaların çokluğu, dünya ticaretini kısıtlamaktadır.

Dünya ticaretinin çoğu tam rekabet piyasalarında çalışan bağımsız firmalar arasında gerçekleşmemektedir. Aksine, firmalardan bir kısmı küresel piyasa gücüne sahip olacak kadar büyüktür. Böyle durumlara karşı uygulanacak rekabet kuralları da küresel olmalıdır (ulusal bazda piyasa gücüne sahip firmaları denetlemeye yönelik olarak organize olmuş

rekabet kurumlarının küresel piyasa gücüne sahip firmaları nasıl denetleyeceği önemli bir problem teşkil etmektedir). Son olarak, firmalar tarafından ihracata yönelik olarak kurulan kartellere tolerans gösterilmesi ve bunlara karşı çok-taraflı disiplinlerin olmaması da ihtilafli bir durum oluşturmaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü'nün Singapur deklârasyonunda bakanlar, özel teşebbüslerin anti-rekabetçi davranışlarına karşı izlenebilecek rekabet politikaları ve rekabet ile ticaret arasındaki ilişkiler konusunda çalışmalar yapmak üzere bir çalışma grubu oluşturulmasında mutabık olduklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla, bu çalışmalar sonucunda gelecekte uluslararası ticarete rekabet kurallarını düzenleyen yeni bir uluslararası anlaşma yapılması muhtemel bir gelişme olacaktır. 1947 Yılından bu yana yapılan çok-taraflı ticaret görüşmeleri sonucunda tarifeler çok düşük düzeylere inmiş, bunun neticesinde de dünya ticaret hacminde büyük bir artış gerçekleşmiştir. Ancak, buna bağlı olarak sınır-ötesinde faaliyette bulunan firmalarda ve sınır-ötesine taşan anti-rekabetçi uygulamalarda da artış olmuştur. İşte bu gelişmeler, uluslararası alanda zorlayıcı rekabet kuralları ve işbirliği mekanizması düzenlenmesi konularını Dünya Ticaret Örgütü'nün gündemine taşımıştır. Ancak bu konuda, özellikle, Avrupa Birliği (AB)'nin girişimlerinin etkili olduğunu belirtmemiz gerekir. Avrupa Birliği, Singapur Bakanlar Konferansı hazırlıkları sırasında "Dünya Ticaret Örgütü'nde rekabet kurallarına ilişkin uluslararası bir çerçeve oluşturulması imkânlarını araştırmak üzere bir çalışma programı başlatılması" teklifini içeren ve anti-rekabetçi uygulamalara karşı uluslararası standartlar getirilerek tanımlanması önerisini getirmiştir (Demir, 1998: 48-72). Görüldüğü gibi, Avrupa Birliği önerisi açık bir şekilde rekabete uluslararası standartlar getirmeye yöneliktir.

4. REKABETE İLİŞKİN KÜRESEL SORUNLAR VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER

Rekabet Politikasının küresel sorunları çözememesinin en önemli nedenlerinden biri, rekabet politikasının ülke sınırları içindeki sorunların çözümüne yönelik olmasıdır. Kısaca, rekabet politikası ülke sınırları içindeki, ticaret politikası ise diğer ülkeler ile ticari ilişkilerdeki rekabetle ilgilidir. Rekabet politikasında teşebbüslerce girilen tekelleşme, fiyat belirleme, şirket birleşmeleri gibi uygulamalar ve anlaşmazlıklar ulusal rekabet hukukuna tabidir. Ayrıca rekabete ilişkin küresel sorunların oluşmasının nedenleri arasında özellikle Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletlerinin bu konudaki farklı tutumları rol oynamaktadır. Avrupa Birliği bütün Dünya Ticaret Örgütü üyelerinin rekabet yasası çıkarmasını ve rekabetin korunmasına yönelik uluslararası kurallar oluşturulmasını isterken Amerika Birleşik Devletleri rekabet hukukunu uluslararası bir rejime tabi kılmak istememektedir. Ayrıca bunun bir nedeni de Amerika Birleşik Devletleri'nin özellikle ihracat kartellerine olumlu bakmasıdır. Alcoa firması devletin de desteğini alan küresel bir alüminyum karteli kurmak istediği zaman, hükümette yer alan Stiglitz "piyasa ekonomilerinin işleyişini sağlayan rekabettir.

Karteller Amerika Birleşik Devletlerinde yasal değildir ve küresel olarak da yasal olmamaları gerekir” diyerek kartele karşı çıkmıştır (Stiglitz, 2002: 199).

Sınır-ötesi anti-rekabetçi uygulamalar ve bunlara ilişkin olarak ortaya çıkan uluslararası ihtilafların ikinci yönü birleşmeler konusunda ortaya çıkmaktadır. Küresel ticaretin ortaya çıkardığı olgulardan birisi de küresel birleşme hareketidir. Son yıllarda, küresel şirket birleşmelerine ilişkin olarak ülkeler arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu anlaşmazlıkların temel noktaları, meydana gelen birleşmenin diğer ülkelerdeki rekabet koşullarını olumsuz yönde etkilemesidir. Söz konusu birleşmenin merkezinin bulunduğu ülkedeki rekabet otoritesi tarafından onaylanmasının, problemi ortadan kaldırmamasının başlıca nedeni başka bir ülkenin rekabet otoritesinin bu karara karşı çıkabilmesidir. Uçak üreten iki Amerikan firmasının (Boeing ve McDonnell Douglas) birleşmesine AB Komisyonu karşı çıkmış ve söz konusu birleşme kurulduğu takdirde bu firmaların Avrupa Birliği’ndeki faaliyetlerine yaptırım uygulayacağını açıklamıştır. Küresel birleşmelere ilişkin uyuşmazlıklar daha çok Amerika Birleşik Devletleri ve AB arasında yaşanmaktadır. Ancak, Avrupa Birliği veya Amerikan firmaları arasındaki birleşmelerin sadece bu bölgelerde değil, dünyanın her tarafındaki rekabet koşulları üzerinde etkilerde bulunacağı muhakkaktır. Ancak, böyle bir birleşmeye karşı siyasi olarak fazla etkinliğe sahip olmayan gelişmekte olan ülkelerin rekabet otoritelerinin tek başlarına yaptırım uygulamasının veya yasaklama getirmesinin birçok sebepten ötürü mümkün olmadığı da açıktır. Dünya Ticaret Örgütü bünyesinde de henüz böyle uygulamalara karşı herhangi bir kural ya da çok-terafli bir disiplin oluşturulmadığı için, bu tür birleşme uygulamalarının şikâyet edilebileceği veya engel olunabileceği bir mekanizma yoktur. Gelişmekte olan ülkeler küresel kartellere ve küresel birleşmelere karşı büyük güçlüklerle karşılaşmaktadır. Özellikle gelişmiş ülke firmalarınca kurulan ihracat kartellerinde bu durum ortaya çıkmaktadır. İhracat kartellerine iç piyasayı değil de, dış piyasaları etkiledikleri için neredeyse tüm ülkelerin rekabet kanunlarında istisna tanınmıştır. Gelişmiş ülkelerin iktisadî ve siyasî ağırlığı rekabet hukuku konusunda uluslararası hükümler olmamasına rağmen etkili olmaktadır. Avrupa Birliği, Amerikan hava taşımacılık şirketi olan Boeing ve McDonnell-Douglas şirketlerinin birleşmelerine itiraz edebilmiştir (Çaşkurlu, 2010: 211-212).

Gelişmekte olan ülkelerin rekabet politikası kurallarına uyumlandırılması konusuna gelince, rekabet politikası konusunda küresel düzenlemeler yapılırken gelişmekte olan ülkelerin kendine özgü durumları göz önüne alınarak rekabet politikasının önemli bir kısmını oluşturan birleşme denetimi konusunda daha esnek davranılmalıdır. Yani, gelişmekte olan ülkelerdeki işletmelerarası birleşmelerin denetiminde daha toleranslı bir tutum izlenmelidir. Gelişmekte olan ülkeler, ekonomik kalkınma sürecinin başlarında bir an önce sanayileşmenin rekabeti sağlamaktan daha önemli olduğunu, dolayısıyla bu süreçte rekabet politikası düzenlemelerinin kendileri için öncelikli olmadığını ifade etmektedirler. Gerçekten de gelişmekte olan ülkelerin yapısal sorunları rekabet politikalarının, gelişmiş ülkelerin rekabet politikaları ile aynı olamayacağını destekler

niteliktedir. Zira gelişmiş ülkelerde tüketiciler için düşük fiyatın sağlanması rekabet politikası için önemli bir hedef iken, gelişmekte olan ülkeler için temel hedef kalkınmadır; üretimin uzun vadede büyümesini sağlamaktır. Öte yandan kalkınma için yatırımın da yüksek oranda olması gerekir. Yatırımın yüksek olması için girişimcilerin yatırım eğiliminin teşvik edilmesi zaruridir. Ancak, rekabet sonucunda elde edilecek kârın düşük olması yani rekabetin artmasının aşırı karları ortadan kaldırarak işletmeleri normal kar ile çalışmaya zorlaması gelişmekte olan ülkelerde yatırım eğilimini kıracaktır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler için çok yoğun rekabet, rekabetin çok az olması kadar zararlıdır. Bu ülkelerin ihtiyacı, yatırım eğilimini ortadan kaldıracak kadar yoğun bir rekabet değildir. Gelişmekte olan ülkeler kalkındıkça rekabet düzenlemelerine ihtiyaç duymaktadırlar. Gelişmekte olan ülkeler özellikle 1980'lerden itibaren hızlı bir biçimde rekabet mevzuatlarını oluşturma süreci içine girmişlerdir.

Gelişmekte olan ülkelerde özellikle üretimde önemli yer tutan küçük ve orta boy işletmelerin piyasadaki faaliyetlerini kolaylaştırıcı bir rekabet politikası izlenmesi yararlı olacaktır. Öte yandan gelişmiş ülkelerde rekabet politikasının önemli bir kısmını oluşturan işletmelerarası birleşmelerin denetlenmesi konusu, gelişmekte olan ülkelerin rekabet politikalarında daha esnek ve toleranslı bir biçimde yer alabilir. Çünkü küreselleşme sonucunda keskinleşen rekabet ortamında gelişmekte olan ülke firmalarının optimum ölçeğe ulaşmaya kadar birleşmeleri ekonomik etkinlik ve verimlilik açısından, en önemlisi gelişmiş ülkelerin firmaları ile rekabet edebilmeleri bakımından önemli olacaktır. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelerde rekabet politikasının hiç olmaması durumunda tekelleşmenin, kartelleşmenin olacağı; tekellerin ve kartellerin de üretimi kısıp fiyatları arttıracaklarını düşünecek olursak gelişmekte olan ülkeler için rekabet politikası önemli bir konudur, ancak burada gelişmekte olan ülkelerde maksimum bir rekabetin değil, optimum bir rekabetin hedeflenmesi daha yararlıdır (Sabır, 2012: 88).

Sınır-ötesi anti-rekabetçi teşebbüs uygulamalarına karşı küresel bir disiplinin nasıl oluşturulup uygulamaya geçirileceği konusunda çeşitli yöntemler önerilebilir. Doğrudan doğruya uluslararası bir rekabet anlaşmasının imzalanması bu konuda gerçekleşmesi en zor bir yaklaşım olarak görülmektedir. Ortak rekabet politikalarının bölgesel entegrasyonlar yoluyla yaygınlık kazanması ve daha sonra bu entegrasyonların aralarında yapacakları anlaşmalarla rekabet standartlarının küreselleşmesi daha kolay bir stratejidir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada, rekabete ilişkin olarak uluslararası alanda karşılaşılan sorunlar, gelişmekte olan ülkelerin bu konudaki problemleri ve rekabet politikası ve ticaretin serbestleşmesi arasındaki ilişki ele alınmaya çalışılmıştır. Küreselleşme eğilimleri ile birlikte iç piyasa ve dış piyasa arasındaki ayrım giderek belirsizleşmiş, bunun sonucunda da günümüzde rekabet politikası ve ticaret politikası arasındaki önemli ilişkiler ortaya çıkmıştır. Çalışmada bahsedildiği gibi ticaretin küreselleşmesi ve rekabet politikası düzenlemeleri paralel gitmesi gereken süreçlerdir. Aksi hâlde ticaretin serbestleşmesinin sonuçlarından birisi de küresel karteller olacaktır. Dünya ekonomisinin serbestleşmesiyle

birlikte küresel karteller ve birleşmeler gibi rekabete ve rekabet politikasına ilişkin uluslararası sorunlar ağırlık kazanmaktadır. O nedenle rekabet otoritelerinin, rekabete ilişkin uluslararası sorunları yakından izlemeleri ve bu alanda uluslararası işbirliği arayışları içinde olmaları gerekmektedir.

Bu konudaki diğer önemli bir nokta ise ihracat kartelleridir. İç piyasalarında kartellere karşı ağır yasaklar getiren ülkeler ihracat kartellerine hoşgörülü yaklaşmaktadırlar. Üstelik ihracat kartelleri karşısında rekabet otoriteleri çaresiz kalmaktadırlar çünkü gerek yetki açısından gerekse kartel faaliyetlerinin kanıtları ülke dışında olduğundan bir ülkenin rekabet kurumunun başka bir ülke menşeli firmaya yaptırım uygulaması söz konusu değildir. Gelişmekte olan ülkeler siyasi ve ekonomik olarak bir baskı unsuru olmadıklarından ihracat kartellerinin anti-rekabetçi tutumlarından daha çok zarar görmekte-dirler.

Gelişmekte olan ülkelerin rekabet politikası konusunda ise küresel düzenlemeler yapılırken gelişmekte olan ülkelerin kendine özgü durumları göz önüne alınarak rekabet politikasının önemli bir kısmını oluşturan birleşme denetimi konusunda daha esnek davranılmalıdır. Yani gelişmekte olan ülkelerdeki işletmelerarası birleşmelerin denetiminde daha toleranslı olunmalıdır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde maksimum rekabetin değil, optimum bir rekabetin hedeflenmesi daha yararlı olacaktır. Daha da önemlisi, küresel ticaretin tüm ülkeler için uyulması zorunlu bir politika olduğu günümüzde, gelişmekte olan ülkelerin kendi ulusal kalkınma gereksinimlerine yanıt verecek ulusal bir rekabet hukuku ve rekabet politikalarını uygulayacak bir rekabet kurumları olmalıdır.

Sınır-ötesi anti-rekabetçi teşebbüs uygulamalarına karşı küresel bir disiplinin nasıl oluşturulup uygulamaya geçirileceği konusunda çeşitli yöntemler önerilebilir. Doğrudan doğruya uluslararası rekabet anlaşmasının imzalanması bu konuda gerçekleşmesi en zor bir yaklaşım olarak görülmektedir. Ortak rekabet politikalarının bölgesel entegrasyonlar yoluyla yaygınlık kazanması ve daha sonra bu entegrasyonların aralarında yapacakları anlaşmalarla rekabet standartlarının küreselleşmesi daha kolay bir strateji olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ALADA, Dinç; (2000), **İktisat Felsefesi ve Belirsizlik**, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- ATİYAS, İzak; (2000), "Rekabet Politikasının İktisadi Temelleri Üzerine Düşünceler", **Rekabet Dergisi**, Sayı 1, (Ocak), ss.25-46.
- BAĞRIAÇIK, Atilla; (1983), **Türk Sanayiinde Pazar Hâkimiyeti**, İstanbul, Dünya Yayınları.
- ÇAŞKURLU, Sibel; (2010), "Küreselleşen Dünyada Rekabete İlişkin Sorunlar: Çokuluslu Şirketlerin Artan Gücü ve Gelişmekte Olan Ülkeler", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 12/2**, ss.197-218.

- DEMİR, Ömür; (1998), "Dünya Ticaret Örgütü'nün Yeni Çalışma Konusu: Ticaret ve Rekabet Politikaları arasındaki İlişki", **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl:3, Sayı:9, (Nisan), ss.48-72.
- EROL, Kemal; (2000), **Rekabet Kurallarının Ülke Dışı Uygulanması**, Ankara, Rekabet Kurumu .
- GRAHAM, Edward Monty - RICHARDSON, David J.; (1997), **Competition Policies for the Global Economy**, Washington, Institute for International Economics.
- GÜRSEL, Seyfettin; (1997), "Piyasa Ekonomisi", **Galatasaray Sosyal Bilimler Dergisi**, (Bahar), ss.53-71.
- GÜRAN, Sevgi; (1989), **Makroekonomik Analize Giriş**, İstanbul, Der Yayınları.
- HOEKMAN, Bernard; (1999), "Competition Policy, Developing Countries and the WTO", **WTO**, World Economy, Washington, 1999.
- İNAN, Nurkut; (1995), "Rekabetin Korunması Hakkında Kanun ve AB Rekabet Politikasına Uyum", **Avrupa Birliği El Kitabı**, Ankara, T.C. Merkez Bankası Yayınları, ss.249-259.
- JOEKES, Susan and EVANS; (2008), **Competition And Development: The Power Of Competitive Markets**, Canada, International Development Research Centre.
- HANLI, Hakan; (2001). "Küreselleşme ve Rekabet Politikası: Global Ticaret", **Rekabet Bülteni**, Sayı 5, İstanbul, ESC Yayınları, ss.27-29.
- HOEKMAN, Bernard - KOSTECKI Michel M.; (1997), **The Political Economy of The World Trading System: From GATT to WTO**, Oxford, Oxford University Press.
- KAZGAN, Gülten; (1997), **Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen: Ne Getiriyor? Ne Götürüyor? Nereye Gidiyor?**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi.
- (1991), **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- KIELY, Ray; (1998), "Transnational Companies, Global Capital and the Third World", Ed. Ray Kiely and Phil Marfleet, **Globalisation and the Third World**, London, Routledge.
- (1998), "Globalisation Post-Modernity and the Third World", Ed. Ray Kiely and Phil Marfleet, **Globalisation and the Third World**, London, Routledge.
- KILIÇBAY, Ahmet; (1985), **Türkiye'de Piyasa Ekonomisi**, İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayın No: 509.
- KIRZNER M. Israel; (2001), "Piyasa Rekabetinin Dayanılmaz Gücü", çev. Ferhat B. Özgen, **Liberal Düşünce**, Yıl 6, (Kış), ss.69-72.

- KLEIN, W. Roger; (1973), "A Dynamic Theory of Comparative Advantage", **The American Economic Review**, Volume LXIII, Number 1, (March), ss.173-184.
- KREININ, E. M.; (1995), **International Economics: A Policy Approach**, USA: The Dryden Press.
- KUYUCUKLU, Nazif; (1995), **İktisadi Olaylar Tarihi**, İstanbul, Filiz Kitabevi.
- MUCUK, İsmet; (1987), **Modern İşletmecilik**, İstanbul, Der Yayınları.
- ÖZEL, Mustafa; (1993), **Piyasa Düşmanı Kapitalizm**, İstanbul, İz Yayıncılık.
- ÖZSUNAY, Ergun; (1985), **Kartel Hukuku**, İstanbul, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları.
- POSNER, Richard; (1976), **Antitrust Law: An Economic Perspective**, Chicago, Chicago University Press.
- PÜTZ, Theodor; (1994), **Kuramsal Ekonomi Politikasının Temelleri**, çev. Naci Kepkep, İstanbul, Der Yayınları.
- RODRIK, Dani; (1997), **Has Globalization Gone too Far?**, Washington, Institute for International Economics.
- SABIR, Hasan; (2012), **Az gelişmiş Ülkelerde Rekabet ve Kalkınma**, İstanbul, Der Yayınevi.
- SCHERER, F. M.; (1996), "International Trade and Competition Policy", Ed. Einer Hope, **Competition Policy in an Global Economy**, London, Routledge.
- STIGLITZ, E. JOSEPH; (2002), **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı**, çev. Arzu Taşçıoğlu, İstanbul, Plan B Yayınları.
- SMITH, Adam; (1997), **Ulusların Zenginliği**, çev. Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı, İstanbul, Alan Yayıncılık.

KURUMSAL DEĞİŞİMDE TOPLUMSAL HAREKETLERİN ROLÜ: TOPLUMSAL-POLİTİK BAĞLAM ÇERÇEVESİNDE BİR ANALİZ

Abdullah UZUN¹
Kader TAN ŞAHİN²

ÖZET

Çalışmada yeni kurumsal teori ile toplumsal hareket teorilerini birlikte ele alarak kurumsal değişimi açıklamaya çalışan mevcut çalışmalara odaklanılarak, Bu çalışmalarda yeterince değinilmeyen veya göz ardı edilen bazı hususlar ele alınmıştır. Bu hususlar, bir aktör olarak devletin ve kurumsal olmayan kanalları kullanan toplumsal hareketlerin kurumsal değişim sürecindeki rollerine ve farklı bir ulusal bağlamdaki politik fırsat yapılarındaki farklılıkların hareket ve hareketin başarısı üzerindeki etkilerine ilişkindir. Çalışmada, politik-toplumsal bağlam çerçevesinde farklı ülkelerdeki yapısal koşullar ile bu koşulların hareketlerin kullandığı kanallar ve başarıları üzerindeki etkilerinin, kurumsal değişim çalışmalarında ele alınması gerektiği ileri sürülmüştür

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Değişim, Yeni Kurumsal Teori, Toplumsal Hareketler.

THE ROLE OF SOCIAL MOVEMENTS IN INSTITUTIONAL CHANGE: AN ANALYSIS IN THE FRAMEWORK SOCIAL-POLITICS CONTEXT

ABSTRACT

Using existing research, this study emphasises on some issues that were ignored or not addressed enough the literature on institutional change which is integrating the new institutional theory and social movement theory. These issues are related to the roles of state as an actor and social movements, using non-institutional channels in the process of institutional change, and the impacts of differences in the structure of political opportunity in a different context. It is claimed that structural conditions in different countries and these conditions' impact on the channels, the movements use, and their success should be addressed in the institutional change studies.

Keywords: Institutional Change, New Institutional Theory, Social Movements.

---

¹ Araş. Gör. Dr., KTÜ İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, abduhuzun@ktu.edu.tr

² Doç. Dr., KTÜ İİBF İşletme Bölümü, kadertan@gmail.com

GİRİŞ

Biçimsel örgüt yapıları ile ilgili örgütsel literatürde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. 1970'lerin sonlarına kadar örgüt çalışmalarında hakim olan yaklaşım, örgütlerin durumsal koşullara karşılık veren, son derece rasyonel davranışlar sergileyen birer aktör olarak ele alınmasıydı (Greenwood vd., 2008: 3). Fakat 1970'lerin sonlarından itibaren örgütlerin meşruluk elde etmek ve yaşam şanslarını artırmak adına kurumsal çevrelerce şekillenen yapılara uyum sağlamaları gerekliliğini vurgulayan ve aktörleri daha edilgen olarak ele alan yeni bir yaklaşım ön plana çıkmaya başlamıştır. Yeni kurumsal teori olarak adlandırılan bu yaklaşım, rasyonel ve çıkarı doğrultusunda hareket eden bireyleri esas alan ve bağlamı da bu amaçların takip edildiği bir yer olarak gören politik davranış yaklaşımlarına karşı ortaya çıkmıştır (DiMaggio ve Powell, 1991: 5).

Yeni kurumsal teorinin öncü çalışmalarında, kurumsal bir takım güçlerin örgütlere benzer yapıları ve eylemleri benimseterek, onları nasıl eşbiçimli hale getireceği hususu genellikle araştırılmıştır. Kurumlar; yapılar, kurallar, prosedürler gibi kanıksanmış temel kurumlar olarak algılanmış ve örgütlerin bir örgütsel sahadaki bu kurumlara uyumlanmaları gerekliliği vurgulanmıştır. Fakat bu kurumların nasıl oluştukları veya zamanla nasıl değiştikleri hakkında pek fazla bir şey söylenmemiştir. Kurumsal değişimin dinamikleri hakkında pek fazla şey söylenmemekle beraber, öncü çalışmalarda kurumsal değişim konusunda bir takım vurgulamalar yapılmıştır. Kurumsal değişim kısa dönemde dışsal bir müdahale ve krizlere dayalı olarak gerçekleşmesi muhtemel görülürken, uzun dönemde istikrarlı ve rota bağımlı bir şekilde gerçekleştiği belirtilmiştir (Powell, 1991: 197). Kısa dönemli değişim dışsal şok modeliyle açıklanmıştır (Greenwood ve Hinings, 1996). Dışsal şok modelinde kurumsal düzenler istikrarlı olmakla beraber kriz durumlarına karşı dayanıksızdırlar. Felaketler, ekonomik krizler, kanuni müdahaleler gibi dışsal şoklar veya yıkıcı olaylar özellikle kısa vadede istikrarlı yapıları bozarak bir kurumsal değişime neden olmaktadır. Uzun dönemde ise kurumsal değişim yayılım süreçleriyle genellikle açıklanmıştır (Tolbert ve Zucker, 1983; Baron vd, 1986; Galaskiewicz ve Wasserman, 1989). Kurumların örgütsel eylemi etkilediği savı üzerine yapılan çalışmalara oranla, zamanla bireylerin ve örgütsel eylemin kurumları oluşturduğu savı üzerine yapılan çalışmalara daha çok ilgi duyulmaya başlanmıştır (Lawrance ve Suddaby, 2006: 216). Öncü çalışmalarda meşruiyet süreçlerine, kanıksanmışlık olgusuna ve yeniden üretim süreçlerine aşırı vurgu ve kurumsal değişime olan ilginin azlığı yeni kurumsalcı teorisyenler tarafından da kabullenilmiş, kurumsal değişim ve eylemin politik ve stratejik yönleriyle ilgilenilmeye başlanılmıştır. Bu ilgiyle beraber kurumsal analizde, çıkar ve güç ilişkileri ve kurumsal değişimin kavramlaştırılması ve detaylandırılması çalışmaları ele alınmaya başlanmıştır (DiMaggio ve Powell, 1991: 27). Kurumsal analizde genellikle göz ardı edilen aktörlerin bu süreçteki rolleri açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Yeni kurumsal teoride sorgulayıcı çalışmalar bağlamında ele alınmaya başlanılan kurumsal değişim olgusu, 1990'lı yılların başlarından itibaren oldukça fazla bir şekilde

kavramsal ve görgül çalışmalara konu olmaya başlamıştır. Örgütsel yapı ve uygulamaların nasıl oluştuğu ve zamanla nasıl değiştiği, örgütsel alanların nasıl yapılandıkları bu çalışmalarda kavramlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu kavramlaştırma çabalarında aktörlerin rolüne, değişimi başlatan dinamiklere, kurumsal mantıklara odaklanılarak kurumsal değişim açıklanmaya çalışılmıştır. Kurumsallaşma, kurumsal çözülme, kurumsal girişimcilik, çelişen kurumsal mantıklar gibi yaklaşımlar dahilinde kurumsal değişim ele alınmıştır. Kurumsal değişimi açıklamaya çalışan yeni kurumsalcı teorisyenler özellikle 1990'lı yılların sonlarından itibaren toplumsal hareket teorilerinden birçok çalışmada faydalanmışlardır. Bunun neticesinde değişim kaynaklarına toplumsal hareketler de eklenmiştir.

Kurumsal olmayan araçlar kullanarak sıradan insanların kendi içinde buldukları toplumun bazı unsurlarını değiştirmek için giriştikleri bilinçli, toplu ve devamlı çabalar (Goodwin ve Jasper, 1999: 3) olarak tanımlanabilecek toplumsal hareketler, toplumbilim alanında son yarım asırdır üzerinde en çok çalışılan konularından biridir. Özellikle modern Batı toplumlarında 1960'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan işçi, kadın, ırkçılık karşıtı, ulusalcı, çevreci, barış ve dayanışma gibi hareketler ve toplumsal eylemlerle beraber kolektif eyleme ve toplumsal hareketlere olan ilgi giderek artmıştır. Toplumsal hareketlere artan bu ilgi onun kavramlaştırılması, ortaya çıkış nedenlerinin, başarı ve başarısızlık durumlarının, hareket kaynaklarının ve olanaklarının, kültürel dayanaklarının ortaya konulması hususunda çeşitli fikirlerin ileri sürülmesine imkan sağlamıştır. Bütün bu çabalar toplumsal hareketlere ilişkin özellikle toplumbilim dahilinde çeşitli teorilerden oluşan zengin ve kapsamlı bir literatür oluşturmuştur. Bu toplumsal hareket teorileri toplumbilimleri ve politik bilimler dahilinde değişim olgusunun açıklanması adına çok sağlıklı araştırmalara vesile olmuştur (Schneiberg ve Lounsbury, 2008: 648). Yeni örgütlerin ortaya çıkışını ve kurumsal değişimi ve bu süreçte aktörlerin rolünü daha iyi anlamaya çalışan örgüt teorisyenleri, nispi olarak güçsüz aktörlerin seferberliklerini ve alanları örgütlemelerini çalışma konusu yapan toplumsal hareket teorilerinden yararlanmışlardır (Fligstein ve McAdam, 2011: 1). Bu doğrultuda örgüt teorisyenleri, toplumsal hareketlerin nasıl kurumsallaşmış mevcut düzenlemelere meydan okuduklarını ve kendi çıkarları doğrultusunda farklı alternatif mantıklar ürettiklerini açıklamışlardır (King ve Soule, 2007: 413).

Bu çalışmada mevcut örgüt teorilerinden yeni kurumsal teori ile toplumsal hareket teorilerinin birlikte ele alındığı çalışmalara odaklanılarak, bu çalışmalarda yeterince değinilmeyen veya göz ardı edilen hususlar açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu amaçla ilk önce yeni kurumsal teori bağlamında yapılan kavramsal ve görgül çalışmalara değinilecek, daha sonrada yapılan bu çalışmalardaki eksikliklere değinilecektir.

I. TOPLUMSAL HAREKET TEORİLERİNİN YENİ KURUMSAL TEORİ İLE BÜTÜNLEŞTİRİLEREK KURUMSAL DEĞİŞİMİN AÇIKLANMASI

Son yıllarda kurumsal değişimin kökenleri, dinamikleri ve süreçleri üzerine fazlasıyla eğilen yeni kurumsalcı teorisyenler bu bütünleştirme çabalarında öncü bir rol

oynamışlardır. Kurumsal değişim açıklandığı birçok çalışmada toplumsal hareket teorileri kurumsal dönüşümlerin açıklamalarına aktörleri içermek için kullanılmıştır (McAdam ve Scott, 2005). Bu bağlamda aktörlerin kolektif eylemleri, seferberlik yapıları, çerçeveleme süreçleri kurumsal değişim sürecinde ele alınmaya başlanmıştır.

A. Kavramsal Çalışmalar

Toplumsal hareket literatüründen faydalanarak kurumsal değişimi açıklayıcı birçok kavramsal ve görgül çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar bağlamında kurumsal süreçlere, aktörlere ve örgütsel alanlara ilişkin mevcut açıklamalar revize edilerek, değişimin ve yeni uygulamaların oluşumunun açıklanmasına ilişkin yeni eğilimler söz konusu olmuştur (Schneiberg ve Lounsbury, 2008: 649). Kurumsal değişime ilişkin yapılan kavramsal çalışmaların bazılarında, toplumsal hareket teorileri örgüt çalışmalarıyla (özellikle yeni kurumsalcı çalışmalarla) bütünleştirilerek, değişimi açıklayıcı bir temel çatı oluşturma çabası söz konusu olmuştur (McAdam ve Scott, 2005; Fligstein ve McAdam, 2011).

McAdam ve Scott (2005), toplumsal hareket ve örgüt teorilerinin bütünleştirildiği çalışmalarda temel eksikliklerden hareketle, görgül çalışmalara dayanak oluşturacak bütünleştirilmiş bir temel çatı ortaya koymuşlardır. Bu bütünleştirici çatıda durgun bir yapının aksine, dinamik bir süreçte kurumsal değişimin temel dinamikleri anlanmaya çalışılmıştır. Yazarlar kurumsal değişime ilişkin örgüt çalışmalarından olan Scott, Ruef, Mendel ve Coronna'nın (2000) çalışmaları ile toplumsal hareketlere ilişkin McAdam, McCarthy ve Zald (1996) ile McAdam, Tarrow ve Tilly'nin (2001) çalışmalarını harmanlayarak, kurumsal değişimi açıklamaya yönelik bir çatı inşa etmişlerdir. Örgütsel çalışmalarından özellikle yeni kurumsal teorinin üzerinde durduğu kurumsal aktörler, örgütsel alanlar, kurumsal mantıklar, yönetim yapıları kavramları ile toplumsal hareket teorilerinin üzerinde durduğu seferberlik yapıları, politik fırsatlar ve çerçeveleme süreçleri bu çatının temellerini oluşturmuştur (McAdam ve Scott, 2005: 17-19).

Bir başka kavramsal çalışmada Fligstein ve McAdam (2011), yeni kurumsal teorinin kurumsal alanlardaki uyuma fazlasıyla odaklandığını, kurumların doğuşunu ve dönüşümünü açıklamada yetersiz kaldığını söylemişlerdir. Yapılan çalışmalarda örgütsel alanların istikrarlı bir yapı olarak gösterilmesini ve bu yapıdaki değişimlerin de genellikle şoklara bağlı olarak devrimsel nitelikte ele alınması da eleştirilerek, örgütsel alanlarda kanıksanmış kurallar bütünü veya bir konsensüsün pek söz konusu olmadığı ve sürekli küçük değişimlerin söz konusu olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca yeni kurumsalcılar tarafından aşırı şekilde vurgulanan kurumsal mantık kavramını da yazarlar tarafından eleştirilmiştir. Kurumsal mantık kavramının örgütsel alanlarda neyin ne şekilde yapılacağı hususunu aşırı bir şekilde vurguladığı, fakat aktörlerin pozisyonları, olayları ve durumları yorumlamaları ve gücün kullanımı hususunda pek fazla şey söylemediği ifade edilmiştir. Yazarlar, kurumsal teorinin belirttikleri eksikliklerinden yola çıkarak, toplumsal alanlardaki değişimi daha iyi açıklamak adına yeni kurumsal teori, Giddens'in yapılandırma teorisi ve toplumsal hareket teorilerinden yararlanarak bir teorik çatı ortaya koymuşlardır. Bu çatının temel yapı taşını ise, toplumsal hareket ve örgüt çalışmalarının

her ikisinin de temelinde yatan kolektif stratejik eylemin oluşturduğunu belirtmişlerdir (Fligstein ve McAdam, 2011: 2).

Bazı kavramsal çalışmalarda ise toplumsal hareketlerin örgütsel alanlar veya piyasaların doğuşundaki rolü açığa çıkarılmaya çalışılmıştır (Fligstein, 1996; Rao vd., 2000). Fligstein'in (1996) çalışması, piyasaların gelişiminde (oluşum, istikrar ve dönüşüm aşamalarında) çeşitli aktörlerin politik eylemlerinin rolünü açıklamaktadır. Fligstein, piyasaların gelişiminde yerleşik şirketler, meydan okuyucu şirketler ve devlet arasındaki ilişkilerin önemli olduğunu belirterek yeni piyasaların oluşumunda toplumsal hareket metaforundan faydalanmıştır. Özellikle piyasaların oluşumu ve dönüşümü aşamalarında kendi görüşlerini kabul ettirmek isteyen şirketlerin ve aktörlerin bir toplumsal hareket benzeri eylemlerde bulunarak çeşitli istikrarlı politikalar ve rekabete ilişkin toplumsal çözümler ürettiklerini ifade etmiştir (Fligstein, 1996: 663-664). Yine yazar, istikrarlı bir piyasa üretmede şirketlerin başarısını ise grubun ve kaynakların büyüklüğü, eylem için politik fırsatların mevcudiyeti, devletin şikayetleri sonlandırmadaki isteği gibi faktörlere bağlı olduğunu söylemiştir (Fligstein, 1996: 664).

Rao, Morrill ve Zald (2000) ise, toplumsal hareket teorilele yeni kurumsal teoriyi bütünleştirerek, yeni örgütsel formların kolektif eylemi içerecek şekilde politik bir proje olarak nasıl inşa edildiklerine odaklanmışlardır. Değişim sürecinde toplumsal hareketlerin mevcut formlarda yerleşik olan inançları, değerleri ve normları çözme ve yeni inanç, değer ve normlar inşa etme gibi çift taraflı bir rolü söz konusudur. Bu süreçte toplumsal hareket aktörleri birer kurumsal girişimci olarak politik fırsatları belirleme, sorunları çerçeveleme ve destekçileri seferber etme gibi süreçlerle değişimin odağında yer alırlar. Bir başka deyişle onlar, sosyal yapılara yeni norm ve değerler aşılarlar ve örgütsel alanda görülen rahatsızlıkların ve yıkımların mimarı olurlar (Rao vd., 2000: 240).

B. Görgül Çalışmalar

Kurumsal değişimi açıklama adına yeni kurumsal teori ile toplumsal hareket teorilerini bütünleştirme çabalarının bir ürünü olarak birçok görgül çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar iki farklı görüş dahilinde söz konusu olmuştur. İlki, örgütsel alanlara ve örgütlere içsel olarak doğan ve kurumsal süreçleri işleterek değişimi amaçlayan toplumsal hareketler, diğeri ise örgütsel alanlara ve örgütlere dışsal olan kesimlerin seferberlik süreçlerini ve politik mücadelelerini içeren toplumsal hareketlerdir (Schneiberg ve Lounsbury, 2008: 650).

1. Kurum İçi Kurumsal Girişimciler Olarak Toplumsal Hareketler ve Kurumsal Değişim

Bazı yeni kurumsalcı teorisyenler, kurum içerisinden doğan ve çeşitli kurumsal aktörleri harekete geçiren, yerleşik ilişki ağları ve kaynaklardan faydalanan çeşitli kurumsal süreçlerle mevcut uygulama veya örgütleri yenileriyle dönüştürme amacı güden toplumsal hareketleri kurumsal değişim analizlerinde ele almışlardır (Fligstein, 1996; Schneiberg ve Lounsbury, 2008). Bu bağlamda yapılan bir takım görgül araştırmalarla

kurumsal değişim açıklanmaya çalışılmıştır (Lounsbury, 2001; Creed vd., 2002; Lounsbury vd., 2003; Rao vd., 2003; Vogus ve Davis, 2005; Schneiberg ve Soule, 2005; Armstrong, 2005; Morrill, 2006).

Lounsbury (2001), 1975-1995 yılları arasında Amerika'daki Büyük Göller (Great Lakes) Bölgesi'ndeki eyaletlerde, 154 üniversite ve kolejdaki geri dönüşüm programlarının kadrolanması esaslarındaki farklılıkların nasıl ortaya çıktığını araştırmıştır. Araştırma sonucunda, tam zamanlı yöneticilerin yer aldığı geri dönüşüm programlarının adapte edilmesinde çevreci öğrenci hareketlerinin etkisinin varlığı gösterilmiştir. Özellikle üniversitelerdeki yerel öğrenci gruplarının üniversite idarecileri nezdindeki lobileme faaliyetleri ve ulusal bir toplumsal hareket örgütü olan Çevreci Öğrenciler Eylem Koalisyonu'nun, kampüslerdeki çevreci öğrencilere hareket için kaynak ve çeşitli altyapılar sağlaması (ilişki ağları gibi) tam zamanlı programların adapte edilmesinde öncü olmuştur.

Örgütsel düzeyde yeni kimliklerin ve politikaların oluşumunda kültürel boyutların rolünü açığa çıkarmayı amaçlayan bir araştırmada Creed, Scully ve Austin (2002), Amerika'daki işyerlerinde lezbiyen, gey ve biseksüellere yapılan ayrımcılığa yönelik politikaların önlenmesine karşı bu grupların gerçekleştirmiş olduğu hareketleri incelemişlerdir. Araştırma sonucunda bu grupların, bu tür politikalara karşı hem ulusal hem de örgütsel düzeyde kendilerini haklılaştıracak kültürel açıklamalar kullandıkları, bu şekilde kendi yerel konumlarını meşrulaştırdıkları ve örgütlerde kendilerine yönelik tarafsız politikaların gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynadıkları görülmüştür. Çalışma, toplumsal hareket aktörlerinin meşruiyet açıklamaları ve kültürel anlamlandırmalarla nasıl yeni kurumsal düzenler inşa ettiklerini ortaya koymuştur.

Başka bir araştırmada Rao, Monin ve Durand (2003), Fransa'da 1970-1997 yılları arasında, yemek yeme sanatı alanında elit şeflerin kimlik hareketlerinin geleneksel yemek yeme sanatını nasıl dönüştürdüğünü incelemişlerdir. Aktivist şefler teorileştirme faaliyetleri sonucunda, sosyo-politik meşruiyet elde ederek diğer şefleri geleneksel yöntemlerden uzaklaştırmışlar ve yeni rolleri benimsemelerini sağlamışlardır. Bu hareketlerin sonucunda, geleneksel yemek yeme sanatına göre şeflerin rolü daha etkin ve özerk hale gelmiş, daha kısa menülere ve tüketim süresine, daha taze besin içeriklerine, daha az stoklara ve tabakta servise dayanan yenilikçi aşçılık metotları gelişmiştir. Çalışma toplumsal hareketler aracılığıyla kurumsal değişimde örgütsel alanların içsel bir ajanı olan profesyonellerin rolünü göstermiştir.

Lounsbury, Ventresca ve Hirsch (2003) çalışmalarında, Amerika'da ticari bir geri dönüşüm endüstrisinin doğuşunda, gönüllü geri dönüşümcülerin ve geri dönüşüm hareket örgütlerinin etkisini araştırmışlardır. İlk zamanlar Amerika'da kaynak iyileştirme çerçevesi dahilinde atıkların yakımından enerji elde etme faaliyetleri söz konusuysen, Ulusal Geri Dönüşüm Koalisyonu gibi öğrencilerin oluşturduğu bir takım çevreci toplumsal hareket örgütlerinin politik ve kültürel faaliyetleri ve çerçeveleme süreçleri sonucunda, kaynak iyileştirme çerçevesini esas alan ve atıkların yeniden geri dönüşümü

faaliyetlerini yürüten ve bundan kazanç elde etme amacı güden bir endüstri ortaya çıkmıştır. Yazarlar, toplumsal hareketlerin alan dahilindeki dominant mantıkları çözüme, yeni pratik modeller oluşturma ve devlet kurumlarıyla etkileşme gibi mekanizmalar ve çerçeveleme süreçleri ile yeni ekonomik kurumların oluşmasına zemin hazırladıklarını ortaya koymuştur.

Bir başka çalışmada Vogus ve Davis (2005), 1982-1990 yılları arasında 50 Amerika eyaletindeki şirketleri ele geçirme karşıtı kanunların yayılımını toplumsal hareketler ve karşıt toplumsal hareketler süreçlerine vurgu yaparak incelemiştir. Amerika’da “şirket ele geçirme” kanunları yaygın hissedarların hareketleri sonucu ortaya çıkan, şirketlerin ve profesyonel yöneticilerinin piyasa tarafından kontrolüne ve bu şekilde hissedar haklarının korunmasına dayanan bir sistemdir (Davis ve Thompson, 1994). Bu sisteme karşı çıkan yönetici elitleri ve onların müttefikleri, sistemin yerel işletmeleri ve ekonomileri tehdit ettiğini vurgulayarak karşıt bir seferberlik başlatmışlar ve ele geçirme karşıtı kanunların Amerikan eyaletlerinde yayılımında önemli bir rol oynamışlardır. Kurumsal elitler bu süreçte çeşitli kaynakları seferber ederek, politik birtakım fırsatlardan yararlanarak ve kendi yaklaşımlarını çerçevlendirerek, kurumsal yönetim kanunlarında ele geçirmeyi kısıtlayıcı öğelerin yer almasını sağlamışlardır.

Başka bir çalışmada Armstrong (2005), 1970’lerde Amerika’nın San Francisco eyaletinde gey ve lezbiyen hareketlerinin nasıl yeni örgütsel alanlar ve formlar yarattığını araştırmıştır. Araştırma sonucunda, gey ve lezbiyenlerin homoseksüel toplumsal hareket örgütleri kurarak, çerçevlendirme yaparak ve politik fırsatları kullanarak, yeni solun dinamikleri ile etkileşimleri sonucu, gey ve lezbiyen alanlarında yeni kimlikler ve yeni örgütsel modeller ortaya çıkardıklarını ortaya koymuştur.

Morril ise (2006), 1965-1995 yılları arasında Amerika’da klasik mahkemelerde yargılama sistemine alternatif olarak uyuşmazlık çözüm programlarının (alternative dispute resolution) nasıl geliştiğini araştırmıştır. Yargıçlar, avukatlar, sosyal çalışmacılar ve çeşitli arabulucular gibi içsel aktörler olan ana aktivistlerin reform çabaları neticesinde, alternatif çerçeve üretimleri ve kaynakların seferberliği ile “toplum arabuluculuğu” ve “çok merkezli adliyeler” gibi alternatif örgütsel formlar ortaya çıkmıştır. Araştırmada, kurumsal değişimi açıklayıcı üç aşamalı bir model ortaya konulmuştur. Bunlar örgütsel alanlardaki kurumsal başarısızlıkları algılayan ve çözüm önerileri sunan yenilik aşaması, alanlardaki anahtar aktörleri harekete geçiren ve bazen birbirleriyle çelişen, yeniliklere meşruiyet sağlayıcı çerçeveler üreten ve kritik aktörlerin faaliyetlerini sunan seferberlik aşaması, son olarak yeniliklerin kanıksanmış bir form halini aldığı süreci anlatan yapılandırma aşamasıdır.

Yapılan tüm bu görgül çalışmalar örgütsel alan ve örgüt sınırları içerisindeki aktörlerin toplumsal hareketleri ile nasıl kurumsal değişimi gerçekleştirdiklerini açıklamıştır. İçsel bir değişim ajanı olarak bu aktörler mevcut kurumların ve düzenlerin yerine yayma, teorileştirme, yeniden şekillendirme (recombine) gibi kurumsal süreçleri

işleten, yerleşik kanal ve güç yapılarını kullanarak yeni alternatifler getiren toplumsal hareket aktörleri olarak nitelendirilmişlerdir (Schneiberg ve Lounsbury, 2008: 654).

2. Kurum Dışı Girişimciler Olarak Toplumsal Hareketler ve Kurumsal Değişim

Bazı çalışmalarda örgütsel alanlara ve örgütlere dışsal olan kurumsal güçler olarak toplumsal hareketler ele alınmıştır. Bu çalışmalarda toplumsal hareketler, bir kurumsal alanda hakim olarak konumlanmış uygulamaları, mantıkları ve anlam sistemlerini yeniden yapılandırmak için harekete geçen kurum dışı girişimciler (extra-institutional entrepreneurs) olarak nitelendirilmişlerdir (King ve Soule, 2007). Kurum dışı girişimciler olarak toplumsal hareketlerin kurumsal değişimdeki rolü yapılan görgül araştırmalarla açığa çıkarılmaya çalışılmıştır (Clemens, 1993; Rao, 1998; Hoffman, 1999; Schneiberg ve Soule, 2005; King ve Soule, 2007; Schneiberg vd., 2008; Weber vd., 2008; Hiatt vd., 2009; Sine ve Lee, 2009; Özen ve Özen, 2009).

Politik kurumların nasıl değiştiğini veya bu dönüşümlerde nelerin etkili olduğunu inceleme konusu yapan Clemens (1993), Amerika'da 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında politik arenada yaşanan kadın hareketlerinin, politik kurumları nasıl dönüştürdüğünü ve nasıl yeniliklere yol açtığını araştırmıştır. Araştırmada, kadın hareketlerinin Amerikan politik tarihindeki en önemli değişimlerden olan “mahkemeler ve partiler devleti” politik rejiminden, “yasal aktivite ve menfaat grupları ile müzakere odaklı” bir politik rejime geçişteki etkisi ortaya koyulmuştur. Bu süreçte kadınların oluşturduğu hareket örgütleri seçim mekanizmaları ve parti faaliyetleri geleneksel eylem repertuarlarının haricinde, işletme metotları, lobi faaliyetleri gibi farklı örgütsel repertuarların altını çizmişlerdir.

Başka bir araştırmada Rao (1998), Amerika'daki çeşitli tüketici birlikleri hareketlerinin, yeni örgütsel form olarak kar amacı gütmeyen tüketici koruma örgütlerinin ortaya çıkışındaki rolleri üzerinde durmuştur. Tüketici hareketlerinin etkisiyle önceleri ticaret birlikleri ve profesyonel derneklerden oluşan üretim için standart belirleme ve test etme örgütleri, tüketici birliklerinden oluşan, kazanç amacı gütmeyen tarafsız ve bilimsel test odaklı tüketici koruma derneklerine dönüşmüştür. Rao (1998: 947), hareketi gerçekleştiren tüketici birliklerini “bir alanda yeni değerler, normlar ve inançlar yaratmak için kaynakları seferber eden girişimciler” olarak nitelendirmiştir. Girişimciler bu süreçte yeni formları meşrulaştırmak için çerçeveleme faaliyetlerinde bulunmuşlar ve örgütlere yeni kültürel değerleri aşıl原因 bir aracı vazifesi görmüşlerdir. Bu süreçte devlet, profesyoneller ve diğer örgütlerin desteği çerçevelerin kabul görmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Rao'nun (1998) araştırması kurumsal projelerin örgütlü politiklardan ve toplumsal hareketlerden doğabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Bir diğer çalışmada Hoffman (1999), hükümet, çevreci sivil toplum örgütleri ve şirketler gibi zamanla farklılaşan aktörlerin etkileşimleriyle 1960-93 yılları arasında Amerikan kimya endüstrisindeki kurumsal çevrecilik uygulamalarının zamanla nasıl yapılandığını ve evrildiğini araştırmıştır. Çevre sorunlarına ilişkin hükümet

düzenlemeleri, yıkıcı çevresel hareketler ve şirketlerin bu hareketleri algılayışları ve yorumlamaları ile önceleri düzenleyici öğelerin etkisinde olan çevre korumaya yönelik anlayış ve kurumlar zamanla normatif ve bilişsel öğelerin etkisi altına girmiştir. Hoffman, örgütsel alanları, bir merkezi sorun etrafında bir araya gelen üyelerin oluşturduğu alanlar olarak ele almıştır (Hoffman, 1999: 364). Çalışma, yeni kurumsalcıların sıklıkla belirttiği şekilde kurumsal alanların yapılanmasında eşbiçimlilik baskılarından ziyade, alandaki yerleşik aktörlerin bir konu etrafındaki tartışma ve etkileşimlerinin etkili olduğunu göstermiştir.

Başka bir araştırmada Schneiberg ve Soule (2005), 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında bazı Amerikan eyaletlerindeki yangın sigortasında tarife düzenlemelerinin yasalaşma sürecini incelemiştir. 1880'li yılların ortalarına kadar yangın sigortası fiyatlarının belirlenmesinde, rekabeti kısıtlayıcı, piyasa düzenine dayanan ve büyük işletmeler arasında kurulan birlikler, yapılan gizli anlaşmalar ve tröstler söz konusuydu. Bunlara karşı yapılan protestolar, kamuoyu tartışmaları ve birtakım tüketici gruplarının, çiftçilerin, küçük işletme gruplarının seferberlikleri sonucu, yaklaşık 34 eyalette tröst karşıtı olan ve devletçe denetime tabi bir işbirliğine dayalı fiyat belirleme birliklerini esas kılan kanuni düzenlemeler kabul edilmiştir. Kısaca fiyat düzenleme, çelişkili ve çok düzeyli bir süreçte kurumsallaşmıştır. Bu süreçte uzlaşmalar ve onun altında yatan çelişkiler, mevcut düzenlemelere karşı çıkan, alternatif form ve düzenleri teşvik eden, teorileştiren ve meşrulaştıran toplumsal hareketlerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Schneiberg ve Soule, 2005: 128).

King ve Soule (2007), örgütsel alanlardaki süreçler, politikalar ve prosedürlerin, nasıl örgüt haricinde dışsal bir girişimci olan toplumsal hareketler tarafından şekillendiğini araştırdıkları çalışmalarında, 1962-1990 yılları arasında Amerikan şirketlerine karşı ikincil düzeydeki hissedarların gerçekleştirdiği bojkot ve protesto faaliyetlerinin hisse senedi getirileri ve şirketlerin yatırımcılarının şirket hakkındaki algıları üzerindeki etkilerine odaklanmışlardır. Aktivist hissedarlar tüketicilere ve emeğe ilişkin sorunlara eğilerek ve medya desteği sağlayarak, şirket yatırımcılarının şirketler üzerindeki güvenlerini sarsmışlar ve şirketlerin karar alıcılarını etkileyerek örgütsel süreçleri şekillendirmişlerdir. Araştırmada toplumsal hareketler, baskın bir sistemin egemenliğine dayalı kurumsal mantıkları ve anlam sitemlerini yeniden oluşturmaya çalışarak değişimi gerçekleştiren bir ajan ve dışsal bir girişimci olarak gösterilmiştir.

Schneiberg, King ve Smith (2008), 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Amerikan eyaletlerindeki karşılıklı sigorta, süt ürünleri kooperatifleri ve tahıl ambarları gibi kooperatif işletmelerin ortaya çıkışlarını inceledikleri araştırmalarında, toplumsal hareketlerin alternatif bir örgütsel form oluşturmadaki rolünü ortaya koymuşlardır. Çiftçilerin ve bağımsız üreticilerin şirket birleşmelerine (tröstlere) ve şirket kapitalizmine dayanan ekonomik düzene karşı politik mücadeleleri sonucunda, üyelik sistemine, yerel sahipliğe ve kendi kendine yeterli bir ekonomik örgütlenmeye dayanan kooperatif işletmeler ortaya çıkmıştır. Bu süreçte kaynakların seferber edilmesiyle, çerçevelendirme

faaliyetleriyle ve politik fırsatlardan yararlanılmasıyla yürütülen ekonomik düzen karşıtı hareketler ve işletmelerin bunlara karşıt hareketleri yeni formun oluşmasında etkili olmuştur.

Bir başka çalışmada Weber, Heinze ve DeSoucey (2008), Amerika'da 1990'lı yıllardan itibaren oluşmaya başlayan ve sadece ot ile beslenen hayvanlardan elde edilen et ve süt ürünleri piyasasının doğuşunda toplumsal hareketlerin rolünü araştırmışlardır. Çeşitli çiftçiler, tüketiciler ve yazarlardan oluşan aktivist grupların, geleneksel üretim yöntemi olan endüstriyel üretimin temel olumsuzluklarını tanımlayan, alternatif uygulamaları gösteren ve onları çerçevelendiren, seferberlik süreçlerini hızlandıran kültürel kodlar geliştirerek yeni piyasaların oluşumunda nasıl rol oynadıklarını göstermişlerdir.

Hiatt, Sine ve Tolbert'in (2009) araştırması ise, 1870-1920 yılları arasında Amerika'daki Alkol Karşıtı Hristiyan Kadınlar Birliği'nin başını çektiği alkol karşıtı hareketlerin biracılık endüstrisinin gerilemesindeki ve buna bağlı olarak yeni alkolsüz içecek endüstrilerinin ortaya çıkışındaki etkisine odaklanmıştır. Kaynak seferberliği ve çerçeveleme teorilerinden faydalanan yazarlar, bu süreçte Alkol Karşıtı Hristiyan Kadınlar Birliği'nin tüketicilerin alkole karşı tutumlarını değiştirme, alkollü yasaklayıcı kanunları çıkarttırma gibi eylemleri, girişimleri ve çeşitli taktikleri ile biracılık endüstrisinin normatif, bilişsel ve düzenleyici çevresinde doğrudan değişimlere yol açarak, biracılık endüstrisinde bir gerilemeye neden olduklarını göstermişlerdir. Bunun yanı sıra birliğin bu hareketlerinin, alkollü içeceklere karşı alternatif bir çözüm arayan girişimcileri de harekete geçirerek alkolsüz içecek (Pepsi, Coco Cola gibi) endüstrilerinin doğumunda dolaylı olarak etkilerde bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırma toplumsal hareket örgütlerinin çeşitli taktiksel eylemlerinin örgütsel formları çözümlenmesindeki doğrudan ve yeni örgütsel formların oluşumunda dolaylı etkilerini göstermesi açısından önemlidir.

Başka bir çalışmada Sine ve Lee (2009), 1978-1992 yılları arasında, Amerika'da rüzgar enerjisi sektörünün doğuşunda toplumsal hareketlerin rollerini araştırmışlardır. "Sierra Club" gibi çeşitli çevreci toplumsal hareket örgütleri çeşitli kaynakları seferber ederek, çeşitli çerçeveleme ve teorileştirme faaliyetleri ile kömür, petrol, gaz gibi kaynaklardan elektrik üretimine ilişkin politikalara karşı çıkmışlar ve rüzgar enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarını ön plana çıkarmışlardır. Onların bu hareketleri enerji sektöründe bilişsel, normatif ve düzenleyici değişimler yaratmış ve rüzgar enerjisi gücüne dayalı bir sektörün oluşması için yeni girişimcilere fırsatlar ve bilgisel düzeyde bir alt yapı hazırlamıştır. Toplumsal hareket örgütleri mevcut kurumlara, norm ve değerlere meydan okumaları ile girişimcilere maddi kaynaklar sağlayarak yeni bir sektörün ortaya çıkışına zemin hazırlamışlardır.

Bir başka araştırmada ise Özen ve Özen (2009), Bergama'da 1990-2004 yılları arasında yaşanan çevre mücadelesi kapsamında çok uluslu şirketlerin, aktivistlerin ve devletin etkileşimleri doğrultusunda Türkiye'deki altın madenciliği sektöründeki değişimi

ve alanın yeniden yapılandırılmasını incelemişlerdir. Yazarlar, Bergama'da çeşitli çevrecilerin ve köylülerin özellikle çok uluslu bir şirket olan Eurogold'un siyanürle altın aramasına ve devletin liberal dönüşüm mantığına karşı seferber olarak mücadeleye giriştiklerini, fakat mücadele sonucunda devletin, alandaki neoliberal mantığı daha perçinleyecek yeni düzenlemeler yaptığını ve hareketi bastırıldığını belirtmişlerdir. Araştırma Türkiye gibi devlete bağımlı iş sistemlerinde, izlenen neo-liberal politikalar kapsamında, devletin kurumsal değişimi gerçekleştirmede ve örgütsel alanları yapılandırmadaki rolünün belirgin olduğunu ortaya koymuştur. Kurumsal değişimde ulusal sistemlerdeki farklı politik yapıların etkili olacağı vurgulanmıştır.

Bu araştırmalar bağlamında örgütsel alanların dışında veya sınırlarında doğan hareketler olarak toplumsal hareketler yerleşik kanalların ve kurumsal süreçlerin dışında faaliyet gösteren, alan dahilinde mevcut uygulama ve düzenlere meydan okuyan ve meşruiyet krizlerine yol açan, bunun sonucunda da dolaylı veya doğrudan değişimi gerçekleştiren kurumsal güçler olarak kavramlaştırılmıştır.

Toplumsal hareketlerin yeni kurumsal teoriye dahil edilmesi ile istikrarlı ve uyum süreçleriyle karakterize edilen kurumsal alanlar, mücadelelerin, dönüşümlerin ve geçici uzlaşmaların yaşandığı bir ihtilafli alan olarak ele alınmaya başlanmıştır (Greenwood ve diğerleri, 2008: 19). Bu ihtilafli alanların yeni aktörleri olarak, çıkarları ön planda olan aktörlere karşı bir tehdit oluşturan kurum dışı girişimciler (ya da meydan okuyucular) ve onların destekleyicileri kurumsal analize dahil edilmiştir (Schneiberg ve Lounsbury, 2008: 648). Yine yayılma, eş biçimlilik, meşruiyet gibi kavramlara ek olarak, rekabet, kolektif eylem, çerçeveleme, bilinçli seferberlik gibi yeni alternatif kavramlar ve süreçler ele alınmıştır (Schneiberg ve Lounsbury, 2008: 648).

II. TOPLUMSAL HAREKETLERİN KURUMSAL DEĞİŞİMDEKİ ROLÜNE İLİŞKİN TOPLUMSAL-POLİTİK BAĞLAM ÇERÇEVESİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Kurumsal analize yapılan bu katkılara rağmen, yapılan çalışmalarda göz ardı edilen veya yeterince değinilmeyen bazı hususlar söz konusudur. Bunlar kurumsal kanalları kullan(a)mayan görece olarak güçsüz toplumsal hareketlerin eylem ve söylemlerine, ülkeler arası farklı politik fırsat yapılarının hareket üzerindeki etkilerine yeterince odaklanmama ve bir aktör olarak devletin kurumsal değişim sürecindeki rolünün nötr veya pasif olarak ele alınmasıdır.

Kurumsal değişime ilişkin yapılan çalışmaların genelinde toplumsal hareketlerin kurumsal değişimin yerleşik bir aracısı ve kaynağı olarak, örgütsel alanlara nüfuz edebilme veya örgütsel alan içinde gelişebilme, kurumsal süreçleri işletebilme ve her bir aşamada kurumsallaşma ve çözümleri şekillendirebilme gücünden bahsedilmiştir (Schneiberg-Soule, 2005: 154). Özellikle alan içinden doğan ve kurumsal süreçleri işletebilen toplumsal hareketlerde bu güç daha belirgin bir şekilde vurgulanmıştır. Örgütlere veya örgütsel alanlara dışsal olarak ortaya çıkan toplumsal hareketler alan

içindeki yerleşik kanalları ve kaynakları kullanmayan kurumsal güçler olarak nitelendirilmişlerdir. Fakat yapılan araştırmalarda dışsal nitelikteki toplumsal hareketler, çeşitli toplulukları, ilişki ağlarını harekete geçirebilen, devlet organlarına baskı yapmak için politik destek elde edebilme gibi kurumsal ve politik kanalları kullanabilen ve böylece örgütsel alanlara nüfuz edebilen değişim aktörleri olarak gösterilmiştir.

Araştırmalarda yaygınca kullanılan, kurumsal kanalları etkin bir şekilde kullanarak örgütsel alanlara nüfuz etme her zaman söz konusu olmayabilir. Örgütsel alanlara nüfuz edemeyen ve kurumsal kanalları kullanamayan, yıkıcı ve eylemsel nitelikte protesto gösterileri gibi bir takım faaliyetlerle kurumsal değişimi gerçekleştirmeye çalışan özellikle yerel nitelikteki hareketler de söz konusu olabilir. Nitekim toplumsal hareket çalışmalarında karar alma mekanizmasına dahil olmayan ve kurumsal kanalları kullanmayan görece olarak güçsüz toplulukların hareketlerinden bahsedilmektedir (Della Porta ve Diani, 1999). Dolayısıyla kurumsal kanalları kullanamayan bu güçsüz hareketlerin isteklerini gerçekleştirmek için başvuracakları mekanizma veya süreçler de değişecektir. Bu durum hareketin başarısında da önemli bir etkiye sahip olabilecektir. Bazı araştırmalarda, toplumsal hareketlerin kurumsal kanalların dışındaki protesto eylemlerine değinilmekle birlikte, bunlar kurumsal olan kanallara ek olarak olayları dramatize etmek için kullanılan eylemler olarak gösterilmiştir (Hoffman, 1999). King ve Soule'un (2007) çalışması tamamen kurumsal olmayan kanalları kullanan hareketlere odaklanmakla beraber, sadece belirli eylem ve protestoların kurumsal değişimdeki rolüne vurgu yapmakla dar bir bakış açısından konuyu ele almaktadır. Oysa toplumsal hareket aktörlerinin benimsediği ve kurumsal olmayan kanalları içeren stratejiler, taktikler, eylem yapıları ile seferberlik yapıları dar bir şekilde ele alınamayacak kadar çok boyutu olan bir olgudur.

Çalışmalarda genelde göz ardı edilen görece güçsüz olan toplumsal hareketlere odaklanmama, yapılan çalışmaların genelde liberal devlet yapısının egemen olduğu Kuzey Amerika yazınına dayanmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin liberal devletler tarihsel olarak sivil toplumun güçlü olduğu ve kutsallaştırıldığı devletlerdir (Jepperson ve Meyer, 1991: 216). Biçimsel örgütlerde görülen kurumsal değişimlerde sivil toplumun ve bireylerin rolü oldukça büyüktür. Yetkilendirilmiş bireyler kendi çıkarları doğrultusunda bir tavır takınarak, kamu adına kamusal bir örgüt gibi hareket ederek çeşitli söylem ve iddialarla kurumsal değişimi gerçekleştirebilmektedir (Jepperson ve Meyer, 1991: 216). Dolayısıyla liberal ülkelerde sivil toplumun sahip olduğu güç ve yüksek örgütlenme düzeyi toplumsal hareketlerin örgütsel alanlara nüfuz edebilmesinde ve kurumsal bir güç olmasında etkili olmaktadır. Oysa farklı bağlamlarda özellikle toplumsal gücün ve örgütlenme düzeyinin düşük olduğu ülkelerde, toplumsal hareketler ve hareket aktörleri politik kanalları etkin bir şekilde kullanamayacak derecede güçsüz bir nitelik göstermektedir.

Bu bağlamda kurumsal kanalların kullanımı veya hareketin başarı düzeyi hareketin gerçekleştiği ülkelerdeki politik süreç ve fırsat yapıları ile yakından ilgilidir. Toplumsal

hareket literatüründe politik fırsat yapıları, toplumsal hareketlerin ve örgütlerin eyleme geçmesini ve örgütsel yapılarını, stratejilerini ve nihayetinde başarısını etkileyen yapısal bir faktör olarak ele alınmaktadır (Campell, 2005: 45). Çok az çalışmada politik fırsat yapılarının toplumsal hareketler üzerindeki etkilerine odaklanılmıştır. Odaklanılan çalışmalar da yine Amerikan sistemindeki politik kurumlara ve fırsat yapılarına ilişkindir. Özellikle Amerikan politik sisteminde devlet kurumlarının meydan okuyuculara karşı açıklığı, siyasi elitlerle ittifak kurabilme derecesi ve devlet baskının düşüklüğü gibi faktörler, toplumsal hareketleri eyleme geçiren, kurumsal kanalları kullanabilmesine yol açan ve onları başarıya ulaştıran etmenler olarak görülmüştür. Fakat farklı ulusal bağlamlardaki farklı politik fırsat yapıları hareketler için aynı etkiyi yaratamayabilmektedir. Nitekim Avrupa kaynaklı yapılan politik süreç çalışmalarında, özellikle Batı Avrupa'daki politik yapılara ve onların toplumsal hareketler üzerindeki etkilerine değinilmiştir. Örneğin 1980'ler ve 1990'lar boyunca farklı ülkelerde görülen nükleer karşıtı aktivist hareketlerin başarısının ülkelerdeki hakim politik kurumsal yapılara veya politik kültüre bağlı olduğu gösterilmiştir (Kitschelt, 1986; Koopmans ve Duyvendak, 1995). Hareketlerin kullandığı stratejiler ve hareketlerin başarısı bu farklı politik yapılara göre şekillendiği belirtilmiştir. Fransa'da politik karar alıcıların karşıtlara karşı çok tahammülsüz olması ve politik kurumların aktivistlere karşı kapalılığı nükleer karşıtı hareketlerin başarı düzeyini olumsuz etkilemiştir. Karşıtlar ancak nükleer santraller sektörünün gelişmesinin yavaşlamasına neden olmuşlardır. Almanya'da devletin federal yapısı, politik kurumların çok yerel ve geçirgen oluşu ve seçim politikaları aracılığıyla toplumsal hareketlerin seferber olması gibi faktörler sonucu, özellikle mahkemeler aracılığıyla lisanlar durdurularak ve iptal edilerek nükleer santrallerin gelişimi engellenmiştir. Bu bağlamda farklı ülkelerdeki devlet kurumlarına ilişkin politik fırsat yapıları aktivistlerin tercihlerini kısıtlayabilme, onların değişim yaratma adına uygulayacağı stratejileri ve değişim için seçeceği örgütsel formları etkileyebilme, onları farklı protesto ve diyalog arenalarına kanalize edebilme ve hareketin başarısı üzerinde önemli etkiler ortaya koyabilme gücüne sahiptir (Campell, 2005: 45-46).

Görgül araştırmalarda aktörlere ilişkin genellikle göz ardı edilen hususlardan bir diğeri, yeni kurumsal teorideki kurumsal değişimi açıklayan çalışmalarda olduğu gibi devletin mücadelenin temel aktörlerinden biri olarak ele alınmamasıdır. Yapılan çalışmalarda toplumsal hareketler ve aktörleri meydan okuyucular olarak nitelenirken, alan dahilinde faaliyet gösteren şirketler veya çeşitli şirket birlikleri ise menfaati ön planda olan baskın aktörler olarak gösterilmektedir. Devlet ise toplumun farklı kesimlerinin taleplerinin dile getirildiği, tartışıldığı ve uzlaştırıldığı bir "müzakere" alanı olarak ele alınmaktadır (Rao, 1998: 950). Zaman zaman devlet meslek örgütleriyle ve çevreci aktivistlerle değişik şekillerde etkileşen ve alanları biçimlendiren aktörlerden sadece biri olarak gösterilse de (Hoffman, 1999), örgütsel alanın dışında olan ve çeşitli toplumsal sektörlere eşit mesafede duran bir aktör olarak kavramlaştırılmaktadır (Özen, 2010). Fakat bu devlet anlayışı, Kuzey Amerika'da hakim olan liberal sisteme özgüdür.

Değişik politik sistemlerde devletin kurumsal değişimdeki rolü değişebilir. Bu bağlamda değişik politik sistemlerde devletin kurumsal değişimdeki rollerini ortaya koyan çalışmalar da yapılmıştır (Jepperson ve Meyer, 1991; Jepperson, 2000).

Jepperson ve Meyer (1991), makro açıdan politik sistemlerde görülen farklılıkların kurumsal süreçlerde ve özellikle de kurumsal değişimde farklılıklar yarattığını belirtmişlerdir. Yazarlar iki boyuttan yola çıkarak modern politik yapıları sınıflandırmışlardır. İlk boyut, toplumsal birimlerin kamusal aktörler olarak yetkilendirilme derecesidir. İkinci boyut ise, politik yapıların kolektif işleri ve işlevsel ilişkileri doğrudan belirlemesi ve kontrol etmesi ile ilgilidir. Yazarlar bu iki boyuttan hareketle dört modern politik yapı belirlemişlerdir: liberal bireyci, devletçi, parçalı (toplumun dışında devlet) ve korporatist devlet (Jepperson ve Meyer, 1991: 215).

Bu modern politik yapılar, ulus devletlerdeki biçimsel örgütlerin miktarları ve oluşacakları alanları, biçimsel örgütlenme tiplerini, biçimsel örgütlerin politika ve toplum ile iç içe geçme formlarını etkileme yanında, kurumsal değişimin kaynaklarını da farklılaştırmaktadır (Jepperson ve Meyer, 1991: 218-228). Örneğin liberal devletler (Amerika, Avustralya, İngiltere gibi) tarihsel olarak toplumun kutsallaştırıldığı devletlerdir. Toplumdaki bireylerin yetkilendirilme dereceleri, egemenlikleri ve teknik kapasiteleri yüksektir. Biçimsel örgütlerin ve ilişkilerin meşrulaştırılması ve rasyonelleştirilmesi rolü daha çok bireylerdedir. Rasyonel örgütler, seçimleri ve çıkarları kolektif nitelik taşıyan ve kanuni yetkilendirme ve koruma altında olan kurumsallaştırılmış toplumsal aktörler tarafından üretilir. Devletin çıkarları ve menfaatleri kontrol etme ve biçimlendirmedeki rolü oldukça düşüktür. Bu özelliklerinden dolayı biçimsel örgütlerde görülen kurumsal değişimlerde toplumun ve bireylerin rolü oldukça büyüktür. Yetkilendirilmiş bireyler kendi çıkarları doğrultusunda bir tavır takınarak, kamu adına kamusal bir örgüt gibi hareket ederek çeşitli söylem ve iddialarla kurumsal değişimi gerçekleştirebilirler. Devlete burada çeşitli çıkarların istikrarını sağlama ve değişim için geçerli bilgi sağlama rolü biçilmektedir. Devletçi politik yapılar ise (Fransa gibi) hem kamusal işlevlerin ve işlevsel ilişkilerin kolektif kurumsallaşma düzeylerinin, hem de kamusal aktörlerin toplumsal birimler olarak yetkilendirilme derecelerinin yüksek olduğu politik yapılarıdır. Devlet, kişileri, çıkarları, eylemleri ve işlevleri rasyonelleştirir ve örgütler. Bunun yanı sıra devlet liberal politikalarda olduğu gibi topluma egemenlik ve yetki verir. Fakat toplum irrasyonel ve kaotik olarak görülür. Toplumda devletten bağımsız kurulan rasyonel örgütlerin sayısı görece olarak az sayıdadır ve geniş rasyonel örgütler doğrudan devletin bir parçası olarak ya da ona bağımlı olarak kurulmaktadır. Bu yapılarıdaki kurumsal değişime bakıldığında devletin rolü oldukça belirgindir. Kurumsal değişim çoğunlukla devlet eliyle ya da devletin bir ajanı olan güçlü insanlar eliyle gerçekleştirilir. Değişim düşüncesinde dünya ile rekabet etme, gelişme gibi düşünceler yatar. Devlet bir istikrarsızlık kaynağı olarak görülür. Dolayısıyla liberal devletlerde değişim daha çok toplumun menfaat ve çıkarları doğrultusunda toplum merkezli olurken, devletçi yapılarda ise devlet merkezli olmaktadır (Jepperson ve Meyer, 1991: 228).

Görgül bir takım çalışmalarda da farklı politik sistemlerin ve devletlerin kurumsal değişimde üstlendikleri roller açığa çıkarılmıştır. Orru, Biggart ve Hamilton (1991), Japonya, Güney Kore ve Tayvan gibi farklı ülkelerdeki teknik çevrenin gelişimini inceledikleri çalışmalarında, tarihsel ve politik olaylar ile devletlerin örgütsel formların ve biçimlerin gelişmesinde farklı şekillerde etkili oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Özen ve Özen'in (2009), özellikle Bergama hareketi kapsamında Türkiye'deki altın madenciliği sektöründeki değişimi ve alanın yeniden yapılandırılmasını inceledikleri çalışmalarında, kurumsal değişimde ulusal sistemlerdeki farklı politik yapıların etkili olacağını vurgulamışlardır. Örneğin Türkiye gibi devlete bağımlı iş sistemlerinde, izlenen neo-liberal politikalar kapsamında, devletin kurumsal değişimi gerçekleştirmedeki ve örgütsel alanları yapılandırmadaki rolü belirgin olmaktadır (Özen ve Özen, 2009: 568). Vermeulen, Büch ve Greenwood (2007), Alman beton endüstrisinde granül kullanımının devlet tarafından yaygınlaştırılması çabalarını inceledikleri çalışmalarında ise, kurumsal değişim hususunda düzenleyicilerin (devletin), profesyonel birliklerin ve yerleşik örgütlerin birbirleriyle etkileşimlerinin etkilerine odaklanmışlardır. Elde ettikleri bulgular ışığında, devletin kurumsal değişimi başlatmada ve örgütsel alanı yapılandırmadaki etkisinin son derece zayıf olduğunu, bunun nedeninin de örgütsel alanın karmaşıklığının ve profesyonel birliklerin ve yerleşik örgütlerin düzenleyici kurallara karşı piyasa oluşturmaları olduğunu belirtmişlerdir.

Tüm bu hususlar farklı ulusal bağlamlarda yapılan kurumsal değişim çalışmalarında, ulusal bağlamdaki devletin politik yapısının dikkate alınmasını gerektirmektedir. Devletin temel bir aktör olarak yer aldığı örgütsel alanlarda ortaya çıkan toplumsal hareket kaynaklı değişim çabalarının ele alınması, hareketin dinamikleri ve başarı boyutlarının değerlendirilmesi açısından önemlidir ve üzerinde durulması gereken bir konudur.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Çalışmada, yeni kurumsal teorideki kurumsal değişim olgusunu açıklamak adına yeni toplumsal hareketlerden yararlanan mevcut çalışmalarda yeterince değinilmeyen unsurlar açığa çıkarılarak, özellikle farklı toplumsal ve politik bağlamlarda yapılan veya yapılacak araştırmalarda üzerinde durulması gereken bazı hususlar vurgulanmıştır. Bunlar, birkaç başlık altında ele alınabilir. Bunlardan ilki, dışsal bir girişimci olarak ele alınan, görece güçsüz ve kurumsal kanallara giriş yapamayan toplumsal hareketlerin seferberlik yapılarına, çerçeveselendirme süreçlerine ve eylem repertuarlarının detaylı bir şekilde odaklanmasıdır. İkincisi, toplumsal-politik bağlam boyutları çerçevesinde ülkenin yapısal koşullarının (politik kısıt ve fırsatların) hareketin eylem ve söylemleriyle başarı düzeyleri üzerindeki etkilerine odaklanmasıdır. Üçüncüsü ise, devletin temel bir aktör olarak kurumsal değişim sürecinde oynadığı rolün politik bağlama vurgu yapılarak ortaya konulmasıdır.

Vurgulanan bu hususlar bağlamında çalışmada, politik-toplumsal bağlam çerçevesinde farklı ülkelerdeki yapısal koşullar ile bu koşulların hareketlerin kullandığı

kanallar ve başarıları üzerindeki etkilerinin kurumsal değişim çalışmalarında ele alınması gerektiği ileri sürülmüştür

KAYNAKÇA

- ARMSTRONG, Elizabeth A. (2005), "From Struggle to Settlement: The Crystallization of a Field of Lesbian/ Gay Organizations in San Francisco, 1969–1973", Gerald F. DAVIS vd. (ed.), **Social Movements And Organization Theory içinde** (161–187), Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
- BARON, James N. (1986), "War and Peace: The Evolution of Modern Personnel Administration in U.S. Industry", **American Journal of Sociology**, 92(2), 350-383.
- CAMPBELL, John L. (2005), "Where Do We Stand? Common Mechanisms in Organizations and Social Movements Research." Gerald F. DAVIS vd. (ed.), **Social Movements and Organization Theory içinde** (41-68), New York: Cambridge University Press.
- CLEMENS, Elizabeth S. (1993), "Organizational Repertoires and Institutional Change: Women's Groups and the Transformation of U.S. Politics, 1890-1920", **American Journal Sociology**, 98(4), 755-798.
- CREED, W. E. Douglas vd. (2002), "Clothes Make the Person: The Tailoring of Legitimizing Accounts and the Social Construction of Identity", **Organization Science**, 13(5), 475–496.
- DELLA PORTA, Donatella ve DIANI, Mario (1999), **Social Movements: An Introduction**, Oxford: Blackwell Publishers.
- DIMAGGIO, Paul J. ve POWELL, Walter W. (1991), "Introduction", Walter W. POWELL ve Paul J. DIMAGGIO (Der), **The New Institutionalism in Organizational Analysis içinde** (183-203), Chicago: University of Chicago Press.
- FLIGSTEIN, Neil (1996), "Markets as Politics: A Political-Cultural Approach to Market Institutions", **American Sociological Review**, 61(4), 656–673.
- FLIGSTEIN, Neil ve MCADAM, Doug (2011), "Toward a General Theory of Strategic Action Fields", **Sociological Theory**, 29(1), 1-26.
- GALASKIEWICZ, Joseph ve WASSERMAN, Stanley (1989), "Mimetic Processes Within an Interorganizational Field: An Empirical Test", **Administrative Science Quarterly**, 34(3), 454–479.
- GOODWIN, Jeff ve JASPER, James M. (1999), "Caught in a Winding, Snarling Vine: The Structural Bias of Political Process Theory," **Sociological Forum**, 14(1), 27-54.

- GREENWOOD, Royston vd. (2008), "Introduction", Royston Greenwood ve diğerleri (Eds.), **The Sage Handbook of Organizational Institutionalism içinde** (1-46), Sage
- GREENWOOD, Royston ve HININGS, C. R. (1996), "Understanding Radical Organizational Change: Bringing Together the Old and the New Institutionalism", **The Academy of Management Review**, 21(4), 1022-1054.
- HIATT, Shon R. vd. (2009), "From Pabst to Pepsi: The Deinstitutionalization of Social Practices and The Creation of Entrepreneurial Opportunities." **Administrative Science Quarterly**, 54(4), 635-667.
- HOFFMAN, Andrew J. (1999) "Institutional Evolution and Change: Environmentalism and the US Chemical Industry", **Academy of Management Journal**, 42(4), 351-371.
- JEPPERSON, Ronald L. (2000), "Institutional Logics: On the Constitutive Dimensions of the Modern Nation-State Polities", EUI Working Papers. European University Institute, http://www.eui.eu/RSCAS/WP-Texts/00_36.pdf (03.03.2011).
- JEPPERSON, Ronald L. ve MEYER, John W. (1991), "The Public Order and the Construction of Formal Organizations", Walter W. POWELL ve Paul J. DIMAGGIO (Der.), **The New Institutionalism in Organizational Analysis içinde** (204-231), Chicago: University of Chicago Press.
- KING, Brayden ve SOULE, Sarah A. (2007), "Social Movements as Extra-Institutional Entrepreneurs: The Effect of Protests on Stock Price Returns", **Administrative Science Quarterly**, 52(3), 413-442.
- KITSCHELT, Herbert (1986), "Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti- Nuclear Movements in Four Democracies," **British Journal of Political Science**, 16(1), 57- 85.
- KOOPMANS, Ruud ve DUYVENDAK, Jan Willem (1995), "Political Construction of the Nuclear Energy Issue and Its Impact on the Mobilization of Anti-Nuclear Movements in Western Europe", **Social Problems**, 42(2), 235-251.
- LAWRENCE, Thomas B. ve SUDDABY, Roy (2006), "Institutions and Institutional Work", Stewart R. CLEGG vd. (ed.), **The Sage Handbook Of Organization Studies**, 2nd Edition içinde (215-254), London: Sage.
- LOUNSBURY, Michael (2001), "Institutional Sources of Practice Variation: Staffing College and University Recycling Programs", **Administrative Science Quarterly**, 46(1), 29-56.

- LOUNSBURY, Michael vd. (2003), "Social Movements, Field Frames and Industry Emergence: A Cultural-Political Perspective on US Recycling", **Socio-Economic Review**, 1(1), 71–104.
- MCADAM, Doug ve SCOTT, W. Richard (2005), "Organizations and Movements", Gerald F. DAVIS vd. (ed.), **Social Movements and Organization Theory içinde** (4–40), Cambridge: Cambridge University Press.
- MCADAM, Doug vd. (1996), "Introduction: Opportunities, Mobilizing Structures, and Framing Processes-Toward a Synthetic, Comparative Perspective on Social Movements", Doug MCADAM vd. (ed.), **Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings içinde** (1-20), New York: Cambridge University Press.
- MCADAM, Doug vd. (2001), **Dynamics of Contention**, Cambridge, England: Cambridge University Press.
- MORRILL, Calvin (2006), "Institutional Change and Interstitial Emergence: The Growth of Alternative Dispute Resolution in American Law, 1965–1995", Walter W. POWELL ve Daniel L. JONES (ed.), **How Institutions Change**, Chicago: University of Chicago Press.
- ORRÚ, Marco vd. (1991), "Organizational Isomorphism in East Asia", Walter W. POWELL ve Paul J. DIMAGGIO (Der.), **The New Institutionalism in Organizational Analysis içinde** (361-389), Chicago: University of Chicago Press.
- ÖZEN, Şükrü (2010), Yeni Kurumsal Kuramın Dayandığı Siyasal Sistem Varsayımları ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme, **1. Örgüt Kuramı Çalıştayı Bildirileri Kitabı**, (17-32), Ankara.
- ÖZEN, Şükrü ve ÖZEN, Hayriye (2009), "Peasants Against MNCs And the State: The Role of Bergama Struggle in the Institutional Change of the Gold Mining Field in Turkey", **Organization**, 16(4), 547-573.
- POWELL, Walter W. (1991), "Expanding the Scope of Institutional Analysis", Walter W. POWELL ve Paul J. DIMAGGIO (Der), **The New Institutionalism in Organizational Analysis içinde** (183-203), Chicago: University of Chicago Press.
- RAO, Hayagreeva (1998), "Caveat Emptor: The Construction of Nonprofit Consumer Watchdog Organizations", **The American Journal of Sociology**, 103(4), 912–961.
- RAO, Hayagreeva vd. (2000), "Power Plays: How Social Movements and Collective Action Create New Organizational Forms", **Research in Organizational Behavior**, 22, 239–282.

- RAO, Hayagreeva vd. (2003), "Institutional Change in Touque Ville: Nouvelle Cuisine as an Identity Movement in French Gastronomy", **American Journal of Sociology**, 108(4), 795–843.
- SCHNEIBERG, Marc vd. (2008), "Social Movements and Organizational Form: Cooperative Alternatives to Corporations in the American Insurance, Dairy and Grain Industries", **American Sociological Review**, 73(4), 635-667.
- SCHNEIBERG, Marc ve SOULE, Sarah A. (2005), "Institutionalization as a Contested, Multilevel Process: The Case of Rate Regulation in American Fire Insurance", Gerald F. DAVIS vd. (ed.), **Social Movements and Organization Theory içinde** (122–160), Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
- SCHNEIBERG, Marc. ve LOUNSBURY, Michael (2008), "Social Movements and Institutional Analysis", Royston GREENWOOD vd. (ed.), **The Sage Handbook of Organizational Institutionalism içinde** (650-672), Thousand Oaks, CA: Sage Publication.
- SCOTT, W. Richard vd. (2000), **Institutional Change and Organizations: Transformation of a Healthcare Field**, Chicago, IL: University of Chicago Press.
- SINE, Wesley D. ve LEE, Brandon H. (2009), "Tilting at Windmills? The Environmental Movement and the Emergence of the U.S. Wind Energy Sector", **Administrative Science Quarterly**, 54(1), 123-155.
- TOLBERT, Pamela S. ve ZUCKER, Lynne G. (1983), "Institutional Sources of Change in the Formal Structure of Organizations: The Diffusion of Civil Service Reform, 1880–1935", **Administrative Science Quarterly**, 28(1), 22–39.
- VERMEULEN, Patrick vd. (2007), "The Impact of Governmental Policies in Institutional Fields: The Case of Innovation in the Dutch Concrete Industry", **Organization Studies**, 28(4), 515–540.
- VOGUS, Timothy J. ve DAVIS, Gerald F. (2005), "Elite Mobilizations for Antitakeover Legislation, 1982–1990", Gerald F. DAVIS vd. (ed.), **Social Movements and Organization Theory içinde** (96–121). Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
- WEBER, Klaus vd. (2008), "Forage for Thought: Mobilizing Codes in the Movement for Grass-fed Meat and Dairy Products." **Administrative Science Quarterly**, 53(3), 529-567.

“YURTTAŞLIK BİLGİSİ” KİTAPLARINDA YURTTAŞLIĞIN OLUŞUMU, DÖNÜŞÜMÜ VE 27 MAYIS’IN BU DÖNÜŞÜME ETKİSİ

Merve KARAMANLI¹

ÖZET

Yurttaşlık algısının *nesilden nesile* aktarılmasında önemli bir yeri olan eğitim, yalnızca zorunluluk içermesiyle değil, kullandığı araç-gereçler vasıtasıyla da bu algının yerleşmesinde oldukça etkilidir. Çalışmanın konusunu oluşturacak olan ders kitapları ise, bu algının yerleşmesinde ve içselleştirilmesinde kullanılan temel araçlar niteliğindedir.

Bu bağlamda, bu çalışmada “Yurttaşlık Bilgisi” kitapları incelenecek ve “yurttaş”ın nasıl oluşturulduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Son değerlendirmede ise, süreç içerisinde *yurttaşlık* algısında farklılık olup olmadığı ve 1960 darbesinin bu algıya etkisi sorgulanacak ve böylece çalışmanın asıl sorunsalı, hermeneutik bir yöntem kullanılarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yurttaş, militan, Türk, algı, darbe

THE FORMATION AND CONVERSION OF CITIZENSHIP IN “CIVICS” BOOKS AND THE 27 MAY EFFECT OF THIS TRANSFORMATION

ABSTRACT

Education which has an importance about transfer of the perception of citizenship from one generation to generation is rather effective by tools and devices to form of this perception, not only its’ obligation. The textbooks that compose this study are main tools to maintain this perception.

In this context, in this study, “Civics” books are studied and also expressed how a citizen is formed. In final assessment, if there are differences about the citizenship perception during this period and effects of 1960 coup to this perception is queried. Thus, main problematic of this study is displayed by using a hermeneutic method.

Keywords: Citizen, militant, Turkish, perception, coup

---

¹ Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.
merve-karamanli@hotmail.com

GİRİŞ

Günümüzde var olan *iyi yurttaşı oluşturma* çabası, II. Meşrutiyet'e kadar götürülebilir ve II. Meşrutiyet'te olduğu gibi, bugün de “iyi yurttaş”ı şekillendirecek ve dönüştürecek kurum okuldur. II. Meşrutiyet'ten beri “toplumun geleceği” olarak görülmeye başlayan çocuk, “rejimin geleceği” açısından devletin manipülasyon alanının içine çekilir (Üstel, 2009: 30).

Adeta yurttaşlığın konjonktüre göre yeniden ve yeniden üretilip dönüştürüldüğü yer haline gelen okulun bu işlevi, ders kitapları ile sağlanmaktadır. Bu bağlamda, özellikle ilköğretim, temel siyasal sosyalizasyonun taşıyıcılığını yapan temel enstrümandır (Kancı, 2008: 72).

İlkokuldan itibaren *iyi* birer yurttaş olmanın yollarının öğretildiği çocuk, bunun sağlanması için çeşitli ödev ve görevlerle donatılır. Bu görev ve ödevleri yerine getirmesi, daha doğrusu getirmek *zorunda* olduğunun vurgulanması için ise milli güvenliğe yönelik, milliyetçi ve ahlaka vurgu yapan söylemler sık sık kullanılmıştır. Özellikle de “yurt, aile, kutsallık, borçluluk, ölüm, düşman, tarih” vurguları ön plandadır. Tüm bunları vurgulayarak öğrencilerin *özel* hayatlarını dahi planlama ve düzenleme yoluna giden okul, ‘ideal yurttaş’ı oluşturma ülküsünü her alanda sağlamaya çalışmaktadır.

I. YURTTAŞ: NASIL BİR İNSAN?

Genel manada bakıldığında, yurttaşlık kavramı dönemsel olarak değişime uğramakla birlikte, Türkiye'deki anlayış yurttaşın görev ve ödevler bağlamında açıklanmasına yöneliktir. Günümüzde bu anlayış bir nebze de olsa olumlu bir değişim yaşamakla birlikte, devletin kutsallığı fikri halen değerini koruduğundan köklü bir dönüşüm yaşanmamıştır. Yalnızca, bu söylemde yumuşama görülmektedir.

Literatüre bakıldığında, yurttaşlık kavramının dört farklı şekilde kullanıldığını tespit etmek mümkündür (Kadıoğlu, 2008: 21):

- 1-Ulusal kimlik ve milliyet olarak tanımlanan
- 2-Evraklar temelinde tanımlanan
- 3-Haklar temelinde tanımlanan
- 4-Görev ve sorumluluklar temelinde tanımlanan

Türkiye'de yurttaşlık şüphesiz bir ve dördüncü tanımlamalardan yola çıkılarak ele alınmaktadır.

İlk tanımlamaya göre yurttaş, ulusal kimlik veya milliyet ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Yurttaş kavramı, ulusal bir kimlik bilincine sahip ve ulusa karşı sorumluluklarının bilincinde olan kişiler için kullanılmakta ve yurttaşlık, ulusal bir bilince işaret etmektedir. Halk da eğitim yoluyla yurttaş haline getirilmeye çalışılmaktadır (Kadıoğlu, 2008: 22-23).

Son tanımlamaya göre ise yurttaş kavramı ile birtakım görevlere işaret edilir. Böyle durumlarda toplumun bireye ontolojik bir önceliği vardır ve toplumsal yarar, bireysel haklardan daha önemli kabul edilir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden bugüne yurttaş, görevlerle donatılmıştır. Bu görevler yalnızca askerlik yapmak gibi ulus-devleti koruyup kollamaya yönelik görevler olmayıp “yurttaş”ların boş vakitlerinde ne yapmaları gerektiğiyle ilgili yaptırımları da içermektedir. Türkiye’de yurttaşlık eğitiminin genel özelliği, katılım ve haklar söyleminden ziyade; edilgen, itaatkâr ve görevlere önem veren yurttaşlar yaratmaya çalışmasıdır (Kadioğlu, 2008: 28).

Bu iki tanımlama çerçevesinde düşünülecek olursa; yurttaşların hak ve ödevlerle donanmış, edilgen bir yapıda ve militer ve milliyetçi argümanlarla donanmış bir şekilde yetiştirilmeye çalışıldığı görülür. Bu durum, eğitim yoluyla oluşturulmaya çalışılır. Elbette bu oluşumu sağlayacak temel araç, ders kitaplarıdır.

A.Hak ve Ödevlerle Donatılmış Yurttaş

Türkiye’de var olan “yurttaş temelli cumhuriyetçilik” anlayışı, yurttaşın *sorumluluk* kavramı üzerine kurulmasına ve bu sorumluluğu yerine getirmesiyle yurttaş olunabileceğine ve kalınabileceğine vurgu yapar (Kadioğlu, 2008: 99). Bu bağlamda, ders kitaplarında sürekli olarak öğrencilere -ki onlar geleceğin büyükleridir- ödevleri hatırlatılır ve bu ödevler anayasaya atıfla tekrarlanır. Yine, ana-babaların veya karı-kocaların yükümlülüklerine de yer verilerek, *yaratılmış* olan yurttaşın, gelecekte bu çizgiden sapmaması sağlanmaya çalışılır. Hem 1960 öncesinde hem de sonrasında bu vurgular değişmez şekilde yer alır:

“Millet adına... konulan kanunlara herkes uymakla ödevlidir. Çünkü... kanunlar sarsıldığı gün bütün cemiyet altüst olur.” (Taşkiran, 1951: 37-38)

“Vatandaşların... ödevleri şunlardır: Kanunlara uymak, vergi vermek, askerlik yapmak, seçim hakkını kullanmak.” (Ermat vd., 1952: 28)

“... insanların birbirlerine karşı birtakım ödevleri vardır. Bu ödevlerin başında çalışmak gelir... insanlığa karşı ödevlerimizin başında çalışmak gelir... Eğer çalışmaz, iş tutmazsak yalnız kendimize [değil]... içinde yaşadığımız insan topluluğuna da zararlı oluruz.” (Ermat vd., 1952: 50-53).

“Şerefli Türk evladı kanuna uymayı ve devlete olan ödevlerini yapmayı, borçlarını seve seve yerine getirmeyi en büyük milli borç olarak tanır.” (Göçmen, 1953: 51)

“... çocuklarını besleyip büyütme, yetiştirmelerini sağlamak anne ve babaların vazifeleri, yetişmiş evlatların düşünün anne ve babalarına bakmaları vazifeleri[dir]... Bir öğretmenin öğrencisini yetiştirmeye, olgunlaştırmaya çalışması öğretmenin vazifesi... Bir öğrencinin verilen dersleri ve vazifeleri yapması, okul düzenine göre davranması vazifesidir... Topluluk hayatında her vatandaşın... bir iş seçerek çalışması vazifesi[dir]... kendine düşen ödevden de kaçınmamak gerekir.” (Göçmen, 1953: 22-23).

Ders kitaplarında yer alan bu ifadelerde dikkat çeken nokta, devletin direkt olarak “doğru”yu belirleme çabasında olduğudur. Yurttaş olarak tanımladığı insanlara hiçbir hareket alanı bırakmamaktadır. Zira yaptığı yurt ve yurttaşlık tanımı dahi sorumluluk ve ödev üzerinden çerçevelenmiştir:

“Yurt, bir millet fertlerinin uğruna canını seve seve feda edeceği mukaddes topraklardır... Yurttaş da,... o toprağı korumayı bir ahlak ödevi sayan kimselere denir.”(Şerbetçioğlu vd., 1959: 96)

1952 yılında, tek parti döneminin sona ermesiyle de bağdaşık olarak, ilk kez demokrasi konusu ders kitaplarında yer almaya başlamıştır. Bu durum olumlu bir gelişme olarak görülebilir. Fakat 1953’te basılan bir ders kitabında, demokrasinin devamlılığı konusunda yurttaşa görev yükleme ve getirdiği eşitliğin içinde “yükümlülük eşitlikleri” gibi bir alanın bulunduğunu da belirtiyor olması düşündürücüdür:

“...[demokrasiyi] en kutsal varlık olarak korumak ve yükseltmek en büyük milli ve insani borcumuzdur...[eşitlik]... bütün vatandaşların kanun karşısında eşit hak ve yükümlerlik taşıdıkları sonucu doğar[sonucunu doğurur].”(Göçmen, 1953: 10-13-14)

Benzer örnekler şöyle sıralanabilir:

“Bugün küçüğüz, fakat yarının büyükleri olacağız. Bize düşen çalışmaktır.”(Tülin, 1957: 27)

“Bugün çok çalışmakla, sınıfımızı temiz tutmakla,... okulumuza ziyan vermemekle ödevimizi yapıyoruz. Yarın büyüdüğümüz zaman asker de olacağız. Kolumuzla, kafamızla hatta kanımızla bu borcu ödemek için gerekirse savaşacağız. Hepimize düşen vergi ve seçim vazifemizi de seve seve yerine getireceğiz... Her Türk kanunları sever sayar. Onun önünde eğilmeyi kutsal bir vazife bilir.”(Tülin, 1957: 50)

“Türk genci, Kızılay Gençlik Kurumu’na üye ol!”(Tülin, 1957: 60)

“... [içki ile] savaşmak her yurttaşın ve bilhassa Türk gencinin kutsal bir vazifesidir.”(Tülin, 1957: 62)

“Vatan için her fedakarlığı göze almak, askerliği zamanında... yapmak, vergileri... ödemek, görevimizi kusursuz yapmak millet menfaatlerini korumak demektir.... Her Türk çocuğı milletin menfaatlerini üstün tutmayı amaç edinmelidir.”(Ayel, 1963: 41)

“Her Türk çocuğı,.... [Gençliğe Hitabe’yi] milli bir öğüt olarak kalbine yazmalı, en büyük ülküsü bağımsız Türk Cumhuriyeti’ni korumak, yüceltmek ve ilerletmek olmalıdır.”(Yücel vd., 1965: 98)

Okul ve aile içerisindeki ödevler 1960 öncesinde yer almakla birlikte, 1960 sonrasında daha çok vurgulanmaya başlanmıştır. Özellikle 1964 yılından itibaren özel olarak okul ve aile üniteleri konulmuş ve buralardaki ilişkilerin nasıl olması gerektiği ayrıntılandırılmıştır. Aile ile ilgili kısma ikinci başlık altında yer verileceğinden, burada

yalnızca okul ünitesinde yer alan örneklere değinilecektir. Örnek metinler şöyle sıralanabilir:

“Öğrencilerin ödevleri şöyle sıralanabilir:... Bu ödevlere canla başla sarılmak, onları başarmak bir vicdan ve yurt borcunuzdur.”(Aksan, 1964: 9)

“Teneffüste iken zili duyan öğrencilerin... sınıflarına gitmeleri, kitaplarını defterlerini kalemlerini hazırlayarak öğretmenlerini beklemeleri başta gelen ödevlerdendir... öğretmenler de... vakit cetveline uyarlar.”(Aksan, 1964: 15)

“Okulda disiplin, okul bireylerinin ödevlerini bilerek ve isteyerek, eksiksiz... yapması demektir. Teneffüs sırasında bahçede hava alacağı, gülüp oynayacağı yerde, bir öğrencinin sınıfta oturmaya kalkışması disiplinsiz bir harekettir.”(Aksan, 1964: 17)

Ödevler anlatıldıktan hemen sonra, ödevlere uymama halinde ne tür cezalarla karşılaşılacağı dört sayfalık bir konu ile ayrıntılandırılmış, öğrencilere verilen mükâfatlar ise yalnızca bir sayfada anlatılmıştır. Bu durum şüphesiz tesadüf değildir. Buradan anlaşılması gereken temel şey, öğrencilere yüklenen bu ödevlerin yapılmasında “korku”nun baş aktör olarak kullanıldığıdır.

Aynı ünite başlığını taşıyan, 1965 basımlı kitapta eğitim şöyle tanımlanmaktadır:

“Öğretmenlerimizin bizi okutma, adam etme, iyi insan, iyi vatandaş olarak yetiştirme işine eğitim denir.”(Yücel vd., 1965: 12)

Zorunlu eğitimin gerekliliği ise şöyle açıklanmaktadır:

“... Çünkü yaşitlarımızla birlikte okuyup yazmak, iyi insan, iyi yurttaş olarak yetişmek ödevimizdir.”(Yücel vd., 1965: 14)

Görüldüğü gibi, bu algılamaya göre yurttaşlık bir faaliyet veya uygulama olarak görülmekte ve bu uygulamada yer almamak yurttaşlık tanımı içerisine girmemek anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla, bu anlayışa göre, topluma ve devlete karşı yükümlülükleri yerine getirmek esastır. Bireylerin hiçbir ahlaki öncelikleri yoktur ve ahlaki olarak daha üstün bir varlık olan topluluk uğruna bireylerin zamanları, kaynakları ve yaşamları üzerinde hak iddia edilebilir (Kadıoğlu, 2008: 176).

B. Edilgen Yurttaş

Türkiye’de var olan yurttaşlık tanımının özelliklerinden biri de edilgenlik içermesidir. Bu yurttaş hakları devlet tarafından verilmiş ve kamusal alandaki hareketlerine ek olarak özel yaşamındaki durumu da devlet eli ile belli kurallara oturtulmuş olan edilgen yurttaşdır.

1960 öncesindeki on yılda edilgen yurttaş anlayışına dair metinler bulunmakla birlikte, 1960 yılından sonra özel alana müdahalenin daha fazla olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, 1960 darbesi ile birlikte bireylerin özel yaşamının daha fazla kontrol altında tutulmak istendiği söylenebilir.

Aile hayatını ayrıntılarıyla düzenleyen devlet, yurttaşın *sağlıklı* olması konusunda da uyarılarda bulunur. Devletin bizzat bireyin bedeni üzerinde karar vermesi özel alana müdahalenin en belirginidir:

“Güzel yapılı, sağlam vücutlu yurttaşların meydana getirdiği milletin de varlığı sağlam olur... Türk kadını... elini, kolunu, bacağını, ciğerlerini işletiyor. Gürbüzlük, sağlık için elinden gelen her şeyi yapıyor. Yarının çocukları muhakkak daha güçlü kuvvetli olacaktır.”(Tülin, 1957: 69-70)

“Gürbüz yetişmek, sağlıklı olmak her Türk çocuğunun milletine karşı vazifesidir.”(Tülin, 1957: 72)

1960 sonrasındaki vurgular daha belirgin olarak görülmektedir:

“İş adamlarının dürüst ve namuslu çalışmaları lazımdır. Sözleri doğru, yaptıkları muameleler hakikate uygun olmalıdır. Ticaret işleriyle uğraşanlar müşterilerini aldatmamalıdır. Verdikleri sözde durmalı, borçları olursa zamanında ödemelidirler.”(Ayel, 1963: 20)

“Herkes hakkına razı olmalı, kimse kimseden şikâyet etmemelidir.”(Ayel, 1963: 44)

Son örnekte devletin, bireyin edilgen bir yurttaş olarak var olmasını istediği açıkça görülmektedir. Bireylerin boyun eğmesinin gerekliliğini ortaya koyan bir diğer örnek şöyledir:

“Herkesin istediği şekilde hareket etmesine imkân yoktur... İnsanların, iradeleri üstünde bir kuvvete boyun eğmeleri zorunludur.”(Ayel, 1963: 45)

1960 sonrasındaki ders kitaplarında aileye yönelik düzenlemelerin daha belirgin bir hal aldığı görülür;

“İyi bir aile yuvası kurmak her Türk gencinin en başta gelen ödevlerinden biridir... Babayı, kanun ve geleneklerimiz genel olarak aile başkanı tanır... gece gündüz çalışan babanın yükünü hafifletmek... ailenin diğer bireylerine düşer... Annenin ailedeki hizmeti büyüktür. Ev işlerini düzenler, yuvanın temizliğini, rahatlığını sağlar;... gelirin israf edilmeden harcanmasına dikkat eder... bu çalışma anaya büyük zevk verir.”(Aksan, 1964: 49)

“Kocanın hakları ve ödevleri: Birliğin reisliği, birliği temsil etmek, evin seçimi, evi geçindirmek. Karının hakları ve ödevleri: Kocasının soyadını taşır, eve bakmak, aile birliğini temsil, kocasının izni ile bir iş veya sanatla uğraşma.”(Caner, 1966: 84-85)

Her iki örnekte de oldukça eril bir söylem görülmektedir. Bu durum, kadının yalnızca “iyi yurttaş”ı yetiştirme görevi ile ilgilenmesinin istenmesi ile de bağlantılı olabilir. Fakat halen var olan paternal anlayışın, o tarihlerde görülüyor olması çok da şaşırtıcı değil.

Aile ile ilgili vurgulanan bir diğer husus, aile bireylerinin her birine yüklenen ödevlerin olması ve ailenin en özel anlarının dahi düzenlenmeye çalışılmasıdır:

“En çok bakım isteyen çocuk anneye en yakın oturtulur. Güle söyleye yemeğe başlarlar. Sofrada bağırmadan konuşulur. Neşe verici şeyler anlatılır. Ağız şapırdatmadan yemek yenir....[çocuk] sofrada ne varsa onu seve seve yemeli, sonunda, bunları veren Tanrı'ya... teşekkür etmelidir... [sonra] baba gazetesini, kitabını okur. Anne çocuklara... örer... büyük çocuk... masasının başına geçer. Küçük kardeş... oynar.”(Yücel vd., 1965: 10-11)

Devlet, aileyi düzenledikten sonra “hemşehrilik”ten bahseder ve bu alanı da düzenleme yoluna gider:

“Hemşehrilerin, kanunların yasağı dışında uyması lazım gelen başka hak ve ödevleri de vardır. Bunlar da gelenek, görenek ve alışkanlıklarımızdır... Nazik davranmak, saygılı ve dürüst olmak... Temizliğe ve sağlığa dikkat etmek... Yardımlaşmak... Sıraya girmek... Tahripten kaçınmak...”(Aksan, 1964: 120-121-122)

Örnek olarak verilen tüm metinlerde, devlet adeta bir *aile reisi* olarak tanımlanmakta ve yurttaşlar onun çocukları gibi görülmektedir (Aydın, 2005: 137). Aslında tam olarak bu bağlamda, devlet, *çocuklarına* ne yapıp ne yapmamaları gerektiğini söylemekte ve bir *baba* misali, her şeyin en iyisini bildiği vurgusunu ön plana çıkarmaktadır.

Kısaca, devletin oluşturmak istediği asıl yurttaş, özel alanına müdahale edilmiş, cılız bir siyasal alan içinde hareket etmek durumunda kalmış edilgen bir kişidir (Kadıoğlu, 2006: 63).

C. Militan Yurttaş

Devletin oluşturmaya çalıştığı yurttaşın özelliklerinden bir diğeri, *sivil* değil, *militan* olmasıdır (Üstel, 2009: 323). Bu bağlamdan yola çıkılarak hazırlanan ders kitaplarındaki metinler; ölüm vurgusu, fedakârlık, vazife üstlenme, ordu-millet miti ve düşman algısı konularına vurgu yapmaktadır. Oldukça yoğun bir militer dil kullanılarak oluşturulan metinler şöyledir:

“... bu vatanın bütünlüğü, korunması için gerekirse seve seve ölmeyi göze alıyorum.”(Taşkiran, 1951: 31)

“Orduda hizmet etmek her Türk için en şerefli bir vazifedir. Her Türk bu şerefli vazifeyi seve seve yapar.”(Ermat vd., 1952: 7)

“Kahraman Türk ordusuna saygı gösterelim... Ordu bizden hizmet istediği zaman seve seve yapalım.”(Ermat vd., 1952: 9)

“Liselerden itibaren bütün okullarımıza askerlik dersi konmuştur... [çocuklar] askerlik bilgisi edinirler, silah atmasını, harb oyunlarını öğrenirler.”(Tülin, 1957: 14)

“Ben Türküm! Er doğdum, er yaşarım. Yurdumu, namusumu, cumhuriyetimi koruyan şanlı ordumun bir kahramanı olmak için gece gündüz çalışıyorum. Bana armağan edilen

cumhuriyetimi, yurdumu, bayrağımı canımdan üstün tutacağıma ant içiyorum."(Tülin, 1957: 15)

"Ne yapayım ki daha küçüğüm... Elbet büyüyeceğim. Senin yaşadığın er ocağına koşa koşa geleceğim. Bu benim en büyük vazifem olacaktır."(Tülin, 1957: 52)

"... bu toprağı korumak için icabederse canımızı bile vermekten çekinmeyeceğimizi hepimiz biliyoruz."(Şerbetçioğlu vd., 1959: 93)

"Milli müdafaa vazifesi en önemli vazifemizdir. Bu büyük ödeve her çocuk daha okulda hazırlanır. Yirmi yaşına basınca orduya girer... Toplu halde komutla savaşa alıştır. Yurdu koruyacak asker olur."(Şerbetçioğlu vd., 1959: 122)

Asker yurttaş yetiştirme amacını metinlerde bizzat ortaya koyan devlet, yaptığı yurt tanımıyla da bu fikri pekiştirecek argümanlar sunar:

"Yurt, bir millet fertlerinin uğrunda malını ve canını seve seve feda edeceği mukaddes topraklardır."(Şerbetçioğlu vd., 1959: 96)

Yurttaşlığın bu yönde dönüştürülmesi, 1960 darbesi sonrasında daha da ön plana çıkmıştır:

"İnsanların, vatan adı verilen yurtları için yapmayacakları fedakârlık yoktur."(Ayel, 1963: 38)

"Yurt bizim canımız kadar kıymetlidir."(Ayel, 1963: 43)

"Her Türk askerdir..."(Yücel vd., 1965: 26)

"Senin ülkün nedir? Diye sorulduğu zaman, hepimiz, göğsümüzü kabartarak: Ülküm,... Varlığım Türk varlığına armağan olsun! Deriz."(Yücel vd., 1965: 28)

"Bayrağımız[ı]... hep böyle kanımız kadar kırmızı, alnımız kadar ak ve lekesiz bırakacağız. Her Türk, onun uğrunda ölmeyi seve seve kabul eder."(Aksan, 1966: 43)

"Vatan tehlikeye düştüğü zaman, onu düşmana karşı korumak yurttaşların en kutsal görevidir."(Aksan, 1966: 47)

1960 sonrasında en çok dikkat çeken noktalardan biri, yurttaş tanımının artık ödev üzerinden değil, ölüm üzerinden tanımlanıyor olmasıdır:

"Yurdun... hazinelerinin sahibi olmak gurur ve sevinci, milletin bireylerinde, onları kıskançlıkla korumak, gerektiğinde onların uğrunda ölmek duygusunu uyandırır... Bu sevgiyi taşıyanlara yurttaş denir."(Aksan, 1966: 37-38)

1960 sonrasında, "Yurttaşlık Bilgisi" müfredatındaki belirgin değişikliklerden biri de 27 Mayıs'ı meşurlaştırıcı metinlerin kitaplarda yer almaya başlamasıdır. Hatta darbenin haklı olduğunun daha iyi anlatılması adına, 1960 yılında "Ortaokul III. Sınıf Yurttaşlık Bilgisi" kitabı ile verilmek üzere ek bir kitap basılmış (27 Mayıs İnkılâbı) ve Demokrat

Parti üyelerinin olabildiğince küçük düşürüldüğü bir dil kullanılmıştır. Örnek metinler şu şekildedir:

“Devlet parası birçok işlerde boşuna harcanıyordu... millet paraları hesapsız harcanıyor, bir kısmı çalınıyordu... Türk Milleti Atatürk’ün çizdiği yoldan alıkonulmaya çalışılıyordu... Türk Milleti geriye doğru götürülmek isteniyordu.”(Onoğur, 1960: 1)

“...Atatürk’ün izinde olan Türk Silahlı Kuvvetleri harekete geçtiler.... [onlar] memleketi düştüğü felaketli durumdan kurtarmak, Cumhuriyeti ve milletin insan haklarını korumak, parti çekişmelerine son vermek azmindeydi... Kansız 27 Mayıs İnkılâbı ile yurt içindeki huzursuzluk ve güvensizlik sona erdi.”(Aksan, 1964: 131-132)

“27 Mayıs Devrimi, yurdumuzda yapılan devrimlerin en büyüğü ve en anlamlısıdır.”(Aksan, 1966: 58)

27 Mayıs’ın bir inkılâp olarak adlandırılması ve ayrıntılı bir şekilde anlatılabilmesi için bu isimde üniterler konulması dikkate değerdir. Özellikle de *demokrasi* ile yan yana zikredilmesinin sağlanması, bir *algı oluşturma* çabası olarak görülebilir.

D. “Türklük” Vurgusu

Yurttaşlık tanımının her bir özelliğiyle ve milliyetçilikle bağlantılı olan bu vurgu, yine, darbe sonrasında daha çok ön plana çıkmaya başlamış ve kullanılmıştır. Yurttaşın hak ve ödevlerini sayarken, devlete bağlılık göstermesini söylerken ve militan vatandaş algısı yaratılırken kullanılan ortak argüman budur. Bu vurgu yapılarak, kendini Türk olarak tanımlayan her bir bireyin devletin gösterdiği yolda ilerlemesi gerektiği –aksini kimse iddia etmiyordu- fikri aşılana çalışılmaktadır. Aksi takdirde Türk olarak tanımlanamayacaktır, çünkü bu türlü bir davranış Türk’ün özelliklerine uygun olmayacaktır. Kısaca, bireylere yine seçim alanı bırakılmamakta ve birey, adeta pohpohlayarak; ödevlerle donatılmış, edilgen ve militan bir yurttaş haline getirilmek istenmektedir. Örnekler şöyle:

“Türk Gençliği, sağlam vücutlu, sağlam kafalı, iyi ahlaklı, çalışkan ve yurdunu korumayı en üstün bilen bir gençliktir.”(Ermat vd., 1952: 42)

“Türk, iyilik etmesini, gönül almasını çok sever.”(Tülin, 1957: 58)

“Türk, yurdunu, milletini, devletini, istiklalini ve hürriyetini canından çok sever... Türk her zaman iradeli ve nefesine hâkimdir... Türk vazifesini sever... Türk yasalarını sever ve saygı göstermesini bilir... Türk milli servetlerini korumayı ve zenginleştirmeyi borç bilir.”(Şerbetçioğlu vd., 1959: 100-101)

“Türkler cesur, mert, doğru, kadir bilir, misafir sever, yurt sever, ağırbaşlı, temiz insanlardır... dünyanın en asil bir milletidirler. Türk milletinin çocukları olmak büyük bir bahtiyarlıktır.”(Ayel, 1963: 40)

1965 yılında yayınlanan Yurttaşlık Bilgisi kitabında yer alan “Ne Mutlu Türküm Diyene!” ünitesi, 1960 sonrasındaki dönüşümü ortaya koyması açısından önem taşır:

“Biz Türküz, Türk milletindeniz... Türkçe’yi her dilden çok sevmeyen Türk olamaz... Türkün her şeyi başka milletlerinkinden ayırır.”(Yücel vd., 1965: 25-26-27)

“Türk bayrağı, Türklüğün en yüksek işaretidir. O, Türklüğü, Türk milletini gösteren en yüksek işarettir... bayrağımızı selamlamakla, Türk milletini, Türk tarihini, Türk varlığını selamlamış oluruz.”(Yücel vd., 1965: 32)

1959 yılından başlayarak, 1960 sonrasına uzanan en belirgin değişim, ders kitaplarına milliyetçilik ile ilgili metinlerin girmesidir. Milliyetçik tanımının yapılması, “Milliyetçiliğin Türkiye’de Yayılması ve Gelişimi” konularının yer alması örnek olarak verilebilir.

Milliyetçilik tanımı yapılırken ve konu anlatılırken Osmanlı düşmanlığı taşıyan bir söylem kullanılmaktadır. Özellikle Osmanlı’nın ilk dönemi övülmekte, Kanuni’den sonraki dönem –bugün, resmi tarihin de yaptığı gibi- kötülenmektedir. Bu durum, Türk milliyetçiliğine meşruiyet kazandırır bir zeminde yapılmaktadır. Örnekler şöyle:

“Her milletin medeniyet alanında diğer milletlerle paralel gitmeye, hatta geçmeye, hiç olmazsa geri kalmamaya çalışmasına; bunu yaparken de kendi kültürünü kaybetmeyerek onu yükseltmeye gayret etmesine ve farklı bir görünüşü olmasına milliyetçilik prensibi derler.”(Şerbetçioğlu vd., 1959: 97)

“Türk milliyetçiliği, Türk vatanının yükselmesini istemektir.”(Ayel, 1963: 39)

“İlk zamanlarda çok değerli padişahlar gelip geçti. Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman bunların en ünlüleridir. Fakat sonraları yurdumuz çok değersiz hükümdarların elinde kaldı.”(Yücel vd., 1965: 98)

Milliyetçilik, tüm Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca, eğitim sisteminin alt yapısını oluşturan ana ideoloji, örgün eğitim müfredatı ve kullanılan ders kitaplarının belirleyici söylemi olagelmıştır. Milli eğitim aracılığıyla bu ideolojik söylemin indoktrinasyonu ve dolayısıyla yeniden üretimi sağlanmaya çalışılmıştır (Kancı, 2008: 69). 1960 yılı sonrasında da böyle bir söylemin kullanılıyor olması tesadüf değildir.

Yukarıda verilen örneklerin her biri, aslında, Türkiye’deki hâkim milliyetçi söylem ve ideolojinin vatandaşlık temelli olarak tanımlandığını göstermektedir. Bu söylem, her ne kadar dönemsel olarak değişiklik gösterse de -60 öncesi ve sonrasında olduğu gibi- millete aidiyet hem vatandaşlık temelinde hem de etnik ve kültürcü bir öze atıfla tanımlanmıştır. (Kancı, 2008: 71).

II.1960: BİR DÖNÜŞÜM MÜ?

27 Mayıs 1960 askeri darbesinin toplumsal ve siyasal hayatın her alanında olduğu gibi eğitim üzerinde de etkileri olmuştur. Fakat bu etkinin köklü bir şekilde olduğunu

söylemek mümkün değildir. 1960 öncesindeki on yıllık süreçte okutulan ders kitaplarının içeriğine bakıldığında genel olarak toplumsal kurumlar, millet, yasama, yürütme, yargı, trafik gibi konuların yer aldığı görülür. Müfredatta gerçekleştirilmeye başlayan değişimin 1959 yılında kendini göstermeye başladığı söylenebilir. Nitekim daha önce başka başlıklar altında anlatılan konuların, artık bizzat üniteler halinde yer aldığı görülmektedir. Bunlar arasında ekonomi, vatandaşlık hak ve ödevleri, milli müdafaa vazifesi, banka, ticaret, sigorta... gibi konular bulunmaktadır.

1960 yılına gelindiğinde ise, ünite başlıkları arasına yurt, devlet, demokrasi ve 27 Mayıs İnkılabı gibi konuların eklendiği görülmektedir. Özellikle darbenin etkisiyle, bu tarihten sonraki ders kitaplarında ordu vurgusu ve milliyetçilik söylemi artış göstermekte ve bu söylem Osmanlı aleyhtarlığı ile pekiştirilmektedir. 60 öncesinde ödevler üzerinden yapılan *yurttaş* tanımı, yerini, ölüm ve kendini feda etme üzerinden yapılan yurttaş tanımına bırakmaktadır. Bu söyleme meşruluk kazandırma ise “Türklük”ün ön plana çıkarılması ile sağlanmaktadır.

Bu bağlamda bakıldığında, 27 Mayıs sonrasındaki söylemin, önceki söylemlerden çok farklı olmamakla birlikte yoğunluk kazandığı ve meşruluk araçlarını değiştirdiği söylenebilir. Yani, 27 Mayıs yurttaşlık tanımında bir dönüşümü getirmiş olsa da, var olan zihniyeti çok farklı bir yapıya büründürdüğü söylenemez.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye’de, *yurttaş* dendiğinde, haklardan ziyade çeşitli görevler ile ilişkilendirilen birey akla gelmekte ve yurttaşlık, kutsal bir kavram olarak görülmektedir. Bu bağlamda, yurttaşlık her şeyden önce aidiyet ile ilişkilendirilmekte ve milliyetçilik ile iç içe geçmişliğinin de etkisiyle daha kapalı, geleneksel bir birim olarak millete ya da özümsemeye daha yakın bir birim olarak devlete aidiyet olarak düşünülmektedir (Kadioğlu, 2006: 49-50-51)

Millete veya devlete aidiyetten hangisi olursa olsun –her ikisine vurgu yapan bir söylem hâkimdir-, devletin bu aidiyeti düzenleme ve kontrol etme isteği Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri var olmuştur. Çalışmanın konusu olan 1950-70 yılları arasındaki ders kitaplarında devletin bu refleksini açıkça görmek mümkündür. Yurttaş tanımlama, ona ödevler yükleme ve yaşam çerçevesini çizmesi bir yana, kendi bünyesinde bulunan resmi kurumlardan bahsederken dahi bu mekanizmayı görmek mümkündür:

“Yurttaşların bilgili, ahlaklı olduğu kadar gürbüz, dayanıklı olmaları da gerekir. Bunu beden eğitimi sağlar. Onun için beden eğitimi ve spor işleri... Milli Eğitim Bakanlığı tarafından... idare edilir.”

“Vatandaşların bilgili, değerli, milli menfaatleri her şeyin üstünde tutan, sıhhatli, zevk sahibi kimseler olarak yetiştirilmeleri vazifesi Milli Eğitim Bakanlığı’na verilmiştir.”(Ayel, 1963: 85)

Devletin kontrol etme mekanizmasını kullanırken başvurduğu yöntemlerden biri de “korku”dur. Korkunun en önemli tezahürü ise yurttaşın devlet karşısında güçsüz olduğunu ve devlet otoritesi karşısında yapılabilecek en doğru şeyin ona boyun eğmek olduğunu düşünmesidir (Aydın, 2005: 56-59). Ders kitaplarında uzun uzun *kötü* öğrenciye verilecek cezaların anlatılması bunun bir yansımasıdır. Böylece birey kontrol altında tutulabilmekte ve devletin istediği *makbul yurttaş* yaratılabilmektedir.

Genel olarak kuruluştan günümüze kadar olan süreçte, yurttaşlık algısı konusunda köklü bir dönüşümün olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Bugün, yurttaş tanımı yapılırken hakların daha fazla ön plana çıkarıldığı elbette göz ardı edilemez. Fakat resmin bütününe bakıldığında halen ödev, sorumluluk, fedakârlık, vatan, millet gibi milliyetçi söyleme ait kavramların yoğunlukla kullanıldığı görülebilir. Fakat bu tip bir anlayıştan sıyrılmanın gerekliliği gün geçtikçe daha da ön plana çıkmaktadır. Bu gereklilikle bağlantılı olarak, yurttaşlık kavramı milliyetçi söylemden arındırılmalı, yeniden ve biricik olarak ele alınmalıdır. Ancak bu şekilde *yurttaş*, hak ettiği haklara kavuşacak, *aidiyet* duygusundan kurtulacak ve kendi olacaktır.

KAYNAKÇA

- AYDIN, Suavi (2005), Amacımız Devletin Bekası: Demokratikleşme Sürecinde Devlet ve Yurttaşlar, İstanbul: Tesev Yayınları
- AKSAN, Halit (1964), Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul 1. Sınıf, İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şirketi
- AKSAN, Halit (1966), Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul 2. Sınıf, İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şirketi
- AKSAN, Halit (1968), Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul 1. Sınıf, İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şirketi
- AYEL, Mükerrrem, AKŞİT Niyazi, Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul 2. Sınıf, İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şirketi
- CANER, Hakkı (1966), Yurttaşlık Bilgisi-Eğitim Enstitüsü 1. Sınıf, İzmir: Karınca Matbaacılık
- ERMAT, Bedia, ERMAT, Kemal (1952), Yurttaşlık Bilgisi Dersleri-İlkokul 5. Sınıf, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- GÖÇMEN, İbrahim (1953), Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul 3. Sınıf, İstanbul: Gün Basımevi
- KADIOĞLU, Ayşe (hızr.- 2008), Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara, İstanbul: Metis Yayınları
- KADIOĞLU, Ayşe (2006), Zaman Lekesi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- KARTAL, Filiz (ed.-2010), Yurttaşlık Tartışmaları: Yeni Yaklaşımlar, Ankara: TODAİE

- MUTLUER, Nil, GÜÇLÜER, Esra (hızr.-2008), Milli Hallerimiz Yurttaşlık ve Milliyetçilik: Farkında Mıyız?, [KANCI, Tuba, “Türk’ün Türk’ten Başka Dostu Yok” Mudur?: Türk Milliyetçiliği ve Ders Kitapları Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, s:69-77]
- ONOĞUR, Cemal (1960), 27 Mayıs İnkılâbı: Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul 3. Sınıf Kitabı’na Ek, İstanbul: İnkılap Kitabevi
- ŞERBETÇİOĞLU, Fatma, TÛLİN, Hayri (1959), Yurttaşlık Bilgisi Öğretmen Okulu Kitabı II, İstanbul: Maarif Basımevi
- TAŞKIRAN, Tezer (1951), Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul 2. Sınıf, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- TÛLİN, Hayri (1957), Yurttaşlık Bilgisi-İlkokul 5. Sınıf, İstanbul: Kanaat Yayınları
- ÛSTEL, Füsun (1999), Yurttaşlık ve Demokrasi, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları
- ÛSTEL, Füsun (2009), “Makbul Vatandaş”ın Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İstanbul: İletişim Yayınları
- YÛCEL, Hasan Ali, ÇALAPALA, Rakım (1965), Yurttaşlık Bilgisi-İlkokul 4. Sınıf, İstanbul: Atlas Yayınevi

KÜRESEL FİNANS MERKEZLERİ: OFİS MALİYETLERİ AÇISINDAN İSTANBUL-LONDRA KARŞILAŞTIRMASI

Suna Ersavaş Kavanoz¹

ÖZET

Uluslararası finans coğrafyasının 2008 küresel krizi ile birlikte yeniden şekillendiği, uluslararası fonların yeni alanlar arayışına girmesi ile küresel finans merkezlerinde gelişmekte olan ülkelere doğru bir eğilim yaşandığı göz önüne alındığında; gelişmekte olan finans piyasalarının birbiri ile yarıştığı ve yatırımı kendilerine çekmek isteyen ülkelerin, bir ya da daha fazla kentin küresel finans merkezi olması için çeşitli düzenlemelere gittikleri görülmektedir. Bu çalışmada, kentlerin küreselleşme süreçleri ile birlikte değerlendirilmesi ve bu çerçevede küresel finans merkezlerinin ortaya çıkması ve gelişmesi süreci kuramsal bir çerçevede verildikten sonar; küresel finans merkezi olma yönünde yapılan çalışmalar ışığında İstanbul ve Londra'nın yerleşim merkezi maliyetleri açısından kısa değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dünya kenti, Finans merkezi, İstanbul, Mekan, Ofis maliyetleri.

GLOBAL FINANCIAL CENTRES: THE OFFICE COST İSTANBUL=LONDON COMPARISON

ABSTRACT

It has been observed that there is a trend towards developing countries by the international finance centers after the 2008 Global Financial Crises that has reshaped the geography of international finance and left the international funds striving to enter new markets. With developing financial markets that compete each other countries that are willing to attract investments and to transform their cities into international financial centers issue new regulations in order to do so. In this study the cities, emergence and will be assessed in the context of globalization process and emergence of global financial centers and development process will be evaluated. In this context, initiatives that are being taken by the Turkish governments to transform Istanbul into a global financial center and the city Istanbul and London will be evaluated in terms of settlement costs.

Keywords: Global city, Financial centers, Istanbul, Spatial, Settlement costs.

---

¹ Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, sunaersavas@hotmail.com.

GİRİŞ

2008 krizi uluslararası finansal hareketlerinin yönünü değiştirmiştir. Daha önce büyük ölçüde gelişmiş ülke piyasaları arasında hareket eden fonlar artık gelişmekte olan finans merkezlerine doğru hareket etmeye başlamıştır. Böylesi bir eğilim gelişmekte olan piyasaları arasındaki rekabeti artırmıştır. Birçok ülke stratejik özelliklere sahip kentlerini finansal merkez haline getirebilmek için çeşitli düzenlemelere gitmiştir. Bu kapsamda İstanbul'un dünya kentler ağı sistemi içinde küresel finans merkezi olarak yer alması için ulusal ve yerel düzeyde birtakım çalışmalar yapılmaktadır. Ekim 2009 tarihli "İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Stratejisi ve Eylem Planı"²nda vizyon, "kentnin öncelikli olarak bölgesel bir finans merkezi nihai olarak da küresel finans merkezi olması" şeklinde belirlemiştir.

İfadelerden de anlaşılacağı üzere çalışmanın amacı, küresel finans merkezi olma yönünde yapılan çalışmalar ışığında İstanbul ve Londra kentlerinin konumunu değerlendirmektir. Değerlendirme yapılırken küresel finans merkezi olmanın kent ve kentliler üzerindeki etkileri üzerinde durulmamıştır. Zira söz konusu çalışılması gereken özel bir konu olmakla birlikte, bu çalışmanın konusu değildir. Çalışmanın yoğunlaştığı alan İstanbul ve Londra kentinin küresel finans merkezi olma yolunda yerleşim merkezi maliyetleri ile finans merkezi olma çalışmaları arasındaki ilişkiye bakmaktır. Çalışmada, kentlerin küreselleşme süreçleri ile birlikte değerlendirilmesi yapılmış ve bu çerçevede küresel finans merkezlerinin ortaya çıkması ve gelişmesi süreci verildikten sonra İstanbul ve Londra kentleri ofis maliyetleri açısından karşılaştırılmıştır.

I. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE KENT

1970 sonrası küresel yeniden yapılanma dünya ekonomik düzeninin, uluslararası üretim ve dağıtım sisteminin yeniden organize edilmesini gerektirmiş, merkez toplumların sanayisizleşme sürecine girmesi ile birlikte temel ekonomik düzen değişikliğe uğramıştır. Yeni uluslararası işbölümü çevre ülkelerde imalat sanayinin büyümesi yolu ile ortaya çıkmıştır (Smith&Timberlake, 2002: 168). Küreselleşme, sermayenin ulusal sınırları aşarak hareket edebilme yeteneği olarak tanımlandığında, küresel rekabet düzenini ve sanayiye dayalı ekonomilerin merkezdeki ülkelerde hizmetlere dayalı bir yapıya dönüşmesini beraberinde getirmiştir. Günümüzde ise bu süreç, ağırlıklı olarak hizmetlere dayalı sektörlerde rekabet edilmesi şeklinde sürmektedir.

Küreselleşme süreci ile birlikte ulus devlet yapılarında dönüşüm meydana gelmektedir. Devletler uluslararası ölçekte gezinen sermayeyi kendilerine çekmeye çalışırken uluslararası sermaye de kendisi için en verimli alanları bulmaya çalışmaktadır. Bu süreçte devletlerin ekonomi politikaları ağırlıklı olarak kentler üzerinden geliştirilmektedir (Ersoy, 2001: 41). Küreselleşme sürecinin nesnesi durumundaki kentler yerel ve ulusal düzeyde geliştirilen politikalarla aynı zamanda bu sürecin öznesi

² Resmi gazete, 29.09.2009, Karar no: 2009/31

durumuna gelmektedirler. Bu süreçte devletler birbirleri ile rekabete girmekte ve yatırımı kendi birimlerine çekmek için ülke bazında belirlenen kentler ile ilgili çeşitli düzenlemelere gitmektedirler.

Küreselleşme süreci ile birlikte kent çalışmaları, kentleri dünya ekonomisi ile ilişkisi çerçevesinde değerlendiren bir yaklaşımın gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Küresel perspektiften kente bakan araştırmaların bir kısmı kentleri, dünya ekonomisi ile ilişkileri çerçevesinde sistemleştirirken bir kısmı da küresel düzen içinde bir veya daha fazla kentin yerini tanımlamaktadır.

Kentlerin “yeni uluslararası işbölümü” çerçevesinde açıklanması, kentlerin küresel sermaye birikimi için kontrol noktaları olarak hareket eden, bu süreçte özel bir iç ekonomik ve sosyal yapı kazanan, küresel sermayenin uzamsal dağılımında sermayenin ve üretimin kilit noktası olarak konumlanan mekânlar olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. Bu tanımlamalar “dünya kenti” (Friedmann, 1986), “küresel kent” (Sassen, 1996), kavramlarını da beraberinde getirmiştir. Dünya kentleri bir ağ sistemi içinde akışın olduğu yerler, değişen dünya ekonomisi ile ortaya çıkan kentler, üretim hizmetleri karmaşasının yoğunlaştığı ve merkezileştiği “küresel kentler” olarak farklı şekillerde tanımlansa da bunların ortak yönü küresel ekonomik düzende yaşanan değişimlerin bu yapıları beraberinde getirdiğidir.

Dünya kentlerini ilk olarak “yeni uluslararası işbölümü” ile açıklayan Friedmann, 7 tane birbiriyle ilgili tez kurarak geliştirdiği “dünya kenti hipotezi” başlıklı çalışmasında, kentlerin kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde değerlendirildiği bir süreçte karmaşık bir kentler hiyerarşisinin ortaya çıktığını belirtmektedir. Friedmann’ın çalışmasında, dünya kentleri ekonomik gücün coğrafi bağlantı noktaları olarak tanımlanmaktadır (Friedmann, 1986).

“Dünya kenti hipotezi” geniş ölçüde pedagojik ve sezgisel değerlere dayandığı ve temel kanıtlardan yoksun olduğu için eleştirilmektedir. Eleştiriler, hiyerarşinin öğeler arası ilişkiler sonucu ortaya çıkan bir düzeni ifade ettiği, “dünya kenti hipotezi”nin ise kentler arası ilişkileri ihmal ederek kentleri belli kriterlere göre sıraladığı ve karşılıklı ilişkiler anlamında hiçbir şey söylemediği noktasında, yoğunlaşmaktadır (Beaverstock vd., 2000: 45; Smith ve Timberlake, 2002).

Friedmann’ın “dünya kenti” kavramının, küreselleşme ile birlikte kentlerde yaşanan değişimi ve dönemin özelliklerini yeterince vurgulamadığını belirten Sassen, “küresel kent” kavramını kullanarak Newyork, Londra ve Tokyo arasında benzer değişiklikleri veri olarak elde ettiği sonuçlar ile bu kentlerle ilgili karşılaştırmalı bir çalışma yapmıştır. Sassen’in dünya kentleri ile ilgili çalışmasında, uluslararası bankacılık ve finanstaki değişiklikler odak noktası olarak alınmakta, fakat dünya kentlerinin sadece finans merkezlerinden ibaret olmadığı da belirtilmektedir. Sassen için finans, post endüstriyel üretim yerleri olarak “küresel kentleri” belirlemeye yardım eden ileri üretim hizmetlerinden (diğerleri muhasebe, sigorta, bankacılık vb.) yalnızca bir tanesidir

(Sassen, 2000: 83). Sassen'in çalışmalarında, şirket merkezlerinin toplanmasının dünya kenti olarak bir kenti sınıflandırmada kentin temel ögesi olarak görülmesinin yanı sıra dünya kentleri, sadece özel yönetsel komuta merkezlerinin yoğunlaştığı alanlar değil, küresel sermayenin önemli hizmetleri için de bir yoğunlaşma alanları olarak tanımlanmaktadır. Sassen'in "küresel" vurgusu, çalışmasında üç dünya kentini (Newyork, Londra, Tokyo) küresel finans piyasalarının merkez alanları olarak tanımlamasından kaynaklanmaktadır (Poon, 2003: 137).

Esnek üretim sistemi ekonomik fonksiyonların küresel yayılımını getirmiş fakat bu süreç şirketin merkezi fonksiyonlarını karmaşıktırarak bazı hizmetlerin bu konularda uzman şirketlere devredilmesini gerektirmiştir. Bu uzman şirketler, hizmetler sektöründe faaliyet göstermektedir ve belli kentlerde toplanmışlardır (Sassen, 2005: 29-31).

Castells, ileri hizmet faaliyetlerinin coğrafi dağılımındaki hiyerarşiden çok, küreselleşme ile gelen yeni sistemde ağların çok yönlülüğünün önemli olduğunu belirtmektedir. Castells dünya kentlerini, genel toplumsal yapının dönüşümünün bileşeni, gücü ve refahı toplayan yerler, küresel ağ içindeki piyasaların, üretici merkezlerin, ileri servislerin bağlantı noktaları olarak tanımlamaktadır. Dünya kentlerinin kendilerine (para, bilgi, kültürel pratikler vb.) olan akışlarla üretildiği ve sabit kalmaktan ziyade yeniden üretilerek fonksiyonlarının değişebileceğini belirtmektedir. Dünya kentinin bir mekân değil, ileri hizmetlerin üretim ve tüketim merkezleriyle bu merkezleri destekleyen yerel toplulukları küresel bir ağ içinde birbirine bağlayan, bir yandan da bilgi akışına bağlı olarak bu merkezlerin art bölgeleriyle bağlantılarını zayıflatan bir süreç olarak görülmesi kentlerin belli fonksiyonları yüklenmesini gerektirmiştir (Castells, 2005: 380, 517).

Dünya kentlerini, hiyerarşik bir sistem içinde bütün özellikleri kendinde toplayan alanlar olarak değil, belli fonksiyonların yayılımı ile oluşan dünya kentsel ağlar sistemi çerçevesinde değerlendiren yaklaşımlar (Castells, 2005; Neal, 2011), bir kentin dünya kenti olabilmesinin sadece o kentin kendi iç dinamiklerince (jeopolitik konum, tarihsel süreç, gayrimenkul sektörü) belirlenemeyeceğini, dünya kentsel ağ sistemi ile ilişkilerinin de kentin konumunu belirlemede etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bir kentin tüm fonksiyonları yerine getirmesinin zorluğu farklı kentlerin farklı fonksiyonları yüklediği bir ağ sistemini zorunlu kılmaktadır. Dünya kenti olabilmek bu ağ sistemi içerisinde ulusal ve yerel düzeyde stratejik bağlantılar kurulmasını gerektirmektedir (Neal, 2011).

II. KÜRESEL FİNANS MERKEZİ OLARAK DÜNYA KENTLERİ

Küresel finans merkezleri literatürü büyük ölçüde finans aktivitelerine yoğunlaşarak dünya kenti literatürünün bir alt kümesi olma özelliği kazanmıştır. Yeni enformasyon sistemleri ve iletişim teknolojileri sermayenin çok kısa sürelerde hareket edebilmesini kolaylaştırmış ve sermaye dünya çapında birbirine bağımlı hale gelmiştir. Finans piyasalarının küresel karşılıklı bağımlılığını getiren gelişmeler; birçok ülkede finans piyasalarının yasal düzenlemelere tabii olmaması, sınır ötesi işlemlerin serbestleştirilmesi, teknolojik altyapıdaki gelişmeler, yeni mali ürünlerin doğası,

spekülatif mali akışlar, piyasa değerlendirme şirketlerinin mali piyasalardaki hareketliliğe etkisi şeklindedir (Castells, 2005: 131-133).

2000’li yıllarda finans piyasalarının menkul kıymetleştirilmesi, kurumsal yatırımcılar ve uluslararası şirketlerin sınır ötesi faaliyetlerindeki artışları da beraberinde getirmiştir. Dünya finans ve sermaye merkezleri, finans hizmetlerinin üretiminde farklı kumanda noktaları olarak hizmet veren kentler ağı ile küresel finansal bütünleşmenin kolaylaştırılması noktasından hareketle kentleri hiyerarşik biçimde yerleştirilmeye uygun hale getirmektedir (Poon, 2003: 139; Neal, 2011). Küresel finans merkezleri küresel finans akışlarının kontrol ve kumanda merkezleri olarak tanımlanmaktadır.

Küresel finans merkezlerinin oluşumu farklı yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Wallerstein’in dünya sistemi analizi çerçevesinde küresel finans merkezleri, kaynakların çevreden merkeze doğru aktığı bir işbölümüne dayandırılırken (Smith&Timberlake, 2002; Brown vd., 2010), küresel finans merkezleri ve finansal kümelenmeleri ölçek ekonomilerinin işlevleri ile açıklayan yaklaşımlar da mevcuttur (Poon, 2003; Jarvis, 2010). Ölçek ekonomileri ile finansal kurumların ve sermayenin tek kentte toplanması alıcı ve satıcılar arasında iş görmeyi kolaylaştırmakta, sermaye piyasalarındaki firma ve acentelerin yüksek iş görme maliyetlerini azaltarak sürekli bir bilgi değiş tokuşu sağlamaktadır. Küresel finans merkezlerindeki ölçek ekonomileri büyük ölçüde bilgi akışındaki gelişmeler ile ilişkilendirilmektedir (Jarvis, 2010; Poon, 2003). Fonksiyonel uzmanlaşma ile birleşen ölçek ekonomilerinin etkisi küresel finans merkezlerinin kapasitelerinin dağılımında ve büyüklüklerinin mukayeseli olarak açıklanmasında kullanılmaktadır.

Finansal kurumların belli merkezlerde yoğunlaşması finansal faaliyetlerin riskini azaltarak bu kurumlara destek veren sektörlerin de (hukuk firmaları, bilişim firmaları vb.) bu merkezlerde toplanmasını ve daha ucuz temini sağlamaktadır. İletişim ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, ülkeler arası kurulan birleşmeler ile (AB, NAFTA vb.) finansal merkezlerin mahiyetini değiştirmektedir. Tarihsel olarak öne çıkan küresel finans merkezlerinin yanı sıra bölgesel ve yerel yeni finansal merkezler ortaya çıkmaktadır. Yeni ortaya çıkan bu merkezler küresel finans merkezleri ile rekabete girmekte ve bu rekabette öne çıkmak için çeşitli düzenlemelere gitmektedir. Finansal hizmet veren firmalar da bu rekabet ortamında maliyetlerin düşük olduğu merkezlere yönelmeye başlamaktadır (Alp, 2000: 44-45).

Küresel finans merkezi olma yarışında maliyetlerin düşük olması firmaların merkez seçiminde tek belirleyici değildir. Ticari faaliyetlerin tarihsel olarak mevcudiyeti, büyük borsaların yerleşmiş olması gibi özellikler de firmaların seçim kararlarını etkilemektedir.

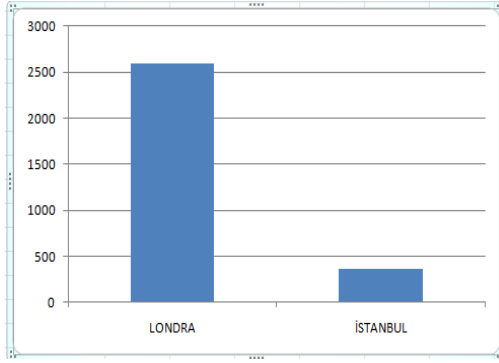
Ülkeler ve kent yönetimlerinin küresel finans merkezi olabilmesi için çok farklı şartları sağlamaları gerekirken beraber farklı çalışmalarda bunların en önde gelenleri yerleşim merkezi maliyetleri ve avantajları; işgücü ve insan kaynakları; bilgi ve iletişim teknolojileri; yasal düzenlemeler ve vergilendirme; altyapı hizmetleridir. Bu şartları

sağlayabilmek için ulusal ve yerel düzeyde yapılan düzenlemelerin yanı sıra politik ve ekonomik istikrar, canlı ve etkin işleyen mali piyasaların mevcudiyeti de önemlidir (Alp, 2000; TSPAKB 2007; GFMI, 2010)

A. Londra ve İstanbul'un Ofis Maliyetleri

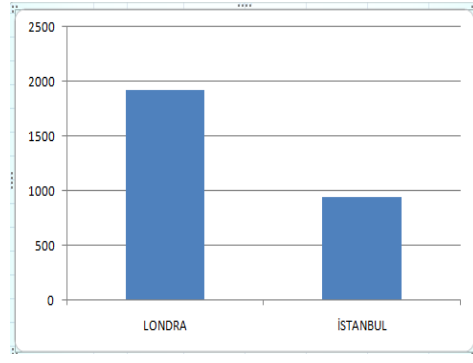
Kentlerin "ofis maliyetleri"ni tespit edebilmek için, Grafik 1 ve 2'de her iki kentin metrekare başına düşen toplam yıllık brüt ofis işgal bedelleri esas alınmış, Londra ve Londra Batı Kıyısı'nın ofis maliyetlerinin ortalaması verilmiştir.

Grafik 1: Yıllık Ofis Maliyetleri (2008)

Kaynak: CBRE

Grafik 2: Yıllık Ofis Maliyetleri (2010)

Kaynak: CBRE

Ofis maliyetlerinin İstanbul için son iki yıl içerisinde %263 artış gösterirken Londra'da ofis maliyetleri %26 düşmüştür. CBRE (2010) endeksine göre yıllık brüt ofis maliyeti işgalinde en pahalı 50 yer sıralamasında Londra Batı Kıyısı 2324.28 dolar ile 1. Sırada, Londra 1495.08 dolar ile 7. Sırada yer alırken İstanbul 17. sırada yer almaktadır. Londra için boş alan oranı %7.3'dür. CBRE endeksinde en pahalı ofis kiralari olan yerler sıralamasında ilk 3 kent Londra, Hong Kong, Tokyo yine aynı şekilde Küresel Finans Merkezleri Endeksi'nde (2010) yer alan sıralamadaki ilk 5 kent arasında yer almaktadır. Dolayısıyla finansal hizmet veren şirketlerin ve yabancı yatırımcıların yer seçimi kararları ile yerleşim merkezi maliyetleri arasında negatif ilişki değil pozitif ilişki vardır. Tabii ki bu sonucun oluşmasına neden olan farklı değişkenler de unutulmamalıdır. Yüksek hacimli ve farklı piyasalara hizmet verebilme yeteneğine sahip bir merkez olma profili ve finansal hizmetler piyasasının büyüklüğü bu değişkenler arasında çalışılması gereken alanlardır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Son 10 yıldır İstanbul'un küresel finans merkezi olarak yapılandırılması çalışmaları başlatılmış ve bu çalışmalarda hedef, öncelikli olarak "bölgesel finans merkezi" olabilmek olarak ortaya konulmuştur. Çalışmada İstanbul'un ofis maliyetleri açısından

küresel finans merkezi olabilme kapasitesi verilmeye çalışılmış ve ofis maliyetleri ve küresel finans merkezi olma açısından kentlerde farklılıklar olduğu gözlenmiştir. Küresel finans şirketlerinin yer seçimi kararlarının sonucunda bir kentte yoğunlaşmaya başlaması o kentte ofis maliyetlerini arttırıcı bir etki yapabileceği anlaşılmıştır.

İstanbul, küresel finans merkezi olmak için yolun başındadır ve uzun olmayan bir geçmişe sahip olan bu çalışmaların ofis maliyetleri üzerindeki arttırıcı etkisi -bu sürecin devam ettiği düşünülürse-, daha derinlemesine incelenmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuç, derinlemesine incelenmesi gereken, son yıllardaki İstanbul'da kentsel dönüşüm projeleri, inşaat sektöründeki hızlı canlanma süreci ile finans merkezi olma çalışmalarının ilişkilendirilebileceği yorumunu güçlendirmiştir. Sadece kentsel açıdan değil, son dönemdeki politik, ekonomik süreçlerde göz önüne alınarak neden İstanbul'un küresel finans merkezi olama yolunda bu kadar istekli olduğu ve neden diğer rakiplerinin önünü geçtiği/geçirildiği sorusunun cevaplanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ALP, Ali (2000), Finansın Uluslararasılaşması: Finansal krizler, çözüm önerileri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- BEAVERSTOCK, J. V.& SMITH, R.G.& TAYLOR, P.J.& WALKER, D.R.F.& LORIMER, H. (2000), "Globalization and world cities: some measurement methodologies," *Applied Geography*, 20: 43-63.
- BROWN, E.&DERUDDER, B.&PARNREITER, W.&PELUPESSY, W&TAYLOR, P.J.&WITLOX, F. (2010), "Worldcity netxorks and global commodity chains: towards a World -system's integration. In *Global Networks*," *A Journal Transnational Affairs*,10(1): 12-34.
- CASTELLS, Manuel (2005), Ağ Toplumunun Yükselişi, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CBRE (2010), Global Office Market View: Rents.
- DPT, İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Stratejisi ve Eylem Planı, 2009.
- ERSOY, Melih (2001), "Sanayisizleşme Süreci ve Kentler", *Praksis*, 2: 32-52.
- FRIEDMAN, John (1986), "The World City Hypothesis", *Development and Change*, 17(1), 69-83.
- JARVIS, S.L. Darryl (2010), "Race fort he Money: International Financial Centers in Asia," Working Paper.
- NEAL, Zachary (2011), "Differentiating Centrality and Power in the World City Network," *Urban Studies*, 1-16.

- PENDİK TOPLANTILARI 6 (2003) “Finansın Küresel Dolaşımı ve İstanbul: İstanbul bir Küresel Finans Merkezi Olabilir mi?”, Pendik Belediyesi Kültür Yayınları: 16.
- POON, P.H. Jessie (2003) “Hierarchical Tendencies of Capital Markets Among International Financial Centers,” *Growth and Change*, 34(2): 135-156
- RESMÎ GAZETE, 29.09.2009, Karar no: 2009/31.
- SASSEN, Saskia (2000) “The Global City: Strategic Site/New Frontier,” *American Studies*, 41: 2/3: 79-95.
- SASSEN, Saskia (2005) “The Embeddedness of Electronic Markets: The Case of Global Capital Markets”, *The Sociology of Financial Markets*, Oxford University Press, 17-37.
- SASSEN, Saskia (1996) “Cities and Communities In The Global Economy”, *American Behavioral Scientist*, 39(5), 1996, 629-639.
- SMITH, David A.&TIMBERLAKE, Michael (2002), “Conceptualising And Mapping The Structure Of The World System’s City System”, *The City: Critical Concepts in the Social Science*, Michael Pacione (Ed.), London: Routledge, 164-185.
- THE GLOBAL FINANCIAL CENTRES INDEX 8, *Financial Centre Futures*, Long Finance: Eylül 2010.
- TSPAKB, *Global Finans Merkezleri ve İstanbul*, Şubat 2007.

SOĞUK SAVAŞIN İLK YILLARINDA TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİNDE EKONOMİK YARDIMLARIN ETKİSİ

Coşkun TOPAL¹

ÖZET

Bu çalışmanın konusunu Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında değişen uluslararası yapının Türkiye-ABD arasındaki ekonomik ilişkilere etkisi oluşturmaktadır. Bu doğrultuda tarihi bir analiz yapılmış, tarihi veriler yerinde kullanılarak bir çözümlemeye gidilmiştir. Aynı zamanda ikili ilişkiler tarihi süreci ile birlikte uluslararası ilişkiler bağlamında ele alınmıştır. Bu çalışmada sonuç olarak, Soğuk Savaşın ilk yıllarında Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardımlar bağlamında ABD ve Türkiye ilişkileri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-ABD, Soğuk Savaş, Ekonomik Yardım

IMPACT OF ECONOMIC AIDS OVER USA-TURKEY RELATIONSHIPS IN THE BEGINNINGS OF COLD WAR ERA

ABSTRACT

The subject of this research is the impact of economic aids over USA-Turkey relationships in the beginnings of Cold War Era. In this regard, not only a historical analysis is performed by using historical datas, but also bilateral relations are analyzed from the perspective of international relations realm. Consequently in this study, it will be evaluated USA and Turkey relations in terms of the economic aids - Truman Doctrine and Marshall Plan-in the early era of Cold-War.

Keywords: Turkey-USA, Cold War, Economic Aid

---

¹ Karadeniz Technical University-Faculty of Economics and Administrative Sciences Faculty-Department of International Relations- coskuntopal@gmail.com.

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı sonrası süreçte uluslararası politikanın yapısında önemli değişiklikler olmuştur.² İki savaş arası döneme ve daha öncesine bakacak olursak İngiltere ve Fransa iki büyük güç olarak uluslararası politikaya yön veriyordu. Fakat II. Dünya Savaşı ile birlikte bu yapı değişmiş ve bu devletlerin yerini “süper güç” olarak adlandırılan iki yeni devlet ABD ve SSCB almıştır. Savaşın Avrupa’da yarattığı yıkım, İtalya ve Almanya gibi devletlerin bu sistemden uzun bir süre tecrit edilmesi ve Fransa ile İngiltere’nin eski gücünden yoksun olması bu iki devletin süper güç olmalarında önemli faktörlerdir.

1. II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-ABD İlişkileri

A. II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye

Türkiye II. Dünya Savaşı’na katılmamasına rağmen savaştan en çok etkilenen ülkelerden biridir. Ekonomik ve siyasi açıdan savaşın etkilerini görmek mümkündür. Türkiye ekonomisi iki önemli sorunla karşı karşıyaydı. Bir yandan savaş sırasında yükselen gıda maddeleri ve hammadde fiyatları yavaş yavaş normalde döndüğünden bunları ihraç eden Türkiye’nin gelirlerinde bir azalma söz konusu olurken; diğer yandan da Sovyet tehdidi nedeniyle ordusunu terhis edememesi büyük bir ekonomik yük getiriyordu.³

Savaş süresi boyunca Türkiye jeopolitik konumu yüzünden gerek Müttefikler tarafından gerekse Mihver devletleri tarafından kendi yanlarında savaşa sokulmak istenmiştir. Türkiye’nin stratejisi ise savaş dışında kalıp daha önce yaşanan sıkıntıların tekrardan yaşanmamasının önüne geçmektir. Fakat Türkiye’nin II. Dünya Savaşı boyunca iki önemli tehdit algılaması vardı. Birincisi büyük devletlerin aralarındaki müzakerelerden dışlanmak ve ani bir işgal sonucunda cumhuriyetin mirasına sahip çıkamamaktır. İkincisi, savaş sonrası kurulacak statükonun dışında kalmayacak şekilde ilişkilerin kesilmemesini sağlamaktır.

Türkiye Potsdam Konferansı’nda Sovyetlerin tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır.⁴ 1925 yılında yapılan dostluk anlaşmasının uzatılmaması ve Sovyetlerin isteklerini açık açık belirtmesi ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Türkiye’nin savaş dönemi boyunca tarafsızlığı, müttefiklerden yana olan bir bağımsızlıktır. Savaş sonrası ortamda Sovyet Rusya tehdidi ile yalnız kalmak yerine Türkiye, Batı’yı seçmiştir. Hatta Birleşmiş Milletlere üye olabilmek için Almanya ve Japonya’ya bile savaş ilan etmiştir. Bununla birlikte Birleşmiş Milletler’in üyelerinden biri olan Türkiye, Batı ile ilişkilerinde önemli bir adım atmıştır.

² Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 419.

³ Haydar Çakmak, Türk Dış Politikası, 1919-2008, Platin Yay. Ankara 2008, s. S. 398.

⁴ Cumhuriyet, Türkiye’nin Savaş Dışı Kalma Çabaları ve Müttefiklerin Tutumu, (Ed): Haydar Çakmak, Türk Dış Politikası, Platin Yayınları, Ankara, s. 357 358.

Batı ile bu yakınlaşmalar neticelerini iç politikada da göstermiştir. Tek partili yaşam 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasıyla sona ermiştir. 1946 yılında ise Demokrat Parti kurulmuş ve ilk çok partili seçimler gerçekleşmiştir. 1950 yılına gelindiğinde ise 30 yıla yaklaşan Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı yerini Demokrat Parti'ye bırakmıştır.⁵ Bu seçimlerle Türkiye artık yeni bir döneme daha girmektedir.

Savaşın, Türkiye üzerinde ortaya çıkardığı önemli neticelerden biri de ekonomik sıkıntılardır. Savaş döneminde iki milyonun üzerinde kişi silah altına alınmıştır. Bu süre boyunca tarım gelirleri her geçen yıl daha da azalmıştır. Bunun ekonomi üzerindeki etkisi ise daha vahimdir. Ülke belki o dönemde sürekli dış ticaret fazlası vermişti, fakat ihracat oranları sürekli düşüş eğilimindeydi. Dış ticaret fazlası oluşmasının temel sebebi: savaş sırasında ithalat sıkıntısının yaşanmasıydı. Savaşan ülkelerden elde edilmekte olan ithal maddelerinin çoğunun gönderilmemesi durumu oluşmuştur. Bu dönem içerisinde milli gelir sürekli eksilerde seyretmiştir. Türkiye Savaş boyunca küçülen bir ülke haline gelmiştir. 1942 yılında hükümetin çıkardığı "Varlık vergisi" ise bu dönemde milli gelirin %5 civarında artmasına sebep olmuştur. Fakat ertesi yıl yine milli gelir rakamları bize ülkenin küçülmeye devam ettiğini göstermiştir. Ülkede yaşanan bu sıkıntılar neticesinde "karne" uygulaması başlamıştır. Bir dönem boyunca ekmek ve diğer gıda malzemeleri karne ile elde edilmiştir.

Savaş sonrasındaki durumda ise değişen tek şey milli gelirin artış seyrini yakalamasıdır. Ülke yine ekonomik sıkıntılar çekmekteydi. Bütçenin %40 ila %60 arasındaki bölümünü askeri masraflara harcamıştır.⁶ Batı'nın, Sovyet Rusya'nın yayılmacı politikasına karşı gönderdiği yardımlar büyük oranda askeri masraflara gitmekteydi. Türkiye savaşı yaşamamış olmasına rağmen, savaşın etkilerini çoğu ülkedekinden daha fazla yaşamıştır.

B. II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-Amerikan İlişkileri

Türk-Amerikan ilişkilerinin kısa bir tarihine bakıldığında ilk ilişkilerin ticaret ile başladığını görmekteyiz. I. Dünya Savaşı'na kadar ilişkiler normal seyrinde devam ederken, Osmanlı Devleti'nin, Almanya'nın yanında savaşa girmesi ve bunun aksine ABD'nin de İngiltere tarafında savaşa girmesiyle ilişkiler kesilmişti. Savaş sonunda ise ABD barış görüşmelerine katılmamasına rağmen 1924'te imzalanan bir anlaşmayla Türkiye'yi resmen tanımıştır. İlişkiler ise imzalan bu anlaşmanın ardından 1927 yılında tekrar başlamıştır. ABD kamuoyunun Ermeni olayları sebebiyle Türkiye'ye bakış açısı olumsuz olmasına rağmen imzalan iki ticaret anlaşmasıyla ticari ilişkiler devam etmiştir.⁷ Türkiye Amerika'daki bu kamuoyu algısını değiştirmek amacıyla savaş sonrasında bir

⁵ Baskın Oran, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar , I. Cilt, İletişim yayınları,ist.2006, s. 492-493.

⁶ BCA, 60.373.3. s.3.

⁷ Ramazan Gözen, ABD ile İlişkiler, (Ed): Haydar Çakmak, Türk Dış Politikası, Platin Yayınları, Ankara, 2008 s. 379.

"Haberler Bürosu" kurma kararı almıştır. Bu büronun temel amacı ABD'de az tanınmış Türkiye'yi tanıtır ve sevdirmektir. Diğer önemli amaç ise yabancı tahriklerle ve bilhassa Ermeniler tarafından Türkiye aleyhine yapılan propaganda çalışmalarını engellemektir.⁸ Fakat Türk-ABD ilişkilerinin dönüm noktası Japonya'nın 7 Aralık 1941 yılında Pearl Harbour saldırısı olarak görülebilir. Bu saldırı sonrası ABD İngiltere'nin yanında savaşa katılarak Monroe Doktrini'ninden tamamen vazgeçmiştir ve iki devlet arasındaki siyasi ilişkiler için zemin hazırlanmıştır.

Savaş sırasında iki ülke arasındaki en somut gelişme ise ABD'nin İngiltere yandaşlarına "Ödünç Verme ve Kiralama" kanunu ile yaptığı yardımlardır. Bu kanunla beraber ABD, İngiltere başta olmak üzere çoğu ülkeye 50 milyar dolar değerinde askeri malzeme yardımı yapmıştır. Tarafsız ülke olmasına rağmen Türkiye de bu yardımdan yararlanarak 95 milyon dolarlık bir askeri yardım elde etmiştir. Yapılmakta olan yardımlar bazı zamanlarda kesilmesine rağmen İngiltere aracılığı ile devam etmiştir.

Savaşın sonuna gelindikçe ortaya çıkmaya başlayan yeni dünya düzeni Türkiye'yi Almanya'dan uzaklaştırıp Batı'ya yakınlaştırmıştır.⁹ Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalan Türkiye, güvenliğini korumak için ABD'ye yönelmiştir. ABD de aynı zamanda Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile ilgilenmeye başlamıştır.¹⁰ Bu doğrultuda Osmanlı Devleti zamanından itibaren başlayan denge siyasetinin izleri II. Dünya Savaşı ve sonrasında da devam etmiştir. Bir dönem Rusya tehlikesine karşı İngiltere denge unsuru olarak kullanılmıştır. II. Abdülhamit döneminde ise İngiltere'nin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçmesi üzerine bu sefer Almanya denge unsuru olarak kullanılmıştır. II. Dünya Savaşı sonuna gelindiğinde ise ortaya çıkan bir Sovyet Rusya tehdidi vardı. Türkiye bu kez de kendi güvenliğini ve bağımsızlığını korumak amacıyla Batı'ya özellikle de ABD'ye yönelmiştir. Aslında Türkiye'yi ABD'ye yakınlaştıran tek neden güvenliğini sağlamak değildir. Bunun yanında ekonomik kalkınma, askeri modernizasyon ve modernleşme gibi gerekçeleri de dikkate almak gerekir. Savaş dönemi ve sonrasında Türkiye'nin ABD'ye karşı sempatisi çok yüksekti. Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olmak ABD'nin öncülük ettiği örgütün içinde olmak demektir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de savaş sonrasında durumun ABD'nin lehine devam edeceği düşüncesiyle ABD lehine çoktan eğilim göstermeye başlamıştı.¹¹ Bunun yanı sıra, Türkiye zaten savaş sırasında ABD'den yardım almaktaydı. Savaş sonrasında da bu yardımların daha güçlü bir şekilde devam edeceğini düşünmüştür. Yaşanan bu gelişmeler her geçen gün Türkiye'yi Batıya daha fazla itmiştir.

ABD için Türkiye'nin Sovyetlerin uydusuna girmemesi önemliydi. Fakat ABD savaş sonunda açık bir şekilde Türkiye'yi desteklemedi. Hatta Potsdam Konferansı'nda Sovyet

⁸ BCA, 84. 564.2.

⁹ Haydar Çakmak, Türk Dış Politikası (1919-2008), Ankara 2008, s. 382.

¹⁰ Bülent Akkaya, "Türkiye'nin NATO üyeliği ve Kore Savaşı", Akademik Bakış Dergisi, Sayı 28, Ocak-Şubat 2013, s.2-6

¹¹ Haydar Çakmak, a.g.e., s. 382.

Rusya'nın Türkiye'den, boğazlar ve Doğu Anadolu'daki taleplerine karşılık ABD konu hakkında net bir tepki göstermemiştir. Fakat Sovyet'lerin yardımlarıyla İran'da Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti ve Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin kurulması ABD'nin Türkiye'ye boğazlar konusunda tam destek vermesi kararını netleştirdi.¹² ABD'nin Türkiye'yi açık şekilde desteklememesinin sebebi Sovyetleri karşısına almak istememesiydi. Amacı kuracağı yenedünya düzenine Sovyetleri de ticari ve siyasi olarak üye yapmaktı. Bu yüzden Stalin'in Yalta ve Potsdam konferanslarında revizyonist politikalarına karşılık verilmemiştir. Potsdam sonrası Sovyet Rusya ile çıkar ayrılığı iyice belirginleşen ABD, yapılan girişimleri Avrupa'ya ilerleme projesi olarak değerlendirmiştir. Yaşanan bu gelişmeler sonrası ABD önemli bir adım atarak Türkiye'yi kendi yanına çekme harekâtını başlatacaktır.¹³

ABD'nin başlattığı politika ilk uygulama alanını 1946 yılında bulmuştur. 5 Nisan 1946'da Türk Büyükelçi Ahmet Ertegün'ün na'sının ABD'nin önemli zırlılarından Missouri ile Türkiye'ye göndermesi ilişkilerin ilerleyişi açısından önemli bir adımdır. Missouri zırlısının İstanbul'a geldiği gün ABD Başkanı Truman yaptığı açıklamalarda boğazlar konusunun ABD için önemli bir konu olduğunu ve boğazlar üzerindeki taleplerin kabul edilemeyeceğini bildirmiştir. Keza bu açıklamalar ABD'nin Soğuk Savaş jeopolitik yaklaşımlarının önemli açıklamaları ve temel direklerini oluşturmuştur.¹⁴ Missouri ziyaretini izleyen günlerde Türk-ABD ilişkilerinin daha da sıcak bir döneme girmesini sağlayan gelişmelerden biri de 7 Mayıs 1946'da yapılan bir anlaşmayla ABD'nin, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında "Ödünç Verme ve Kiralama Yasası" yoluyla aldığı borçların tamamını silmesiydi. Böylece ABD Türkiye'nin sırtından önemli bir yükü kaldırmış oluyordu.¹⁵ Fakat bu dönemde Sovyetlerin Doğu Avrupa'da yeni hükümetler yardımıyla sosyalist düzenler kurmaya başlaması ilişkilerin askeri boyutunu ve daha sonra da mali boyutunu ortaya çıkaracaktır. Truman Doktrini ile başlayacak olan ilişkiler, Marshall Planı'nın ortaya çıkmasıyla devam edecek ve NATO'nun kurulmasıyla da en üst seviyeye çıkacaktır.

Truman Doktrini: Sovyet Rusya'nın İran ve Doğu Avrupa üzerine yayılması, Türkiye ve Yunanistan'ı korkuya sevk etmiştir. İngiltere'nin II. Dünya Savaşı'ndan bitkin çıkması üzerine Türkiye ve Yunanistan'a yardım etmekte zorlanmaktaydı. 21 Şubat 1947'de yaptığı açıklama ile Türkiye ve Yunanistan'a yardım etme gücünün kalmadığını, ABD'den bu iki ülkenin ihtiyacını karşılama yükümlülüğünü devralmasını istemiştir.¹⁶ Bunun üzerine 12 Mart 1947'de ABD Başkanı Harry Truman Kongre'de, "Truman Doktrini" olarak adlandırılacak konuşmayı yapmıştır. Truman yaptığı konuşmada,

¹² Baskın Oarn, a.g.e., s. 522-523.

¹³ Baskın Oran, a.g.e., s. 524.

¹⁴ Ayşe Ömür Atmaca, "Yeni Dünyada Eski Oyun: Eleştirel Perspektiften Türk-Amerikan İlişkileri", Ortadoğu Etütleri, III/1, Temmuz 2011, s.159-163.

¹⁵ Baskın Oran, a.g.e., s. 525.

¹⁶ Haydar Çakmak, a.g.e, s. 384.

Yunanistan'ın özgür bir ülke olarak kalabilmesi için acil yardım başvurusu yaptığını, Yunanistan'daki iç savaş ortamının Batı'ya zarar verdiğini belirterek yardımın gerekli olduğunu söylemiştir.¹⁷ Yunanistan konuşması ardından Truman, Türkiye'nin ABD için taşıdığı öneme değinerek istikrarlı bir Türkiye'nin Yunanistan'ın geleceğinden daha az önem taşımadığını belirtmiştir.

Yunanistan ve Türkiye'nin Batı için önemini açıklayan Truman Kongre'den 3 istekte bulunmuştur:

1. Yunanistan ve Türkiye'ye, 30 Haziran 1948'de sona erecek, bir dönem için toplam 400 milyon dolarlık yardımda bulunulması. Bu miktardan Yunanistan ayrılacak payın 350 milyon doları geçmemesi.
2. Yunanistan ve Türkiye'de bulunan Amerikan sivil ve askeri personeline, bu iki ülkenin talep etmesi durumunda yeniden inşa faaliyetlerinde, verilecek mali ve aynı yardımın kullanımının denetlenmesinde ve bu ülkelerin personelinin eğitiminde görevlendirilmeleri için yetki belgesi.
3. İhtiyaç duyulan malzemenin en hızlı ve etkin bir biçimde ulaştırılmasını sağlayacak gerekli düzenlemelerin yapılması için gerekli yetkinin verilmesi.¹⁸

Truman'ın bu istekleri Senato ve Kongre'den geçerek "Kamu Yasası 75" adlı kanunla yasalastı. Bu doktrin uluslararası sistem açısından çok büyük öneme sahiptir. Öncelikle bu belge "Soğuk Savaş"ın resmi belgesi niteliğine sahiptir. Bu doktrinle birlikte artık ABD Sovyet Rusya'yı karşısına aldığı remi belgeyle gösteriyordu. ABD aslında savaş sonrası mevcut durumun devamı için çabalamıştır. Sovyetler karşısında da kendisine bu doğrultuda çok yönlü bir strateji belirlemiştir.¹⁹ Birleşmiş Milletlerin kurulması ardından GATT ve dünya bankasının kurulmasıyla liberal bir dünya düzeni yaratmak istemiş ve bu sisteme Sovyetleri de dahil etmek istemiştir. Fakat Sovyetler Yalta Konferansı'nda yapılan anlaşmaya aykırı hareket ederek Avrupa'nın doğusunda sosyalist cumhuriyetlerin kurulmasına yardım etmiştir. ABD artık yeni dünya düzeninin içinde Sovyetlerin olmayacağını anlamıştır. Bu belge ile artık Sovyet Rusya'ya karşı dış politika süreci başlamıştır. Bu sürecin adı ise Soğuk Savaş'tır.

Bu belgenin diğer önemli noktalarından biri de; ABD'nin uzun yıllar izlediği "Yalnızcılık" politikasından artık vazgeçilmekteydi. Geleneksel Amerikan dış politikasındaki radikal değişimin başlangıcını Truman Doktrini olmuştur. Yalnızcılık politikasının yerini ise günümüzde de devam etmekte olan "Globalizm" almıştır.

¹⁷ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk - Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 153-157.

¹⁸ Baskın Oran, a.g.e., s. 529.

¹⁹ Mahir Küçükvatan, "Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı", *ÇTTAD*, X/23, Güz 2011, s.92-97

Diğer önemli nokta ise Türkiye-ABD ilişkisi ile ilgilidir. Savaş sonrasında Türkiye'nin en büyük korkularından biri Sovyet Rusya'ydı. Bu belge ile birlikte İngiltere'nin yerini ABD almaktaydı. Truman Doktrini Türkiye'ye ABD yardımını ve desteğini garanti etmekteydi.²⁰ Fakat belgede yer alan maddelerden bazılarında ise elde edilen yardımın ABD kontrolünde idare edilecek olması doktrinin Türkiye açısından istenmeyen tarafıydı. Nihayetinde bu bloklaşmada bir taraf alınması bu tarz ülkeler için elzem bir durum oluşturmuştu.²¹

Truman Doktrini ile birlikte bir süreç başlamıştır. Bu doktrini daha sonra Marshall planı ve ardından NATO izlemiştir. Geline süreçte doktrinle kurulan ortaklık günümüzde de halen devam etmektedir. İlişkilerde zaman zaman sorunlar yaşansa da ikili ilişkiler stratejik ortaklık düzeyinde devam etmektedir.

Marshall Planı: II. Dünya Savaşı'nın yarattığı büyük yıkımdan etkilenen Avrupalı devletler siyasi ve ekonomik olarak güçlerini kaybetmişler, gücünü kaybetmiş ülkelerde sosyalist akımların güç kazanması ABD'yi endişelendirmiştir. Bu durum ABD'yi Avrupa'ya yardım etmeye zorluyordu. Sovyetler zayıf ülkeleri kullanarak bu ülkelere sosyalist rejimi getiriyordu. Komünistler fakirliği bir araç olarak kullanmaktaydı. ABD bu durumu tersine çevirmek için Avrupa'nın ekonomik yönden canlanmasını istemiştir. 1947 yılında ABD Dışişleri Bakanı George Marshall yaptığı konuşmada planı ilk kez açıklamıştır. Avrupa'nın ekonomik yönden çökmüş vaziyette olması ABD ekonomisine de ters düşmekteydi. ABD'nin sahip olduğu sanayi fazlasını Avrupa pazarında tüketmesi gerekiyordu. ABD bu yardımla hem Avrupa ülkelerini ayağa kaldıracak hem de verilen yardımlarla sanayi fazlası ürünlerini bu ülkelere satarak iki açıdan da kazançlı çıkmak istemiştir.²² Aynı zamanda Avrupa'nın ortak hareket etmesi gerekliliği yönünde de açıklamalarda bulunmuştur.²³

Bu planın Türkiye açısından uygulanması noktasında bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Amerikalı teknik uzmanların yaptığı araştırma sonuçlarına göre Türkiye'nin bu yardım kapsamına alınması istenmiyordu. Türkiye'nin elinde hâlihazırda bir altın ve döviz stoku vardı. Fakat Türkiye bu stoku Rusya tehdidine karşı muhafaza etmekteydi. Uzmanların bu düşüncesi Türk kamuoyunda şaşkınlıkla karşılanmıştır. Vatandaşlar Türkiye'yi ekonomik açıdan yalnız bırakan ABD'nin yakında siyasi açıdan da yalnız bırakacağını düşünmeye başlamıştır. ABD Türkiye'nin bu plan kapsamına dâhil edilmesi konusunda bazı şartlar öne sürmüştür. Türkiye kendisine sunulan şartları kabul etmiştir. Bu

²⁰ Ramazan Gözen, Truman Doktrini, (Ed): Haydar Çakmak, Türk Dış Politikası, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 388.

²¹ Paul Kennedy, Büyük Güçlerin Yükseliş ve Düşüşleri, (çev. Birtane Karanakçı), İş Bankası Yayınları, İstanbul 1989, s.430-439

²² Elif hatun Kılıçbeyli, Marshall Planı, (Ed): Haydar Çakmak, Türk Dış Politikası, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 501-502.

²³ Yavuz Güler, "II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950)", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, V/2, 2004, s.215-222.

anlaşmayla birlikte üretim artışı tarım aletlerinin modernizasyonu ve ulusal tarım sisteminin yenilenmesi için kullanılmalıydı. ABD'nin bu yardımları verirken ki amaçlarından en önemlisi ise Avrupa ve Türkiye'yi bir hammadde deposuna çevirip kendi sanayi mallarını bu bölgede satmaktır. Bu amaç kapsamında verilen yardım tarım için kullanıldı. Hatta Demokrat Parti döneminde ise traktör de tarım sistemine yerleşmiştir.

Marshall Planı kapsamında gelen yardımlar diğer ülkelerin elde ettiği yardımlar ile karşılaştırıldığında daha az olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yapılan yardımlar da azalarak devam etmiştir. Dışişlerinin ABD'ye yolladığı bildiriye, yapılan yardımların yarısının askeri harcamalara harcandığı, bu sebeple yapılan yardımların artırılması istenmiştir. Askeri harcamalar dışında kalan paranın kalkınma için yeterli olmadığı da belirtilmiştir. Yollanan bildiriye dikkat çeken önemli unsurlardan biri ise; istenen yardımın bütçe açıklarının kapatılmasında kullanılmayıp güvenliği sağlamak amacıyla daha fazla askeri harcama olarak kullanılması konusunda ABD'ye güvence verilmesidir.²⁴ Türkiye aldığı bu yardımları en etkili şekilde kullanmasına rağmen dönemin iç ve dış dinamikleri sebebiyle yatırımlarını büyük oranda askeri harcamalara yapmaktaydı. Bu durum ülke ekonomisinin de yavaş yavaş bozulmasına sebep olmuştur. Alınan yardımlar ise ABD'nin isteğine göre tarımda, kalkınmada ve askeri harcamalarda kullanılmıştır. Bu yardımlarla birlikte makineli tarıma geçilmiş ve daha fazla, verimli ürün elde edilmiştir. Fakat yüksek askeri harcamalar yatırımların verimliliğini azaltmaktaydı.

Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi: Türkiye, ABD öncülüğünde 1949 yılında kurulan NATO'ya birçok nedenle ilgi duymaya başlamıştır. Türkiye'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı doğrultusunda ABD ile ilişkilerini geliştirmesine rağmen Sovyet Rusya konusunda halen şüpheleri mevcuttur. Türkiye NATO'ya girerek hem yalnız kalmaktan kurtulacak hem de ülke toprakları NATO tarafından korunabilecekti. Türkiye bu doğrultuda BM ideallerine de bağlı bir politika izleyeceğini sıklıkla vurgulamıştır.²⁵ Bunun yanında ordu daha da modern hale getirilecekti. ABD'den elde edilen yardımlarında kesilme ihtimali ülkeyi endişeye sevk etmekteydi. Bu sebeple dış politikasının ilk maddesi NATO'ya giriş olarak benimsenmiştir.²⁶

Türkiye CHP iktidarı zamanında NATO'ya ilk üyelik başvurusunu yapmış fakat kabul edilmemiştir. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti için de temel dış politika önceliği NATO'ya girmektir. Bu dönemde Kore Savaşı Türkiye'nin NATO'ya girişini kolaylaştırmıştır. Kore'de meydana gelen iç savaş neticesinde Birleşmiş Milletler bu bölgeye asker yollama kararı almıştır. Dönemin başbakanı Adnan Menderes ise meclise danışmadan Kore'ye 4500 asker yollamıştır. Fakat bu karara hem muhalefetten hem de kamuoyundan büyük tepkiler yağmıştı. Muhalefet kesinlikle asker yollanmasına karşı

²⁴ BCA, 60.373.3.

²⁵ Ahmet Emin Yaman, "Kore Savaşı'nın Türk Kamuoyuna Yansıması", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 37-38, Mayıs-Kasım 2005, s.230-235

²⁶ Baskın Oran, a.g.e., s. 538-542.

değildi. Ortaya çıkan sorunlar bu yetkinin TBMM'ye ve muhalefet partisine sorulmadan verilmesinden kaynaklanmaktaydı.

Türkiye NATO'ya yolladığı asker sayısını bir süre sonra artırmıştır. Türk askeri Kore'de önemli işler başarmıştır. Kore Savaşı'nda Türk askerlerinin başarılı olması neticesinde Türkiye NATO'ya tekrardan başvuru yapmıştır. Türkiye'nin bu ısrarına rağmen NATO içerisinde bazı küçük ülkeler ve İngiltere bu girişe karşı çıkmaktaydı. Küçük ülkeler Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle kendilerine ayrılan yardımın daha da azalacağını düşünmüşlerdi. İngiltere ise bu konuda farklı düşünceye sahiptir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da fazla barınamayacağını anlayan İngiltere, bu bölgeden elde ettiği imtiyazları bırakmadan çekilme peşindeydi. Bunun için de Ortadoğu Komutanlığı adı altında bir yapı oluşturmak istiyordu. Bu proje çerçevesinde Mısır'da bir üs kurulması düşünülüyordu. Bu üsle birlikte İngiltere bölgedeki çıkarlarını korurken Süveyş Kanalı'nın denetimini elinde bulunduracaktı.²⁷ İngiltere bu projeye Türkiye'yi de dâhil etmek istiyordu. Çünkü Müslüman bir ülkede kurulması amaçlanan bu projenin bir Hıristiyan projesi olarak algılanması muhtemeldi. Türkiye bu projeye dâhil edilerek bu düşünce ortadan kaldırılacak aynı zamanda tepkilerde en aza indirilmiş olacaktı. Bunun yanında Mısır'ın bu durumu reddetmesiyle bu proje ortaya çıkmadan son bulmuştur. Aynı zamanda Amerikan Dış Politika Kurumu tarafından yayınlanan bir makalede Türkiye'nin NATO'ya girebilecek altyapısı olmadığı ve halkın geri kalmış cahil olduğu belirtilmiştir.²⁸ Fakat Sovyet tehlikesi sebebiyle ABD Türkiye'ye yapılacak bir saldırının Batı için sonuçlarının ağır olacağını düşünmüştür. Ayrıca Kore'deki Türk askerlerinin başarıları da Türkiye'nin üyeliği konusundaki algıları değiştirmiştir. Türkiye'nin yaptığı başvuru kabul edilerek 18 Şubat 1952'de NATO'ya üye olmuştur.

Amerikan Askeri ve Mali Yardımları: Amerikan yardımlarının nedenlerine bakıldığında ortaya bazı önemli unsurlar çıkmaktadır. İlk neden Sovyetlerin saldırısı karşısında Türkiye'nin zarar görmesini engellemektir. NATO ittifakının en zayıf ülkelerinden biri olan Türkiye'nin böyle bir saldırı sonrasında büyük zarar görmesi muhtemeldi. Saldırı sırasında gelebilecek ABD yardımı geç kalmış olabileceğinden Sovyetler istediklerine ulaşmış olabilirdi. Bu sebeple Türk ordusunun güçlendirilmesi bu savunmaya önemli katkı sağlayacaktı. İkinci önemli neden ise; ABD Türkiye'de var olan üslerini koruma amacıyla yardımlarını sürdürmüştür. Son olarak Türkiye'nin 1950'li yıllardan sonra ortaya çıkan "Bağlantısızlık Bloku" gibi hareketler içerisinde yer almasını engellemektir. Bu durum ABD'nin çıkarlarıyla örtüşmeyeceğinden yapılan askeri ve mali yardımlarla Türkiye, NATO içerisinde tutulmak istenmiştir. Nitekim dönemin Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'nün, ABD yardımlarına ilişkin TBMM'de verdiği bilgilere göre

²⁷http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=229:239&v_meclis=1&v_donem=9&v_yasa_ma_yili=&v_cilt=11&v_birlesim=019.

²⁸ BCA, 102.636.2.

1951 yılında Türkiye'nin ABD'den aldığı yardım miktarı yaklaşık 1 Milyar 176 Milyon Türk Lirasına ulaşmaktaydı.²⁹

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye'de yapılan askeri ve mali yardımlar Sovyet tehlikesi neticesinde olumlu karşılanmıştır. Fakat yapılan yardımların çoğu ABD'li uzmanların yönlendirdiği alanlara kullanılması istenmişti. Yapılan yardımlar ithalatın finansmanında kullanılmıştı. Bu yardımlarla ABD'den traktör ve tarım araçları ve yol yapım aletleri alınmıştı. Bu sebeple alınan yardımların ne kadar verimli olduğu konusu tartışmalıdır. Nitekim Türkiye'de ABD yardımları sonrasında dış ticaret açığı ve uzun yıllar devam eden bir hayat pahalılığı yaşanmıştır. Bununla birlikte yapılan yardımlar, II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye ve ABD ilişkilerinde en önemli konulardan biri olmuştur.

KAYNAKÇA

BCA-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Tutanakları, 9. Dönem 11. Cilt 19. Birleşim, s. 226-239. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tdv2.sayfa_getir?sayfa=232:239&vmeclis=1&v_donem=9&v_yasama_yili=&v_cilt=11&v_birlesim=019.

Akkaya Bülent, "Türkiye'nin NATO üyeliği ve Kore Savaşı", Akademik Bakış Dergisi, Sayı 28, Ocak-Şubat 2013

Armaoğlu Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005

Armaoğlu Fahir, Belgelerle Türk - Amerikan Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991

Atmaca Ayşe Ömür, "Yeni Dünyada Eski Oyun: Eleştirel Perspektiften Türk-Amerikan İlişkileri", Ortadoğu Etütleri, III/1, Temmuz 2011

Ertem Ertem, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, XII/21, Haziran 2009

Gözen Ramazan, ABD ile İlişkiler, (Ed): Haydar Çakmak, Türk Dış Politikası, Platin Yayınları, Ankara, 2008

Güler Yavuz, "II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950)", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, V/2, 2004

Kennedy Paul, Büyük Güçlerin Yükseliş ve Düşüşleri, (çev. Birtane Karanakçı), İş Bankası Yayınları, İstanbul 1989

²⁹http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=232:239&v_meclis=1&v_donem=9&v_yasama_yili=&v_cilt=11&v_birlesim=019.

- Kılıçbeyli Elif Hatun, Marshall Planı, (Ed): Haydar Çakmak, Türk Dış Politikası, Platin Yayınları, Ankara, 2008
- Küçükvatan Mahir, “Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı”, ÇTTAD, X/23, Güz 2011
- Mumcu Cumhur, Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Çabaları ve Müttefiklerin Tutumu, (Ed): Haydar Çakmak, Türk Dış Politikası, Platin Yayınları, Ankara
- Yaman Ahmet Emin, “Kore Savaşı'nın Türk Kamuoyuna Yansıması”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 37-38, Mayıs-Kasım 2005.

GÜVENLİK KAVRAMI ETRAFINDAKİ TARTIŞMALAR VE ULUSLARARASI GÜVENLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ

Kadir SANCAK¹

ÖZET

Güvenlik, uluslararası ilişkiler disiplininin en temel kavramlarından biridir. Bu nedenle disiplinin kuruluşundan itibaren söz konusu alanda birçok çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte güvenlik kavramının ne olduğuna ilişkin üzerinde uzlaşma sağlanan bir tanım yapılabilmemiş değildir ve bu konudaki tartışmalar halen devam etmektedir. Buna ilave olarak dinamik bir alan olan uluslararası ilişkilerde kavramlar zamana ve şartlara göre değişime uğramakta ve/veya dönüşüm yaşamaktadırlar. Bu durum güvenlik kavramı için de farklı değildir ve o da disiplinin kuruluşundan bugüne kadar geçen sürede sistemin yapısındaki değişikliklere paralel olarak dönüşüme uğramıştır. Bu çalışmada ilk olarak güvenlik kavramının ne olduğu, hangi analiz düzeyinde ele alınacağı ve başlıca teorilerin bu konudaki yaklaşımları anlatılmaktadır. İkinci kısımda ise Soğuk Savaş dönemi ve sonrası dikkate alınarak sistemdeki değişimin güvenlik kavramını nasıl dönüştürdüğü açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Güvenlik, Tehdit Algısı, Soğuk Savaş, Terörizm, Nükleer Silahlar

AROUND THE CONCEPT OF SECURITY DEBATE AND THE TRANSFORMATION OF INTERNATIONAL SECURITY

ABSTRACT

Security is one of the main concepts of the international relations discipline. Thus, many studies have been carried out as of the establishment of this field. However, no agreed definition has been made on what the concept security means and so the debates on the issue still continues. In addition/on the other hand, the concepts in international relations which is a dynamic field undergo change and/or transformation in accordance with time and conditions. This situation is no different to the concept of security, and it has also been transformed in parallel with changes in the structure of the system in the period from the establishment of the discipline until now. In this study, what the concept of security is, in which level of analysis it will be handled and the approaches of basic disciplines on the issue is told first. In the second part, how the change in the system has transformed the concept of security is explained considering the Cold War Era and thereafter

Keywords: International Security, Threat Perception, Cold War, Terrorism, Nuclear Weapon

---

¹ Öğr. Gör. Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, kadirsancak@gumushane.edu.tr

GİRİŞ

Dünyaya gelen her canlının öncelikli amacı varlığını korumak ve sürdürmektir. Bir canlı olarak insanlar için geçerli olan bu durum insanlardan meydana gelen devletler için de geçerlidir. Varlığını korumak ve sürdürmek güvenlik kavramının da özünü oluşturmaktadır. Günlük hayatta ifadelerimizde sıklıkla yer bulan ve uluslararası ilişkilerde de yaygın bir kullanım alanı olan güvenlik kavramının bu yaygın kullanımına karşılık, üzerinde uzlaşılan bir tanımla yapılabilmemiş değildir. Kavramın tanımına yönelik yapılan açıklamalar muğlaktır ve bu muğlaklığın temel nedeni de söz konusu alanda yapılan çalışmaların yetersizliği değil, aksine güvenliğin türetilmiş bir kavram olmasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu türetilme, kişilerin ve toplumların kendi siyasi ve ideolojik düşüncelerinin bir ürünüdür. (Bilgin, 2010:76)

Uluslararası ilişkiler çalışmaları içerisinde kavramın muğlaklığına ilk olarak işaret eden isim Arnold Wolfers'tır ve 1952 yılında yazdığı *National Security As an Ambiguous Symbol* adlı eserinde "hangi değerlerin, hangi tehditlerden, hangi araçlarla ve hangi maliyette korunmasına" (Wolfers,1952'den aktaran: Beren,(t.y) <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1856>) yönelik sorulara öncelikle cevap verilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu muğlaklığın ortaya çıkmasında birçok etkenin varlığı kabul edilmekle birlikte esas olarak tehdit algılamalarındaki farklılıkların bunda önemli bir payının olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte güvenlik kavramının tanımlanmasındaki muğlaklığın bilinçli bir tercih olduğu ve karar alma mekanizmalarındaki kadronun izleyecekleri politikalarda hareket serbestisi kazanmak amacıyla böyle bir yaklaşımı tercih ettikleri düşüncesi de yabana atılmamalıdır.

Güvenlik kavramının tanımı yapılırken birçok değişkenin dikkate alınması gerekliliği ve değişen şartlara göre kavramın çerçevesinin yeniden belirlenmesi durumu herkes tarafından kabul gören ve her dönem geçerli olan bir tanımın ortaya çıkmasına engel olmaktadır. Bununla birlikte güvenliğe ilişkin "tehlikelerden ve korkulardan uzak kalma, bir tehdidin olmaması" gibi ifadelerin birçok tanıtımda kullanılmış olması ortak bir anlayışın olduğunu da göstermektedir.(Özcan, 2011:447-448) Buradan anlaşılacağı üzere güvenlikle tehdit arasında doğrudan bir ilişki vardır ve güvensizlik durumu bir tehdidin var olduğuna işaret etmektedir. Sözü edilen tehdit bir yanı sıra gerçek olgulara ve olaylara dayanmakta iken, bir yanı sıra da algı ve tahminlere dayanmaktadır.(Dedeoğlu, 2008:22) Bu durum güvenlikle ilgili yapılan değerlendirmelerde objektif kriterler yanında sübjektif yaklaşımların da etkili olduğunu göstermektedir. Objektif güvenlik, bir tehlikenin var olmadığını, sübjektif güvenlik ise şüphelenilecek bir tehlikenin olmadığına inanma durumunu ifade etmektedir.(Caşın ve diğerleri, 2007:64)

Uluslararası ilişkiler alanında temel bir yeri olan güvenlik kavramı, hangi analiz düzeyinde ele alınırsa alınsın öncelik sırasında en başta gelmektedir. Güvenlik temel değerdir ve o kaybedildiğinde sahip olunan her şey kaybedilebileceği için insanlar güvenliklerini tehdit edecek şeyleri ortadan kaldırmak için ellerinden gelenin en iyisinin

yapmaya çalışırlar.(Morgan,2006:1). Birey düzeyinde geçerli olan bu durum devletler için de aynı oranda geçerlidir. Bu durum, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1987 yılında düzenlenen Silahsızlanma ve Kalkınma Konferansı'nda kavramın tanımı yapılırken söylenen “güvenlik, tüm uluslar için başta gelen bir önceliktir...” ifadesi ile de vurgulanmıştır.(Çomak, 2008:s.y)

Güvenlik kavramını birey, devlet ve sistem düzeyinde - veya bunların aralarına da farklı düzlemleri yerleştirerek- ele alan yaklaşımlarla birlikte iç ve dış güvenlik şeklinde veya siyasi, ekonomik, askeri, sosyal, müşterek güvenlik ve çevre güvenliği şeklinde kategorilere ayırarak değerlendiren yaklaşımlar bulunmaktadır.(Ağca, 2010:45) Bugün gelinen noktada güvenliği, bu çeşit bir ayrıma tabi tutarak birbirinden bağımsız alanlar gibi incelemek mümkün değildir. İç ve dış güvenlik arasındaki ayrım büyük oranda ortadan kalkmış, birey ve devlet güvenliğini birbirinden ayırarak değerlendirme imkânı pek fazla kalmamıştır. Ancak, her ne kadar aralarında doğrudan bir bağlantı bulunuyor olsa da kavramın ele alınmasında analiz düzeyi olarak bir ayrım yapılma yoluna gidilmektedir. Bununla birlikte yapılan sınıflandırmaların bir yandan kavramın ele alınıp incelenmesinde kolaylık sağladığını söylemek mümkün iken diğer yandan bu sınıflandırma ihtiyacını ortaya çıkaran etkenin ve tanımlardaki çeşitliliğin bu değerlendirmeleri yapan kişilerin yaklaşım farkından kaynaklandığını ifade etmek gerekmektedir. Buradaki yaklaşım farkıyla ifade edilmek istenen uluslararası ilişkiler alanında ortaya konulan teoriler ve kavramlara ilişkin temel yaklaşımlardır.

I. GÜVENLİK KAVRAMINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR

Güvenlik olgusu insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen bu alanla ilgili yapılan akademik çalışmalar çok yenidir. Uluslararası ilişkilerin temel alanlarından biri olan güvenlikle ilgili çalışmalar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya konulmaya başlanmış ancak yapılan ilk çalışmalarda kavramın çerçevesi dar tutulmuş, güvenliğin askeri boyutu esas alınarak uluslararası ilişkilerin geleneksel yaklaşımlarından olan realist yaklaşıma uygun değerlendirmeler yapılmıştır.(Yılmaz, 2007:70)

Uluslararası ilişkilerde kurucu teorilerden biri olarak kabul edilen realist teori, devleti uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak kabul etmektedir ve devletlerin güvenliklerini sağlayacak bir merkezi otoritenin var olmamasından dolayı uluslararası sistemin anarşik bir yapı arzettiğini iddia etmektedir. (Arı, 2010:159-163). Uluslararası ortam anarşik bir yapı özelliği taşıdığı için en önemli sorun devletin güvenliğinin sağlanmasıdır ve bu aşamada her devlet kendi güvenliğini sağlamakla yükümlüdür.(Ateş, 2009:17).

Güvenliği ağırlıklı olarak askeri unsurlarla ilgili bir konu olarak ele alan realist görüşe göre uluslararası politikanın gündemini ulusal güvenlik konuları oluşturmaktadır. Ulusal güvenlik konuları ise askeri ve siyasi konulardan meydana gelmekte ve realistler tarafından bu konulara “yüksek politika” adı verilmektedir. Buna ilave olarak devletin ilgi

alanında olan ekonomi, sağlık, çevre ve benzeri diğer konular “alçak politika” olarak adlandırılarak ikinci planda değerlendirilmektedirler.(Oğuzlu, 2007:14)

Uluslararası ilişkilerde belirleyici olanın *çıkar* olduğunu düşünen klasik realistler, ulusal çıkarların korunması için savaşların yapılabileceğini savunmakta ve kendini koruma anlayışını oldukça geniş bir çerçevede yorumlayarak bir anlamda emperyalizme meşruluk tanımaktadırlar. Klasik realistler savaşların var olmasını insan doğası ile açıklamakta ve insanın özü itibari ile bencil, kendi çıkarını düşünen bir varlık olduğunu iddia etmektedirler. Neorealistler ise bu noktada klasiklerden daha farklı düşünmektedirler. Onlar, savaşların nedeninin insanın doğasından değil, uluslararası sistemin anarşik yapısından kaynaklandığını söylemektedirler.(Çaman, 2007:43)

Uluslararası sisteme hâkim olan anarşik yapı devletlerde güvensizliğe yol açmakta ve bunun sonucu olarak varlığını muhafaza edebilmesi için her devletin güvenliğini bizzat kendisinin sağlaması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Güvenliği askeri güç temelinde değerlendiren bu yaklaşıma göre, bir devletin güvenliğinin sağlanması için yapılacak olan askeri gücünün artırılması ve bu anlamda da silahlanmaya gidilmesidir. Bu durumda bir devletin kendisine tehdit olarak gördüğü diğer devlete karşı savunma amacıyla silahlanma yoluna gitmesi, diğer devletin de bu savunma amaçlı yapılan silahlanmayı tehdit olarak algılayıp silahlanması sonucunu doğurmaktadır. Bir devletin mutlak güvenlik içinde olması diğer devletler açısından mutlak güvensizlik anlamına geldiği için bu durum diğerlerini silahlanmaya ve benzeri düşmanca hareketlere yöneltmektedir. İlk olarak John H. Herz tarafından *güvenlik ikilemi* (Bilgiç, 2011:123-142) tabiri ile uluslararası ilişkiler disiplini literatürüne giren bu durum bir yanlış algılama neticesinde iki taraf arasında kısır döngü halini alan bir silahlanma yarışının ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Devletlerarası ilişkilerde güç unsurunun merkezi önemi hem realistler hem de neorealistler tarafından kabul edilmektedir, ancak realistler gücü ulaşılması gereken bir *amaç* olarak düşünürken neorealistler bundan farklı düşünmektedirler. Neorealistler devletlerin nihai amaçlarının sistemde hayatta kalmak olduğunu ifade ederek gücün ancak bir *araç* olarak kullanılabilceğini ve asıl önemli olanın güvenlik olduğunu savunmaktadırlar. Bu nedenle devletlerin güçlerinden daha çok güvenliklerinden endişe ettiklerini düşünerek uluslararası güvenlik konularına ağırlık vermektedirler.(Bozadağlıoğlu ve Özen, 2004:63)

Uluslararası ilişkilerde kurucu teorilerden bir diğeri olan ve sıklıkla birbirlerinin yerlerine kullanılan idealizm ya da liberalizm, birçok konuda olduğu gibi güvenlikle ilgili tartışmalarda da realizmden ayrılmaktadır. Realistlerin temel argümanlarından olan savaşın nedeni olarak insanın doğası itibari ile kötü ve bencil olduğuna ilişkin görüş liberallerde tam aksi yönde değerlendirilerek insanın özü itibariyle barışçıl olduğu şeklinde karşılık bulmaktadır. Bu nedenle de savaşlar kaçınılmaz bir gerçek değildir ve gerekli adımlar atıldığı takdirde savaşların önüne geçebilmek mümkündür. (Çalış ve Özlük, 2007:230)

Bu düşünceye inanan insanlar Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ağır tahribat sonrasında savaşları ortadan kaldıracak güven dolu bir ortamın kurulması üzerine kafa yormaya başlamışlardır. Nitekim bunun sonucu olarak savaşın hemen sonrasında ABD Başkanı Woodrow Wilson güvenli bir uluslararası sistemin kurulması için atılması gereken adımları on dört ilke şeklinde açıklamıştır. Açık diplomasiden silahsızlanmaya kadar birçok konuya temas edilmiş ve uluslararası işbirliği sayesinde barışın tesis edilmesinin mümkün olduğu savunulmuştur. (Çalış ve Özlük, 2007:228)

Realistler, devletlerin kendi çıkarını düşünerek bir diğeri ile işbirliği yapmayacağını ve her devletin güvenliğini kendisinin sağlaması gerektiğini savunurken liberaller, devletler arasında işbirliği imkânlarının geliştirilerek kurulacak bir örgüt yardımıyla uluslararası güvenliğin sağlanabileceğini düşünmektedirler. Aynı şekilde liberaller, uluslararası hukuka etkinlik kazandırılmasının ve uluslararası örgütler yardımıyla küresel işbirliğinin tesis edilmesinin uluslararası güvenliğin sağlanması için gerekli olduğunu ifade etmektedirler. Çünkü bir devlet için tehdit sadece diğer devletlerin eylemlerinden kaynaklanmamakta, küresel ısınma, çevre felaketleri ve terör gibi küresel özellikler arz eden tehditler karşısında ortak hareket etmek kaçınılmaz bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Liberaller, devletlerin sahip oldukları yönetim biçimlerinin uluslararası güvenlikle doğrudan bağlantılı olduğuna inanmaktadırlar ve bu bağlamda totaliter rejimlere sahip devletlerin savaşa meyilli, demokratik rejimlerin ise barış yanlısı olduğunu savunmaktadırlar.(Arı, 2010:364-373). Bunun yanında uluslararası güvenliğin tesis edilmesi için realistler tarafından alçak politika olarak değerlendirilen ekonomi ve ticaret gibi alanların önemli olduğunu düşünmektedirler. Devletler arasında kurulacak ticari ilişkilerin bu devletler arasında karşılıklı bir ekonomik bağımlılık doğuracağını ve meydana gelecek bir savaşın maliyetinin bu nedenden dolayı ağır olacağını düşünen devletlerin savaşı çözüm olarak düşünmeyeceklerini öngörmektedirler. Ayrıca savaşların olmasında silahlanma yarışının önemli bir payının olduğu düşüncesi ile silahlanmanın önlenmesinin gerekliliğine ve bu amaçla silahsızlanma antlaşmalarının yapılmasının önemine vurgu yapmaktadırlar.(Çalış ve Özlük, 2007:229-234)

Konu başında da ifade edildiği gibi güvenlik sübjektif ve objektif öğelerden meydana gelmektedir ve güvensizliği doğuran tehdit de bir yanı sıra gerçek olgu ve olaylardan meydana gelirken diğer yanı sıra algılara dayanmaktadır. Realizm ve idealizm gibi teorilere kıyasla uluslararası ilişkilerde daha yeni bir yaklaşım modeli olan konstrüktivizme göre bu algıları belirleyen, devletlerin tarihsel ve kültürel geçmişlerinin oluşturduğu kimlikleridir. Bu bağlamda güç ve çıkar kavramlarının değişmez ve objektif bir tanımını yapmak mümkün değildir. Çünkü bu kavramların tanımı devletlerin sahip oldukları kimliklere göre değişiklik göstermektedir ve devletler ulusal çıkarlarının ne olduğunu ortaya koymadan önce bir kimlik sahibi olmalıdır.(Wendt, 2003:96-138)

Devletlerin sahip oldukları sosyal değerlerden inşa edilen kimlikleri *tehdit* ve *öteki* ayrımının yapılmasına imkân sağlamaktadır. Bu noktada ABD'nin güvenlik

algılamalarına bakmak oldukça açıklayıcı olacaktır. Sahip olduğu askeri gücün Kanada ve Küba için farklı tehdit algılamalarına yol açması(Wendt, 2003:25) veya İran'ın nükleer silah kapasitesine sahip olmasıyla İsrail'in bu silahlara sahip olmasının ABD nezdinde taşıdığı güvenlik endişesi birbirinden oldukça farklıdır. Bu ikincisindeki tehdit unsurunu bizatihi nükleer silahlar değil, bu silahları elinde bulunduranların kimliği belirlemektedir.

II. ULUSLARARASI GÜVENLİKTE YAŞANAN DÖNÜŞÜM

A. Soğuk Savaş Dönemi

Güvenlik kavramı insanlık tarihi kadar eskidir ancak uluslararası ilişkiler alanındaki bilimsel çalışmaların konusu olması henüz çok yenidir. Bağımsız bir alan olarak uluslararası ilişkiler disiplininin ortaya çıkması Birinci Dünya Savaşı ertesinde gerçekleşirken(Burchill ve Linklater, 2012:18) bu disiplinin temel alanlarından biri olan güvenlik kavramı ise ağırlıklı olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında incelenmeye başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın yıkımını bir daha yaşamamak için neler yapılması gerektiği ve uluslararası güvenliğin nasıl sağlanacağı sorularının cevapları İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde akademinin ilgilendiği esas konuların başında gelmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte, ABD ve Sovyetler Birliği liderliğinde Doğu ve Batı şeklinde birbirine rakip iki ayrı blok ortaya çıkmış ve Soğuk Savaş Dönemi olarak ifade edilen, gerginlik ve kısmi çatışmaların hâkim olduğu yeni bir dönem başlamıştır. Dünyadaki devletlerin bu iki blok ya da kutup içerisinde yer aldığı - veya bu iki taraf içerisinde yer almayanların *bağlantısızlar* adı verilen bir üçüncü grubu oluşturmaları ile üçlü- bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu dönemdeki güvenlik algılamaları genel olarak askeri, ekonomik, ideolojik ve siyasal temeller üzerine kurulmuştur.(Tepebaş, (t.y): www.tasam.org/images/tasam/tepebas.pdf). Bu doğrultuda ABD'nin ekonomik olarak Batı Avrupa'nın Sovyetler Birliği'ne karşı güçlendirilmesi için Truman Doktrini ve Marshall Yardımı gibi planları devreye sokma hamlesine karşılık Sovyetler Birliği de kendisine yakın sosyalist ülkeleri kapsayan ve ekonomik gelişmelerini temel alan kısa adı COMECON olan Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'ni kurmuştur. Bununla birlikte bu dönemdeki güvenlik algılamalarında hâkim olan unsur askeri güvenliktir ve bunun sağlanması amacıyla da iki tarafta NATO ve Varşova Paktı gibi örgütler kurulmuştur.(Evans ve Newnham, 2007). Bu dönemde hiçbir devletin varlığını koruma ve sürdürme konusunda sistemi tek başına belirleme imkanının olmadığı anlaşılmış, ittifaklar sisteminin güvenlik açısından daha yararlı bir yöntem olduğu görülmüştür.(Dedeoğlu, 2008:38)

İkinci Dünya Savaşı'nda ABD'nin Japonya'ya karşı kullandığı atom bombası ile ortaya çıkan nükleer silahlar uluslararası güvenlikte yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuş, Soğuk Savaş Dönemi'nde kutuplar arasındaki güvenlik politikalarının belirlenmesinde ve algıların şekillenmesinde belirleyici etken olmuştur. İki blokta da kitle imha silahlarının mevcudiyeti ve iki tarafın da birbirlerine ilişkin olarak ikinci vuruş kapasitesine sahip olmaları, savaşları önlenmesinde önemli bir rol oynamıştır.(Tepebaş,

(t.y): www.tasam.org/images/tasam/tepebas.pdf). Bu dönemde tehdit algısı nettir, tehditler sabittir ve tehditlerin gelişim dinamiği tam olarak tahmin edilebilmektedir. Uluslararası güvenlik *caydırıcılık* esasına dayanmaktadır ve karar alıcıların rasyonel bir yaklaşım sergileyecekleri düşünülmektedir. Uzun yıllar Sovyetler Birliği'nin Washington Büyükelçiliği görevini üstlenmiş olan Anatoly Dobrynin'in "Kruşçev, Eisenhower'ın SSCB ve ABD arasında büyük çaplı bir askeri sürtüşmeye izin vermeyeceğinden emindi..." ifadesi bu anlayışı göstermektedir.(Kozhokin, 2007:3)

Soğuk Savaş Dönemi güvenlik algılamalarına dair yapılacak tespitlerden bir diğeri güvenlik politikalarının öznesine ilişkindir. Bu dönemi sonrasında farklı kılan özellik, bu dönemde güvenlik tehdidi yaratacak olan öznenin devletler olmasıdır. Yine bu dönemin güvenlik anlayışının bir diğer karakteristik özelliği güvenliğin önceliğine ilişkindir. Söz konusu dönemde güvenlik öncelikli bir konuma sahiptir ve özgürlük ile güvenlik arasında yapılacak sıralamada güvenlik önce gelmektedir.

B.Soğuk Savaş Sonrası Dönem

Yaklaşık kırk yıl boyunca devam eden Soğuk Savaş Dönemi'nin sona ermesi ile birlikte artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak sözünü doğrularcasına siyasetten ekonomiye hemen her alanda alıştığımız düzenin dışında büyük değişikliklerin gözlemlendiği yeni bir dönem başlamıştır. Önceki dönemin tehdit algılamaları ve uluslararası güvenlik açısından sade ve öngörülebilir atmosferi bu yeni dönemde yerini ilişkilerin çok daha karmaşık bir yapıya büründüğü, son derece değişken ve öngörülere zorlaştıran bir uluslararası güvenlik ortamına bırakmıştır. Güvenlik algılamalarında meydana gelen değişimin en önemli nedeni tehdit unsurunun sadece tek boyutlu ve devletten devlete olma vasfını yitirerek asimetrik bir yapıya bürünmesi ve çok boyutlu bir konuma ulaşmış olmasıdır. Artık tehditlerin kaynağının, zamanının ve şeklinin önceden tahmin edilmesinin imkânsız hale geldiği bu yeni dönemde mücadele alanı olarak da büyük bir değişim ve genişleme yaşanmış, uluslararası güvenlik açısından bütün dünya bu mücadelenin zemini haline gelmiştir. (Büyükanıt, 2007:X-XIX) Tehdit unsurlarının sınır tanımazlığı ve belli bir coğrafya ile sınırlı kalmayıp tüm ülkeler için geçerli olması hali olarak da özetleyebileceğimiz bu durum söz konusu dönemde güvenlik kavramının dönüşümünde yaşanan en önemli değişiklik olmuştur.(Koçer, 2005:288)

Soğuk Savaş Dönemi'nin sona ermesiyle sistemde hâkim olan iki kutuplu yapı sona ermiş, ABD'nin süper güç olarak dünyada rakipsiz kaldığı ve uluslararası gelişmeler şekil verdiği bir dönem başlamıştır. Tehdit algılamasını komünist bloktan gelecek tehditlere göre şekillendiren Amerikan yönetiminin tehdit ajandası, söz konusu bloğun dağılmasıyla birlikte boş kalmış ve güvenlik tezlerini üzerine inşa edeceği yeni bir *öteki* yaratma ihtiyacı hâsıl olmuştur. Komünist tehlikenin ortadan kalkmasıyla güvenlik stratejileri olarak uluslararası sistemde ortaya çıkan belirsizlik dönemi uzun sürmemiş, on yıl gibi bir zaman aralığından sonra 11 Eylül saldırıları ile yeni bir güvenlik konsepti belirlenmiştir.

Soğuk Savaş Dönemi'nin ertesinde yeni dönemin güvenlik algılamasına dair tartışmalar yaşanırken “medeniyetler çatışması, radikal İslam tehdidi, başarısız devletler ve haydut devletler” gibi kavramlar ortaya atılmış ancak bu *mitlerin*(Arıboğan, 2003:113-134) gerçeğe dönüşüp meşrulaşması 11 Eylül saldırıları ile gerçekleşmiştir. Bu saldırılarla birlikte uluslararası güvenlik anlayışında Soğuk Savaş Dönemi'ne hakim olan devlet kaynaklı simetrik tehdit algısı önemini yitirmiş, devlet dışı yapılar tarafından gerçekleştirilen “saldırmanın, muhatapı karşısındaki zayıflığına karşılık göreceli biçimde üstünlüklere sahip olması”(Büyükanıt, 2003:XVIII) şeklinde ifade edilebilecek olan asimetrik tehdit kavramı ön plana çıkmıştır. Asimetrik tehdit kavramının tarafı olan terör, insanlık tarihinde yeni bir olgu değildir ancak kullandığı yeni yöntemlerin farklılığı ve kazandığı küresel boyut 11 Eylül saldırılarından sonra ona yeni bir kimlik kazandırmıştır. Bu saldırılarla birlikte hiçbir ülkenin terör karşısında güvende olamayacağı ve umulmayacak yöntem ve silahlarla terör saldırılarının gerçekleştirilebileceği görülmüştür.

Uluslararası toplumun terör konusunda asıl endişe kaynağı terör örgütlerinin kitle imha silahlarına sahip olabilme ihtimalidir. Nükleer silahların yayılması konusu uzun yıllardır uluslararası toplumun en önemli gündem maddeleri arasındadır. Bununla birlikte Soğuk Savaş Dönemi'nde başlayan ve sonrasında da artarak devam eden çalışmalar ve imzalanan anlaşmalarla nükleer silahların yayılmasının önüne geçilmeye çalışılmış olmasına rağmen bu silahlara sahip olan ülke sayısında artış yaşanmaktadır. Nükleer silahlara sahip ülke sayısının artması en korkulan senaryo olan bu silahların terör örgütlerinin eline geçmesi ihtimalini artırmaktadır. Nükleer silah sahibi olan devletlerin rasyonel davranacaklarına inanılan karar alma mekanizmalarından farklı olarak inandığı dava uğruna en değerli varlığı olan canını bile feda etmekten çekinmeyen teröristlerin bu konuda nasıl hareket edecekleri uluslararası güvenlik açısından en büyük endişe kaynağıdır. (Oğuzlu, 2007:18; Akçadağ, (t.y): [http://www.bilgestrateji.com /store /dergi2/Emine.pdf](http://www.bilgestrateji.com/store/dergi2/Emine.pdf))

11 Eylül saldırılarına muhatap olan ABD, Soğuk Savaş boyunca sürdürdüğü caydırıcılık politikasının yerine bu yeni dönemde adına *önleyici savaş* veya *önleyici müdahale* adı verilen “tehdidin ya da saldırının gerçekleşmeden etkisiz hale getirilmesi” şeklinde izah edebileceğimiz yeni bir güvenlik stratejisi izlemeye başlamış ve bu doğrultuda Afganistan ve Irak'a müdahalede bulunmuştur. BM Şartı'na ve mevcut uluslararası hukuka aykırı (Blumenwitz, 2003:35-38; Evans, 2007) olan bu saldırılar uluslararası güvenlik açısından yeni tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde tartışılan bir diğer konu ise “merkezi otoritenin sağlanamadığı, devlet kurumlarının gerektiği gibi çalışmadığı, iç savaş yaşayan veya teröristler için bir sığınak haline gelen devletler” şeklinde açıklanabilen *başarısız devlet* (failed state) kavramı olmuştur. Bu çerçevede 1990'lı yıllardan itibaren başta BM olmak üzere çeşitli bölgesel güvenlik örgütleri uluslararası güvenlik açısından bir tehdit olarak görülen söz konusu bölgelere yönelik olarak ulus inşa etme adına çok uluslu güçler konuşlandırmışlardır. (Oğuzlu, 2007:19)

Özellikle geçen yüzyılın sonlarından itibaren hızlı bir gelişme gösteren iletişim teknolojisi birçok alanda devletleri bir birine yakınlaştırarak karşılıklı olarak bağımlı kılmış, bunun neticesinde de adına küreselleşme dediğimiz olgu varlığını her alanda olduğu gibi uluslararası güvenlik alanında da hissettirmiştir. Bu yeni dönemde ulusal güvenlikle uluslararası güvenlik arasındaki ayırım büyük oranda kaybolmuştur. Ayrıca değişen ve çeşitlenen tehdit unsurları uluslararası güvenlik kavramının içeriğini değiştirmiş ve sınırlarını genişletmiştir. Çevre sorunları, insan hakları, kitlesel göçler, mikro milliyetçilik, etnik çatışmalar, köktendincilik, uluslararası terörizm, ekonomik sorunlar, uyuşturucu ve silâh kaçakçılığı, bulaşıcı hastalıklar, insan ticareti gibi tehdit unsurları uluslararası güvenliğin ilgi alanına dâhil olmuştur.(Koçer, 2005:289) Devletlerin tek başlarına çözemeyeceği bu sorunlar birlikte hareket etmeyi gerekli kılmaktadır ve bu nedenle yeni dönemde kolektif güvenlik faaliyetlerine daha fazla ağırlık verilmesi beklenmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte uluslararası güvenlik açısından yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemde büyük güçler arasında sıcak bir çatışma meydana gelme olasılığı zayıflamıştır. Bununla birlikte uluslararası güvenliğe yönelik tehditler çeşitlenmiş ve önceki döneme oranla daha az öngörülebilir bir döneme geçiş yapılmıştır. Bir yandan ülkeler bir araya gelerek Avrupa Birliği örneğinde olduğu gibi uluslararası yapılanmalar meydana getirirken, diğer yandan dünyanın birçok yerinde çok etnikli yapıya sahip devletlerin parçalandığı görülmüştür. Çekoslovakya'nın ikiye ayrılması ve Sovyetler Birliği'nin dağılması çatışma olmaksızın gerçekleşirken Yugoslavya'nın parçalanması şiddetli çatışmalara neden olmuştur. Eski Yugoslavya'nın geneline yayılan ve özellikle Boşnakları hedef alan saldırılar Srebrenitsa'da yaşanan soykırımla birlikte zirveye ulaşmıştır. Diğer yandan Sovyetler Birliği'nin dağılması her ne kadar sorunsuz gerçekleşmiş gibi görünse de Çeçenistan'ın bağımsızlık mücadelesi, Gürcistan'daki ayrılıkçı hareketlerden kaynaklanan çatışmalar ve Azerbaycan'daki Karabağ Bölgesi'nde Ermenistan'ın işgali ile başlayan katliamlar Sovyet sonrası coğrafyada yaşanan başlıca sıcak çatışmalar olmuştur.

Kitle imha silahlarının yayılması sorunu önceki dönemde olduğu gibi Soğuk Savaş sonrası dönemde de temel güvenlik sorunlarından biri olmaya devam etmiştir. Diğer yandan terör örgütlerinin söz konusu silahlara ulaşma ihtimallerinin belirmesi bu durumu çok daha tehlikeli bir boyuta taşımıştır. 11 Eylül saldırıları ile birlikte uluslararası terörizm, uluslararası güvenliğin öncelikli konusu haline gelmiştir. Amerika Birleşik Devletleri gibi bir süper gücün kendi toprakları içerisinde uğradığı bu saldırı hemen hiçbir ülkenin güvende olamayacağını göstermiştir. Bu bağlamda ekonomik ve askeri kaynaklardan meydana gelen sert gücün terör gibi asimetrik tehditlere karşılık tek başına çözüm olamayacağı ve yumuşak güç adı verilen yeni güç yaklaşımlarının dikkate alınması düşüncesi taraftar toplamaya başlamıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde teknolojik gelişmelerle birlikte ulaşım ve iletişim alanında yeni imkânlar ortaya çıkmış ve küreselleşme büyük hız kazanmıştır. Özellikle internet ağının yaygınlaşması ve sosyal medyanın her geçen gün daha fazla insan tarafından kullanılmaya başlanması özgürlük, demokrasi, ekonomik refah ve gelir dağılımında adalet gibi kavramların daha geniş kitlelerce tartışılmasını ve talep edilmesini de beraberinde getirmiştir. Eski Sovyetler Birliği coğrafyasındaki bazı ülkelerde yaşanan renkli devrimlerde ve son dönem Orta Doğu coğrafyasında görülen Arap Halk Hareketleri'nde bu durum yaşanmıştır. Bir dizi iktidar ve siyasi yapı değişikliklerine neden olan bu oluşumlar ciddi güvenlik sorunları meydana getirerek güvenlik olgusuna siyasi ve sosyolojik bir boyut kazandırmıştır.

Uluslararası sistemde yaşanan değişimler güvenlik kavramını da etkilemiş ancak önemini azaltmamıştır. Geleneksel olarak askeri bir kavram olarak değerlendirilen güvenlik artık siyasi, sosyolojik, ekonomik ve ekolojik yönleri ile birlikte ele alınır olmuştur. Alanın genişlemesi ile birlikte birçok güvenlik sorunu da ülkelerin tek başına çözecekleri sorunlar olmaktan çıkmıştır. Uluslararası terör, çevre kirliliği, açlık, mültecilik ve benzeri sorunlar bu yeni dönemde birlikte hareket etmeyi zorunlu kılmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

- AĞCA, Fehmi (2010), **AB'nin Güvenlik ve Savunma Politikası ve Türkiye'nin Konumu**, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- AKÇADAĞ, Emine (t.y.), **Yeni Güvenlik Tehditleri, Avrupa Birliği'nin Geleceğine İlişkin Sonuçları ve Türkiye Faktörü**, <http://www.bilgestrateji.com/store/dergi2/Emine.pdf> (10.05.2011).
- ARI, Tayyar (2010) **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Bursa: MKM Yayıncılık.
- ARIBOĞAN, Deniz Ülke (2003), **Tarihin Sonundan Barışın Sonuna**, İstanbul: Timaş Yayınları.
- ATEŞ, Davut (2009), "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm/ Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, (10), 17, ss. 11-25
- BEREN, Fatih (t.y), "Özgürlük-Güvenlik Dengesinde Yaşanan Tartışmaların Türkiye'nin Seçim Öncesi Gündemine Etkisi" , <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1856> (14.05.2011).
- BİLGİÇ, Ali (2011), ""Güvenlik İkilemi"ni Yeniden Düşünmek Güvenlik Çalışmalarında Yeni Bir Perspektif", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 8, Sayı 29, ss. 123-142
- BİLGİN, Pınar (2010), "Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları", **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, 14, ss. 69-96

- BLUMENWITZ, Dieter (2003), “Küreselleşmenin Hukuki Boyutları ve Güvenlik Stratejilerine Etkileri”, **Birinci Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- BOZDAĞLIOĞLU, Yücel ve ÖZEN, Çınar (2004), “Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 1, (4), ss.59-79
- BURCHILL, Scott ve LINKLATER, Andrew(2012), “Analiz Çerçevesi”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Ed.: Scott Burchill ve diğerleri, Ter. Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan, İstanbul: Küre Yayınları
- BÜYÜKANIT, Yaşar (2007), “Güvenliğin Yeni Boyutları ve Uluslararası Örgütler Sempozyumu Açış Konuşması”, **Dördüncü Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, İstanbul: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- BÜYÜKANIT, Yaşar (2003), “Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik Sempozyumu Açış Konuşması”, **Birinci Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- CAŞIN, Mesut Hakkı ve diğerleri (2007), **Küreselleşmenin Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasına Etkisi**, İstanbul: Nokta Kitap.
- ÇALIŞ, Şaban ve ÖZLÜK, Erdem (2007), “Uluslararası ilişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm-Realizm Tartışması”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (17), 230, ss. 225-243
- ÇAMAN, Efe (2007), “Uluslararası İlişkilerde (Neo)Realist Paradigmanın Almanya’daki Gelişimi ve Evrimi: Kindermann ve Münih Okulu”, **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, (8), 43, ss. 36-52
- ÇOMAK, Hasret (2008), “Avrupa Güvenlik Yapılanmasının Yeni Parametreleri ve Türkiye’nin Durumu”, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=113:avrupa-guevenlik-yaplanmasnn-yeni-parametreleri-ve-tuerkiyenin-durumu&catid=70:ab-analizler&Itemid=134, (08.12.2013)
- DEDEOĞLU, Beril (2008), **Uluslararası Güvenlik ve Strateji**, İstanbul: Yeniüzyıl Yayınları.
- EVANS, Graham ve NEWNHAM, Jeffrey (2007), **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul: Gökkuşbu.
- KOÇER, Gökhan (2005), “Soğuk savaş Sonrasında Uluslararası Güvenlik Ortamı ve Türkiye’nin Ulusal Güvenliği”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, 3 (5), ss.287-304
- KOZHOKİN, Yevgeniy M. (2007), “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Algılamalarındaki Değişikliklerin Etkileri”, **Dördüncü Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, İstanbul: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

- MORGAN, Patrick M. (2006), **International Security Problems and Solutions**, Washington ,DC: CQ Pres.
- OĞUZLU, H.Tarık (2007), "Dünya Düzenleri ve Güvenlik: Ulus-Devlet Güvenlik Anlayışı Aşılıyor Mu?", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, (6), 14, ss. 7-42
- ÖZCAN, Arif Behiç (2011), " Uluslararası Güvenlik Sorunları ve ABD'nin Güvenlik Stratejileri ", Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 22, ss. 451-470,
- TEPEBAŞ, Ufuk (t.y.), **Soğuk Savaş ve 11 Eylül Sonrası Uluslararası Sistemdeki Değişimin Güvenlik Algılamalarına Etkisi ve Türkiye**, www.tasam.org/images/tasam/tepebas.pdf (08.05.2011)
- WENDT, Alexander (2003), **Social Theory of International Politics**, New York: Cambridge University Press.
- WOLFERS, Arnold, (1952), "'National Security' as an Ambiguous Symbol", **Political Science Quarterly**, Vol.67, No.4, pp.481-502.
- YILMAZ, Sait (2007), "Güçsüz Güç", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, (3), 5, ss.67-103

NÜŞİREVÂN-I ÂDİL'İN HİKMETLERİNİ İÇEREN MENSUR BİR NASİHAT-NÂME

Halil Sercan KOŞİK¹

ÖZET

Nüşirevân-ı Âdil, adaletiyle ön plana çıkmış eski bir Sasani hükümdarıdır. Onun şöhreti yanında bazı nasihat ve hikmetleri de günümüze ulaşmıştır. Bu hikmet ve nasihatlerle ilgili olarak elimizde pek çok metin bulunmaktadır. Bunlardan birisi de makalemize konu ettiğimiz Farsçadan tercüme olması muhtemel ve başında herhangi bir başlık bulunmayan bir nasihat-nâmedir. Dili, eski Anadolu Türkçesi özellikleri gösteren bu eser, yirmi üç hikmetten oluşmaktadır. Nüşirevân'ın devrinde çevresine topladığı yirmi üç hakîmin her birinin bir hikmet söylemesiyle ortaya çıkan metin, bu âdil sultanın hem kendisine hem de gelecek nesillere yol göstermesi amacıyla yazıya geçirilerek oluşturulmuştur. Çalışmamızda öncelikle hikmet kavramı ile Nüşirevân-ı Âdil hakkında bilgi verilecek, daha sonra da metnin muhtevası, dili ve üslubu incelenip onun transkripsiyonlu hâli araştırmacıların istifadesine sunulacaktır. Bu sayede, Türk edebiyatında da kendisine yer bulan yarı efsanevi bu tarihî karakter hakkında çeşitli bilgiler aktararak ona mal edilen hikmetler gün yüzüne çıkarılacaktır.

Anahtar kelimeler: Nüşirevân-ı Âdil, adalet, hikmet, nasihat.

A PROSAIC BOOK OF ADVİCES REVEALING THE WISDOMS OF NUŞİREVAN-I ADİL

ABSTRACT

Nuşirevan-ı Adil was the ruler of the Sasanid Empire whose reign was known well for his justice. Advices and wisdoms of Nuşirevan remain today as well as his fame. We have many texts concerning his advices and wisdoms. One of these texts is an untitled book of advices which is the subject of our article and which may have been translated from Persian. The work which has the characteristics of the old Anatolian Turkish is consisted of 23 wisdoms. The work which came into existence with the participation of 23 scholars of Nuşirevan's period by telling wisdoms was written down in order to guide both generations in the future as well as Nuşirevan himself. In the first place, some information is put forward about Nuşirevan-ı Adil and notion wisdom and then an analysis of the theme, the language and the genre of the work will be given with the transcription of the work for researchers. By doing that, various information will be given about this semi-legendary historical character who has reflections in Turkish literature too and the wisdoms related to him are to be identified.

Keywords: Nuşirevan-ı Adil, justice, wisdom, advice.

---

¹ Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sercankosik@gmail.com

I. NÜŞİREVÂN-I ÂDİL'İN HİKMETLERİNİ İÇEREN MENSUR BİR NASİHAT-NÂME

Arapça “hükm (حکم)” kökünden gelen hikmet kelimesi, eşyanın hakikatlerini, özelliklerini, yaratılış nedenlerini, eserlerini ve etkilerini bilerek ona göre hareket etmek anlamına gelir (Pala, 2005: 208). Günümüze kadar kâinatın nasıl işlediği, insan için neyin iyi neyin kötü olduğundan Tanrı insan ilişkisine kadar gayet geniş bir saha hep hikmet konusu içerisinde işlenegelmıştır. Bilge kişiler, hayatlarını hem ataların tarihi tecrübelerinden almış oldukları doğrulara hem de ilahi emirlere ve akıllarına uygun gerçeklere göre düzenlenmişlerdir (Önal, 2007: 114-115). Bunun yanında onlar, yaşamlarına büyük oranda uyguladıkları bu amelî ve tecrübî bilgiden halkın da haberdar olması ve ona göre hareket etmesi için çeşitli eserler de kaleme almışlardır.

Edebiyatta hikemiyye, pend-nâme, nasihat-nâme vb. şekillerde isimlendirilen bu eserlerin asıl amacı, insanları iyiye, güzele sevk ederek onların dünya ve ahiret hayatında huzuru ve mutluluğu elde etmelerine katkıda bulunmaktır. Bir görüşe göre bütün şark edebiyatının temeli işte bu hikmetli ifadeler üzerine kurulmuştur. Kâinata ve olaylara ibret gözüyle bakan şair ve yazarlar, zahiren gördükleri şeylerin arkasında görünmeyeni de keşfetmeye çalışmışlardır. Şüphesiz bu anlayış en güzel ifadesini de dinî-tasavvufî edebiyat ürünlerinde bulmuştur (Kutlu, 1981: 231). Güzel huyların övülüp kötü huyların kınandığı bu sözlerde edipler, toplumdaki aksaklıkları göstermelerinin yanında insanlara neyin nasıl yapılması hususunda bazı öğütler verirler. İslâm edebiyatında bu çerçevede oluşturulmuş eserlerden biri de adaletiyle nam salmış Nüşirevân-ı Âdil'in hikmetlerini konu alan nasihat-nâmelerdir.

MS 531-579 yılları arasında hükümdarlık yapmış olan Nüşirevân, İran'ın Sasani sülâlesine mensup bir hükümdardır. Kendisi, devrinde ve sonrasında daha çok adaletiyle ün kazanmıştır. Fars hükümdarları için kullanılan “Kisra” lâkabı ilk ona verilmiştir.

Asıl ismi Hüsrev olan Nüşirevân'ın adının anlamı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre bu kelimenin aslı nûş-ı revân'dır. Bir başka görüş ise Nüşirevân'ın “Anuşek-revân” şeklindeki “ölmez ruhlu” manasına gelen kelimedenden bozma bir sıfat olduğunu söyler (Tökel, 2000: 242).

Babasının ölümünden sonra 532 yılında tahta çıkan Nüşirevân, ilk olarak Bizans'la bir antlaşma imzalamış, orduda bazı reformlar yapmış ve köylülere yönelik de çeşitli düzenlemelerde bulunmuştur. Onun yönetimde bulunduğu dönemde, ülke topraklarının tamamında bir kalkınma hamlesi başlatılmış; kervansaraylar, köprüler ve yollar yapılmış; yeni şehirler kurulmuştur. Sarayında değişik kavimlerden doktorlar ve bilim adamları bulunduran Nüşirevân, Atina akademisinden kaçıp gelen filozoflara da sarayının kapısını ardına kadar açmıştır. Uzun süre tıp eğitimi veren Cundîşâpûr okulunu o kurmuş ve bu okulda değişik dillerden Farsçaya kitaplar çevirtmiştir. 540 yılında Bizans Devleti'yle başlattığı savaşlar, birkaç kez yapılan antlaşmalarla birlikte, 578'e dek devam etmiştir.

Nûşirevân bu savaşlardan birinin ardından yapılan barış görüşmeleri esnasında rahatsızlanıp ölmüştür (Yıldırım, 2006: 558).

Ülkesini adaletle yöneten Nûşirevân'ın namı sadece Sasani coğrafyasına değil, bütün İslâm ve doğu dünyasına yayılmıştır. 48 yıl padişahlık yapan Nûşirevân zamanında halk, ondan son derece memnun kalmıştır. Bağdat yakınlarındaki Medayin'de yaptırdığı sarayın büyük bir bölümü olan ve daha çok “eyvân-ı Kisrâ” veya “tâk-ı Kisrâ” olarak anılan yerde halkını kabul edip dinlemiş, burada adaletsizliğe uğrayanlara da yardım elini uzatmıştır (Pala, 2005: 362). Geleneğimizde, Hz. Muhammed'in söylediğine inanılan “Ben adil bir sultanın zamanında doğdum” hadisindeki söz konusu adil sultanın, Nûşirevân olduğu şeklinde yaygın bir inanç vardır.²

Nûşirevân, klâsik Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında daha çok “Nûşirevân-ı Âdil” şeklinde geçmektedir. Nasihat ve ahlak kitapları ile bazı hikâye ve mesnevilerde Nûşirevân adalet timsali bir kahraman olarak öne çıkmış, diğer manzum türlerde de yine aynı yönüyle çeşitli teşbih, mecaz ve mazmunlara konu edilmiştir (Albayrak, 1995: 255). Arap şairleri onun bu üstün özelliğinden sık sık söz edip şiirlerinde övmüşlerdir. Firdevsî de *Şehnâme*'sinde onun hükümdarlığı, yaptıkları ve üstün özellikleri hakkında beş bin beyit söylemiştir (Yıldırım, 2006: 559). Yine, kendinden sonraki birçok eseri etkileyen Sadi'nin *Gülistan*'ında Nûşirevân'ın adalet, cömertlik ve merhametine örnek pek çok hikâye bulunmaktadır (Tökel, 2000: 244). Arap ve Fars edebiyatlarında olduğu gibi Türk edebiyatında da ele alınan Nûşirevân, özellikle âdil kişiliğiyle çeşitli imaj ve telmihlere konu olmuştur. Divan şairleri kaside ve diğer nazım şekillerinde övdükleri kişileri adalet bakımından Nûşirevân'la karşılaştırmışlardır. Örneğin Nâilî, Vezir-i Âzam Salih Paşa'yı metheden bir şiirinde, memduhun âdil yönünü ön plana çıkarmak için Nûşirevân'ın bile onun adaletine hayran olduğunu söyler. Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî ise bir tarih manzumesinde adaletini övdüğü Osmanlı sultanı III. Ahmed'in yanında Nûşirevân'ın adalet bakımından ancak bu Osmanlı padişahının kölesinin kölesi olabileceğini belirtir:

Ma'delet-kâr u kerem-pîşe ki olsa yaraşır

Adline Nûşirevân cûduna Hâtem meftûn (Nâilî-i Kadim, 1970: 104)

[O, âdil ve cömert biri olsa bu ona yaraşır. Çünkü onun adaletine Nûşirevân, cömertliğine de Hâtem hayrandır.]

Ya'nî hân Ahmed-i 'âdil ki anuñ

Bende-i bendesidür Nûşirevân (Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, 2004:262)

[Yani, o âdil Ahmed Handır ki Nuşirevan (adalette ancak onun kölesinin kölesidir.)

² Bu hadise yer veren çoğu hadis kitabında söz konusu adil sultanın isminin verilmemesinin aksine Gazali, devlet adamlarına öğütlerde bulunduğu *Nasihatu'l-Mulûk* adlı eserinde bu hadisi “Ben adil bir hükümdar Nuşirevan zamanında doğdum” şeklinde vermektedir. Söz konusu hadisin sahilliği konusunda ortaya çıkan çeşitli tartışma ve itirazlar için bkz. (Sivrioğlu, 2013 : 228)

Şüphesiz Nûşîrevân, Arap, Fars ve Türk şairlerini sadece adaletiyle etkilememiş, kentler, bentler, kaleler, surlar, sarnıçlar inşa eden bir hükümdar olarak da yüceltilen hükümdar, zaferlerinin yanısıra yaptırdığı muhteşem saray ve kasırlarla da sayısız manzum esere girmiştir (Sivrioğlu, 2013: 240). “Tâk-ı Kisrâ” ve “eyvân-ı Kisrâ” adını taşıyan bu saraylar, çeşitli benzetmelerle Arap, Fars ve Türk edebiyatlarına anılmıştır. Genişliği ve yüksekliğiyle ön plana çıkmış olan bu tak, klâsik Türk edebiyatında bu özellikleri yanında güç ve kudretin sembolü olarak da sık sık bir remiz olarak kullanılmıştır (Albayrak, 1995: 256).

Adab ve ahlâka dair Pehlevî kaynaklarında, İslâmî eserlerdeki pek çok hikmetli sözün Nûşîrevân-ı Âdil’e atfedildiği görülmektedir (Tefazzüli, 1995: 255). Nûşîrevân’a ait olarak gösterilen birtakım bilgece sözlerin bulunduğu *Enderzname* ile ahlâk ve öğüt içerikli olan *Âdâbu’l-mülûk* isimli eserlerin olduğu da bilinmektedir (Yıldırım, 2006: 559). Bunlardan başka Dinkerd’e ait olan bir öğüt kitabının *Kitâb-ı Şensom-ı Dinkerd* diye bilinen altıncı bölümünde Nûşîrevân’ın öğütleri sıralanmakta, *Kitâbu’l-Mesâil* isimli eserde de Nûşîrevân’ın ahlâkla ilgili sorulara verdiği cevaplar yer almaktadır. *Hitâbe-i Enûşîrvân* ise Nûşîrevân’ın kendisi tarafından yazılmış biyografisi ile halkına ve yöneticilerine yaptığı konuşmaları içerir (Yıldırım, 2005: 51-72, İran edebiyatı, 2012: 413-440 ve Tefazzüli, 1376: 180-233’den aktaran Çakır, 2012: 724). Bütün bu eserlerin yanında Nûşîrevân’ın meşhur tacında onun bazı öğütlerinin de yazılı olduğu bildirilmektedir. Türk edebiyatında Nûşîrevân’ın öğüt, hikmet ve vasiyetine yer veren manzum ve mensur çeşitli eserler yazılmıştır. Ahmed-i Dâî’inin *Vasiyyet-i Nûşîrevân* adlı eseri bunlardan birisidir. Bu eserde Ahmed-i Dâî, Nûşîrevân’ın, oğlu Hürmüz’e olan nasihatlerini konu etmektedir.³ Yine kütüphanelerde Nûşîrevân-ı Âdil’in nasihatlerini anlatan Farsça *Râhatü’l-İnsân (Pendnâme-i Enûşîrvân)* adında, müellifi kesin olarak bilinmeyen bir eserin *Pend-i Nûşîrevân-ı Âdil* şeklinde Türkçeye yapılmış bir tercümesi bulunmaktadır.⁴ Dolayısıyla Nûşîrevân’ın adaleti ve nasihatlerini anlatan pek çok eser yazılmış, bunların büyük çoğunluğu da manzum/mensur olarak Türkçeye çevrilmiştir.

Makalemizde söz konusu ettiğimiz nasihat-nâme ise “Hikâye-i Nûşîrevân-ı Âdil” ismiyle, Ankara Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonunda 06 Mil Yz A 8294 arşiv numarasıyla kayıtlı olan bir mecmuanın 118a-122a yaprakları arasında yer almaktadır. Metnin içinde bulunduğu yazma, boyut olarak 220x146 - 182x114 mm. olup, şirazesi dağılmış, koyu kahverengi meşin bir cilt içerisinde. Su yolu filigranlı kâğıda nesih hattıyla yazılmış olan eser, 17 satırdan oluşmaktadır. Yapraklar rutubet lekeli. Eser üzerinde herhangi bir telif veya istinsah tarihi bulunmadığı gibi müellif veya müstensih ismine de rastlanmamaktadır.

Başlık kısmı boş olan bu yazma eser, Sasani hükümdarı Nûşîrevân-ı Âdil’in, devrinin yirmi üç hakîmini huzuruna çağırıp onların her birinden bir hikmetli söz söylemelerini

³ Bu eser hakkında daha ayrıntılı bilgi ve eserin metni için bkz. (Yeniterzi 2006)

⁴ Bu eser hakkında daha ayrıntılı bilgi ve eserin metni için bkz. (Çakır 2012)

istememesi ve bu hikmetli sözleri yazdırmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu durum, ilgili nasihatlerin Farsçadan tercüme edildiğini düşündürmektedir. Eserde toplam yirmi üç hikmet bulunmaktadır. Metin Allah'a hamd, Hz. Muhammet'e salât ve sonrasında da Nûşirevân-ı Âdil'e dua edilen bir dibace ile başlar. Bu kısımda, eserde yer alan hikmetlerin nasıl ortaya çıktığıyla ilgili tarihsel arka plân verilir. Burada anlatılanlara göre eski zaman hükümdarların hiçbirisi hükemaya danışmadan bir işe girişmemiş. Nûşirevân da bu hükümdarlardan birisiymiş. O, bir gün devrinin hikmet ilminden herhangi bir noksanlığı bulunmayan âlimlerin tamamını huzurunda toplayarak içlerinden en iyi yirmi üç hakîmi seçmiş ve bunların her birinden birer hikmetli söz söylemesini istemiş. Bu sözleri de yazıya geçirterek hem kendisinin hem de kendinden sonra gelecek insanların yararlanabileceği yirmi üç hikmeti ortaya çıkarmıştır. Söz konusu dibacede bu sözlerin inancı ne olursa olsun, tüm insanlar için faydalı olacağı belirtilmiştir. Çünkü bunların hepsi dünya hayatıyla ilgili genel geçer kurallara ve tecrübî bilgilerle dayanmaktadır. Eserde dibace kısmından sonra yirmi üç hikmet sırasıyla aktarılmıştır. Her hikmet, içerisinde dört veya beş farklı nasihat barındırmaktadır. Bu öğütlerin daha çok insanların dünya ve ahiret hayatını kolaylaştırıp onların iyi ve güzeli bulmalarını sağlamayı amaçladığı görülmektedir.

Eserin dili, eski Anadolu Türkçesi özellikleri göstermektedir. Bu özellikler, öğrenilen geçmiş zaman ekinin daima düz ünlü olması (bulmuş, yetişmiş vb.), ilgi hâli ve 2. teklik şahıs iyelik eki olarak damak n'sinin bulunması (halkınıñ, senüñ vb.), 3. teklik şahıs bildirme ekinin hep dar-yuvarlak ünlüden oluşması (mu' ayyendür, yeğdür), bilinen geçmiş zamanın daima düz ünlü olması (tutdı, olundı), Türkçenin asli dokuzuncu ünlüsü olan i (ê) sesinin bulunması (itmeyesin, yitişdi vb.) gibi eski Anadolu Türkçesinin belli başlı hususlarıdır. Ayrıca metnin kelime kadrosunda bulunan bazı Türkçe kökenli kelimeler de bu düşüncüyü güçlendirmektedir: etmek (ekmek), uğrı (hırsız), eylik (iyilik), kaçan (ne zaman, vakti ki), yigrek (daha iyi), katı (çok), ırag (uzak), artuk (fazla) vb. Bu nedenle eser üzerinde herhangi bir tarih bulunmasa da onun 16. yy'dan önce kaleme alındığı rahatlıkla anlaşılabilir. Eserin, çok sade olmamakla birlikte anlaşılır ve akıcı bir dili vardır. Hikmetlerde hitap şekli ise 2. teklik şahıs ekine göredir: “İlm ü edeb egerçi güçdür sa'y ile öğrenesin. Āhîret aĥvâlinde gâfil olmayasın. Ol cihâni bu cihâna satmayasın.”

Eserde “ve” bağlacının çok kullanıldığı ve cümlelerin daha çok bu bağlaçla birbirlerine bağlandığı görülmektedir: “**Toĥuzuncı ĥikmet** oldur ki açlaruñ karşısında ta'âm yimeyesin ve kendi etmeĥini el şofrasında ve kendü ta'âmuñ bir gün āĥiren kaşâvetin çeküp sözün söylemeyesin ve 'avret ve oĥlân ile tedbîr ve meşveret eylemeyesin ve sırrını kimseye dimeyesin.”

Eserin üslubunun da sade olduğu göze çarpmaktadır. Çünkü amaç sanat göstermekten ziyade insanlara öğüt vererek onlara faydalı olabilmektir. Bu nedenle metin, nasihat üslubuyla kaleme alınmıştır. Ayrıca eserde bir hitabet üslubunun da olduğu hemen göze çarpar. Bunun en önemli kanıtı da her hikmet-âmiz cümlelerin 2. teklik şahsa

göre çekimlenmiş olmasıdır. Bunların yanında eserin üslûbunda bir edebî sanat kaygısının güdülmediği de gayet açık olarak görülür. Eserin müellifi/mütercimi daha çok meramını doğrudan ifade edecek kelimeleri seçmiştir.

Sonuç olarak kataloğa “Hikâye-i Nûşirevân-ı Âdil” ismiyle geçirilen ama içerisinde herhangi bir başlık bulunmayan bu metin, bir adalet timsali olan Sasani Hükümdarı Nûşirevân’ın devrinin en bilgili yirmi üç hakîminden aldığı hikmetleri bir araya getirmesiyle oluşmuştur. Yirmi üç hikmetten oluşan eser, nasihat-nâme tarzında kaleme alınmıştır. Üzerinde herhangi bir kayıt olmamakla birlikte tercüme olması muhtemel olan bu eserin müellifi/mütercimi bilinmemesinin yanı sıra telif / istinsah tarihi de şu an için meçhuldür. Eski Anadolu Türkçesi ile yazıldığı belirgin olan eserin, oldukça sade ve anlaşılır bir üslupla kaleme alındığı söylenebilir. İçerisinde Arapça ve Farsça öğeler bulunmakla birlikte eserin dilinin çok ağır olmadığı görülür. Nûşirevân-ı Âdil’in bu hikmetleri bir araya toplamasının nedeni, bunları kendisinin yanı sıra kıyamete kadar gelecek olan tüm insanların da istifadesine sunmaktır.

Tek nüshası olduğu tespit edilen metin oluşturulurken transkripsiyon harflerinden istifade edilmiştir.

METİN

[118a] El-ḥamdülillâhi Rabbi'l-‘âlemîn ve’s-şalâtü ‘alâ enbiyya Muḥammed ve âla ecma‘în ve ba‘dehu Nûşirevân-ı ‘Âdil. [Râviyân-ı] aḥbâr şöyle rivâyet iderler ki zamân-ı evvelde pâdişâhlar aralarında resm-i ‘âdet ve ḳânûn-ı ḳadîm bu vechile ola gelmiş ki her ḳaçan anlardan birisine bir ulu iş ve ‘azîm maşlaḫat vâḳi‘ olsa ol maşlaḫata ‘aḳl-ı pişekârı ‘âciz ḳalsa ol işi işlemezlerdi. [118b] Tâ ki ḥükemâ-yı rûzgârdan birisiyle meşveret itmeyince. Anlar ile tamâm-ı meşveret idüp tedbîrlerinde ḳaḫ‘â kusûrları i‘tikâdları berekâtında olmazdı ve daḫi içlerinden âdem olurdu ki yüz ferseng ve yâhod iki yüz ferseng yol yürürlerdi. Sefer zaḫmetlerin ve yol şiddetlerin çekerlerdi. Memleket-be-memleket ve şehir-be-şehir arayup bir kâr-dân-ı zamân ve ‘uḳâlâ-yı devrân tedbîrinde nice nice şınanmış cümle ‘âlem ḫalḳınıñ maḳûl ve maḳbûlî olabilürlerdi. Tâ şol zamâna dek ki pâdişâhlık⁵ Nûşirevân’a yitişdi. ‘Adlinüñ âvâzesiyle gûş-ı zamân ḫoldı. ‘Âlem-i ‘âlemiyân içinde tamâm-ı şöhret ü istiḳâmet ḫutdı. Buyurdu ki ḥükemâ-yı rûzgârdan bir yere cem‘ olalar. Emr olundu. Geldiler. Bunların içinde yigirmi üç ḫakîm ihtiyâr idüp çağırıldılar. ‘İlm-i ḫikmetden ḳaḫ‘â kuşûri olmaya. Andan sonra bunlara emr olundu: Her biriñüz ḫikmetden bir söz söyleñ, tâ ki ben kendi zamânımda anuñla mütenaşşih olam. Ba‘dehu bundan sonra gelene kıyâmet[e] dek yâdigar ola diyü emr olundu. Ḥükemâ-yı Nûşirevân’uñ meclisinde ḫâzır olup her birisi ḫikmet sözlerinden cümleden yigirmi [119a] üç söz maḳbûl olundu. Bu ‘âlem ḫalḳınıñ dîn ü dünyâsına nâfi‘ ola ammâ ḫâl ikiden ḫâlî deḫil. Ḥudâ-perest ola yâhod büt-perest ola be-her-ḫâl ikisine daḫi enfa‘dur. Elbette bu sözlerde fâ‘ide mu‘ayyendür. ‘Aşḳ olsun ḫutana.

⁵ pâdişâhlık: pâdişâhlik [metin]

Evvel hikmet budur ki kendüñ ‘ilm ü edeb öğrenmekden ‘ār itmeyesin. Kendi ‘ömrünü bilinmezlig⁶ ile zāyi‘ itmeyesin. ‘İlm ü edeb egerçi güçdür sa‘y ile öğrenesin. Āhîret aḥvālinden gāfil olmayasın. Ol cihānı bu cihāna şatmayasın. Şol söz ki söylemeğe yaramaz, söylemeyesin. Şol şey ki taleb itmeğe yaramazdur, taleb itmeyesin.

İkinci hikmet oldur ki ulularuñ naşîhatin ḥor görmeyesin ve her iş işlemeğe niyyet idersen uyumayasın. Ammā vaḳtinden daḥi geçürmeyesin ve işlevini daḥi iş erenlerine ışmarlayasın ve bir def‘ā tecrîbe itdügüñ nesneyi bir daḥi itmeyesin ve pîrlerin sözlerin ve naşîhatlerin ulu ve ‘azîm bilesin.

Üçüncü hikmet oldur ki dā‘im eylüği şıfat idinesin ve kendüñi şalāḥ u zühd ü taḳvā ile meşhūr eylesesin ve saḡlığı māl-ı ni‘met bilesin. [119b] Ammā kendi ömrüñ biñ yıl ola bir gün şayasın. Dünyāyı āḥiretin ekinliği bilesin ve ḥayā ḳadrini bilesin ve kendi adını ‘amelde eylüğile çıkarasın. Ğam u şādî çün her zamān senüñ içündür. Şāz-en[der]-şāz olup ğam-ā-ğam çekmeyesin. Ğam yimeyesin.

Dördüncü hikmet budur ki sözlerden ululardan delā vü belāyı ‘izzet dutasın. Vaḳtiyle ziyān vaḳtsüz fā‘ide itmekden yeğdür ve her hālde ḥalḳ ile müdārā eylesesin ve tezelluḳ⁷den ve tekebbürlikden ḥor eylesesin ve düşmene ġāyet ile müdārā ḳılıp fikr-i cemîl idesin ve kendi ḥaddüñi bilüp ziyāde tecāvüz eylemeyesin. Nā-maḳûl ḥareketden şaḳınasın.

Beşinci hikmet oldur ki her işi endāze ile eylesesin ve kendi elüñle ḳomadugüñ şeyi almayasın. Fuḳarādan iḥsāmı dirîğ itmeyesin ve elüñi ve dilüñi kendinde tutasın tā selāmet bulasın ve yaramaz muşāhibden ḥazer eylesesin.

Altıncı hikmet oldur ki uğrılardan vefā ve ‘aḳā ummayasın ve eyü yoldaş olmayınca ḳasd-ı sefer itmeyesin ve yaramaz ḳonşudan ḥazer eylesesin ve āhir giren yirinde bāğ ve bāğçe⁸ itmeyesin. Şoñra nizām olma.

Yidinci hikmet oldur ki şol yire toḥm ekmeyesin. [120a] ‘Āmî ādemler ile iḥtîlāt eylesesin. Yeñi yetişmiş ḥ‘ācelerden ḳarz aḳçe almayasın ve aşlı bed-ḥūy olandan ḳız almayasın. Ḳadr-i ḳıymet olmayan kimesneler ile tırmayasın ve kimsenüñ ḳulına ve cāriyesine söz söylemeyesin. Allāh’dan ḥavf itmeyen ḳişiden ḥazer eylesesin.

Sekizinci hikmet oldur ki malını zekātdan ve sadaḳadan dirîğ itmeyesin. Tā ki şoñra nedāmet gelmeye ve eblehe-i divāneye ādem durur naşîhat itmeyesin ve ta‘āmını yalnız yimeğe ‘ādet idinmeyesin. Ziyādesiyle mezmūmdur. Elüñ altında olan derd-mendleri ḥoş tutasın ve kimsenüñ etmeğine göz deġmeyesin.

Toḳuzuncu hikmet oldur ki açlaruñ ḳarşısında ta‘ām yimeyesin ve kendi etmeğüñi el sofrasında ve kendü ta‘āmuñ bir gün āḥiren ḳasāvetin çeküp sözin söylemeyesin ve ‘avret

⁶ bilinmezlig: bilinmezliġ [metin]

⁷ tezelluḳ: tezellük [metin]

⁸ bāğçe: baḳçe [metin]

ve oğlan ile tedbîr ü meşveret eylemeyesin ve sırrını kimseye dimeyesin. Bi-gāneye ve nā-pāreye ve ‘avret ve oğlana ve dünyā devletine mağrūr olup aldanmayasın. Zamānuñ mekrinde ve şerrinde ġāfil olmayasın.

Onuncu hikmet oldur ki bir kişinüñ mālına, evine ve esbābına vesā’ir husūsuna şāhibinden yiğrek görüp göze [120b] desün ve bir kişinüñ evine varduğda kendinden bî-ħüde söz söyleyüp kethüdālīk⁹ itmeyesin ve şunlaruñ nā-kes olalar evüñ yolını göstermeyesin. Atalaruñ sözün ħor görmeyesin. Er ile ‘avret arasında meyāncılık¹⁰ eylemeyesin. Et ile tırnağ arasına¹¹ girmeyesin.

On birinci hikmet budur ki adımlarından tekebbürinden ziyāde ħazer eylesesin ve şol kimseler ki şāhib-i devletlerdendür anlar ile buğz u ‘adāvet sūretde göstermeyesin ve ehl-i fazl u hüner olanlara tamām-ı i‘tibār eylesesin. Erden ve ‘avretten bir ferde nazār itmeyesin.

On ikinci hikmet oldur ki mihmāna ġāyet ile i‘tibār idesin. Eger kāfir daħi olursa ve bir kimsenüñ şey’ine tama‘ eylemeyesin. Ata ana ħaqqını ki şaķınup rağbet eylesesin. Cennet cehennem anlaruñ ayağı altındadır. Akrabādan ve aħıbbādan maħabbet ka‘ıt itmeyesin. Ĥaqquñ rızāsından taşra olmayasın. Bir ādem ile mu‘āhede idesin. Elbette taħallūf itmeyüp ol ‘ahde vefā eylesesin. Da‘vet olunmayan yire varmayasın ve bir kimsenüñ senden ħaceti olsa elinden geldikçe herkesi¹² sa‘y eylesesin.

On üçüncü hikmet oldur ki şol kimesne kim ‘ilm ile iştihār bulmuş ola. Anı ulu bilüp ‘aziz tutasın [121a] ve şol kimesne kim ‘ilm öğrenmeden ‘ār ide aña ādem dimeyesin ve şol sözlerüñ pesendide olmaya söylemeyesin.

On dördüncü hikmet oldur ki dilüñi yaramaz luğāz söylemeğe me‘nūs itmeyesin. Söyledüğüñ zamān fıkır ile söylemeyesin. Şol söz ki fā’ide sözdür istimā‘ eylemeyesin ve pādīşāhları ġıybet eylemeden ħor eylesesin.

On beşinci hikmet oldur ki eyüleri ve şālihleri görüp muşāħabet itmeğe cān u dil ile müştāk olasın ve şunlar kim dünyādan āħirete intikāl itmişlerdür. Düşmen daħi olur ise eylik ile yād idesin. ‘Aķıl olduğdan soñra düşmenden ve düstdan naşihati dirīğ itmeyesin. Atañ vaşıyyetin elbette ve elbette yerine getüresin ve daħi ‘ilmsüz iş işlemeyesin ve ‘ilmsüz söz söylemeyesin tā kim utanmağ vāķi‘ olsa.

On altıncı hikmet oldur ki her kişinüñ söziyle göñlüñ emīn tutmayasın. Eyü sözi her kimden olursa kabūl eylesesin. Gerçek yalan yire yemīn ‘ādet idinmeyesin ve āħireti dünyādan yiğrek tutasın ve māl-ı yetīme tama‘ itmeyesin ve daħi yiğit iken pīrlük endişesin kılasın ve pīrlük iş yiğit [121b] likde göresin.

⁹ kethüdālīk: kethüdālīk [metin]

¹⁰ meyāncılık : meyāncılık [metin]

¹¹ arasına : arasında [metin]

¹² herkesi: herkesi [metin]

On yidinci hikmet oldur ki yazın işin kışa kımayasın. Bugünkü işi yarına kımayasın ve ‘avreti civān iken alasın ve ten-dürüst olmağ için isti‘ māl idesin ve kıanı kendinden vaqtıyle alasın ve işlerüñi tamām-ı tedbir ile eyleyesin.

On sekizinci hikmet oldur ki her zamānda ādemliğı¹³ iş idinesin. Baḥıl olmayasın ve hācetiñ ādemlik idegelmiş kişilerden taleb idesin. Ne kıadar eylik gelürse elinden ḥalkdan dirīg itmeyesin ve saña borcılı olanları kıatı tutmayasın. Eylik ile taleb idesin.

On toközuncü hikmet oldur ki oğullaruñuzı¹⁴ ve kıızlaruñuzı okumağ yazmağ öğredesin ve mālını düstdan dirīg itmeyüp düşmenlerden şakınasın ve bir yire ki siz ḥaberleri söyleşür anlardan yaña baķup müstemı‘ olmayasın.

Yiğirminci hikmet oldur ki pādışāh öñinde ‘aķlımı cem‘ idüp öñine baķup delü gibi dört yana baķmayasın ve pādışāhuñ yüzine döñe döñe bakmayasın ve sözüñi endāzeden ḥāric söylemeyesin ve kendüñi ‘Azrā’ıl-i ğarīb fikr idüp andan aña göre söyleyesin.

Yiğirmi birinci hikmet oldur ki vefā-dār yārānlarından ve düstlarından [122a] kesilmeyesin ve kıat‘-ı ‘alāķa itmeyesin. Ehl-i ni‘met oldukları ḥālde eylik ile yād eyleyesin. Devletinden düşicek nā-ma‘ kıl söz söylemeyesin ve düşmeni ḥor tutmayasın. Dünyādan dā’imā ihtirāz idesin. Nādān düstı kendüñe ulu düşmen bilesin, eger düşmen eger düst ola. Ol vaqt daḥi artuķ kıorķasın ve ğāyetde endiše idinesin.

Yiğirmi ikinci hikmet oldur ki belā vaqtinde şabr idüp eyyāmda ten-dürüst olmağı fikr idüp ‘aķıbet nā-merde muhtāc olmağı fikr idesin ve her zamānda ğāfil olmayasın ve bir kerre gördüğüñ kimesneyi aldamağ sa‘y itmeyesin ve kimesneyi ğıybet itmeyesin.

Yiğirmi üçüncü hikmet oldur ki kendi yüküñi ele yükletmeyesin ve bī-fāide düstdan ırağ olasın ve şol kimesne kim ‘ilmden ma‘rifetden ḥaberi olmaya anuñ dirliğı ölüm ile ber-ā-berdür ve her kim bed-ḥüy ola, anı luḫ ile ‘afv idesin ve Ḥaķ’dan şadr iden kelāmı yirden ve ğökden ulu bilesin ve cümle işi Ḥāzret-i Ḥaķ celle vü a‘lādan bilesin. Her ḥālde şābir ve şākir olup bu [vü]cūbları naşıḫat idünüp ‘amel eyleyesin ve’sselām.

KAYNAKÇA

ALBAYRAK, Nurettin, “Enüşirvan (Edebiyat)”. *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 11, İstanbul 1995.

ÇAKIR, Müjgan, “Râhatü’l-İnsân (Pend-nâme-i Enuşirvân)’ın Türkçe Bir Tercümesi”, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, 2012, p. 723-735.

İPEKTEN, Haluk, *Naili-i Kadim Divanı -Edisyon Kritik-*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1970.

¹³ ādemliğı : ādemliğı [metin]

¹⁴ oğullaruñuzı: oğullarınıızı [metin]

- KUTLAR, Fatma Sabiha, *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî – Divan*, Ankara 2004.
- KUTLU, Mustafa, “Hikmet” mad., *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler*, Dergah Yay., C. 4, İstanbul 1981, s. 230-232.
- ÖNAL, Mehmet, “İslam Düşüncesinde Hikmet Kavramları”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, S. 4, 2007, s. 113-122.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul 2005.
- SİVRİOĞLU, Ulaş Töre, “İslâm Kaynaklarına Göre Nuşirevan-ı Âdil”, *History Studies - International Journal of History*, Volume 5, Issue 5, 2013, p. 225-252.
- TEFAZZÜLÎ, Ahmed, “Enûşirvân”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 11, İstanbul 1995.
- TÖKEL, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar (Şahıslar Mitolojisi)*, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- YENİTERZİ, Emine, “Ahmedi Dâî’nin Vasiyyet-i Nûşirevân Adlı Mesnevisi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2006, S. 19, s.1-25.
- YILDIRIM, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabcacı Yay., İstanbul 2006.

İÇTİMAİ BİR MÜESSESE OLARAK SANATIN İŞLEYİŞİ SANAT SOSYOLOJİSİ'NİN FİKRİ DAİRESİ İÇİNDEN BİR ANALİZ

Mahmut Kubilay AKMAN¹

ÖZET

Bu makalede sanatın kurumsal boyutları teorik olarak analiz edilmektedir. Geleneksel olarak toplumsal "kurumlar" hakkında tartışıldığında sanat ilk akla gelen kurumlar arasında değildir. Ne var ki, çağdaş zamanların sanat dünyası bize, modern toplumsal yapılarla ilgili herhangi bir sosyolojik araştırma yapıldığında, sanatın da toplumun etkili bir ögesi olarak ele alınması gerektiğini göstermiştir. Sanat; aile, eğitim, hukuk, vb. gibi diğer kurumlarla etkileşim halindedir. Ayrıca, sanat ve ekonomi arasında da dert bağlar bulunmaktadır. Bu makale, bahsedilen konuları sanat sosyolojisinin metodolojisi ve teorik yaklaşımı çerçevesinde analiz ederek tartışmaktadır. Burada, sanat ve toplum bağlamında tekil örneklere uygulanabilecek analitik bir model sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sanat Sosyolojisi, Sanat Kurumu, Toplumsal Kurumlar, Sanat, Sanatçı

OPERATION OF ART AS A SOCIAL INSTITUTION AN ANALYSIS THROUGH THE INTELLECTUAL PERSPECTIVE OF SOCIOLOGY OF ART

ABSTRACT

The institutional dimensions of art have been analyzed theoretically in this article. When conventionally he societal "institutions" are discussed, art is not among the institutions primarily mentioned. However, the art world of contemporary ages has shown that any sociological research regarding modern social structures should consider art as an effective component of society. Art interacts with other institutions, such as family, education, law, Etc. There are also deep relations between arts and economy. This article analyzes and discusses these topics through the methodology and theoretical approach of sociology of arts. Here an analytical model is provided to be applied single cases regarding art and society.

Keywords: Sociology of Art, Art Institution, Social Institutions, Art, Artist

---

¹ Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, mkakman@bingol.edu.tr

GİRİŞ

Sanatın kurumsal boyutları bu makalenin tartışma eksenini oluşturacak ve bu boyutlar, sanat sosyolojisinin temel, anahtar kavramlarıyla ele alınıp analiz edilecektir. Çalışmanın öncelikli amacı, uluslararası sosyoloji literatüründe önemli bir yer tutan Sanat Sosyolojisi ekseninde, sanatın bir müessese (kurum) olarak toplumda nasıl işlediğine dair epistemolojik ve teorik bir açılım sağlamaktır. Bu alanda, Türkiye’de nüve hâlinde bulunan sosyal bilimsel araştırmaların ihtiyaç duyacağı teorik ve kavramsal çalışmaların eksikliği bu makalenin esas gerekçesini teşkil etmektedir. Makalenin tartışmaya açacağı konu, öncesi ve sonrası, genel ve disiplinlerarası bağlamları düşünüldüğünde oldukça önemlidir. Sanatın toplumsal bir kurum “oluşu” bir kez kabul edildiğinde, sosyolojinin Kurumlar Sosyolojisi alt dalı kadar; Ekonomi, Tarih, vb. diğer sosyal bilimlerinde sanat olgusuna ve kurumuna duyarsız kalması artık mümkün olamayacaktır. Onda var olan bir “kurum olma” potansiyeli, çok yönlü olarak burada tartışılacaktır. Burada sürecek olan tartışma, büyük oranda tekil örnekleri dışarıda bırakmaktadır. Bunun en önemli nedeni, öncelikle sosyal bilimler alanı içinde yer alan araştırmacılara kavramsal bir çerpe ve yöntemsel bir yaklaşım sunmaktır. Bu kavramsallığın ve Sanat Sosyolojisinin yöntemsel yaklaşımının tekil olaylara, örneklere uygulanışı farklı çalışma alanlarına göre, ilgili alanları temsil eden disiplinler tarafından gerçekleştirilebilir. Örnekler üzerinde dağılmadan, analitik mekanizma sunularak “Sanat bir toplumsal kurumdur”, hipotezi teorik merhaleler yoluyla incelenmekte ve sınanmaktadır. Bu anlamda, makale “metinler-arası” bir yaklaşım ile teorik metin analizleri üzerinden bir seyir izlemektedir.

Alman Sosyolog Max Weber (1864-1920) ve Fransız Sosyolog Emile Durkheim (1858-1917) günümüzün Sosyoloji dünyasına öncülük eden yapıtlarında “sosyal bir kurum olarak sanatın kaynağını yine sosyal bir kurum olan dine bağlayarak, din ve sanat arasında nedensel bir ilişki kurmuşlardır” (Ulusoy, 1993: 251). Max Weber, “din ve sanat” arasında gerilimli ilişkileri tartışarak, organize “kitle dinlerinin sanatla çoğunlukla ekonomik çıkarlardan kaynaklanan ilişkileri” olduğunu açıklar (Weber, 2012: 388). Emile Durkheim ise, “toplumsal hayata getireceğimiz açıklamalar için toplumun kendi doğasını incelememiz” gerektiğini ifade eder. (Durkheim, 2004: 210) Bu anlamda, “toplumsal insan, zorunlu olarak, kendisinin anlatıma kavuşturduğu ve hizmet ettiği bir toplumun varlığını gerektirir” (Durkheim’den Aktaran, Lemert, 2011: 81). Anlatıma kavuşan toplumsal olgular arasında sanat da yerini alır. Sanat, estetik açıdan esasen araçsal aklın ötesine gönderen bir bakışa sahiptir. Ne var ki, toplumların daha karmaşık olarak organize olduğu ve kurumsallaştığı oranda sanat da salt transandantal bir alan olmaktan çıkarak.

Klasik sosyologların metinlerinde, salt sanata ve edebiyata dair, başlı başına bir yoğunlaşma ve temel eserler olmadığı biliniyor. Fakat bir nüve hâlinde bulunan, gelecekte Sanat Sosyolojisi ve Edebiyat Sosyolojisi formunu kazanacak olan değinmeler henüz erken dönemlerde dahi (Sosyoloji açısından özellikle 19. Yüzyıl) gözlenmektedir.

Bu konuda Kenan Çağan'a kulak verelim: "Klasik sosyolojinin ekonomi, din, aile gibi toplumsal kurumlara ya da toplumsal tabakalaşma ve toplumsal değişme gibi olgulara olan birincil ilgisine benzer bir biçimde, sanatın toplumsal yapıyla olan etkileşimini göz önünde bulunduran bir disiplinin teminini -en azından birincil düzeyde- endişe etmediği bilinmektedir. Ama yine de sanat sosyolojisi çalışmalarının zayıf ve dağınık tarihi; farklı disiplinler içinde gelişen tarihi, edebiyat sosyolojisi gibi daha özel başlıklar altında icra edildiği göz önünde bulundurulduğunda, neredeyse modern sosyolojinin tarihi ile yaşıttır." (Çağan, 2006: 12) Şair ve Sosyolog Kenan Çağan'a göre sanat sosyolojisi "...sanat çevresi ile toplumsal çevrenin karşılaşmasından meydana gelen ilişkinin takipçisi olmakla da bir bilgi üretimi peşine düşer. Toplumla sanat arasındaki ilişki asla tek taraflı değildir. Bu ikisi arasında eş zamanlı olarak devam eden ilişki karşılıklı bir etkileşime açıktır. Yani toplumun sanata etkisi kadar, sanatın da topluma etkisinden bahsetmek bir zorunluluktur." (Çağan, 2006: 24) İşte bu etkileşimin toplamı ortaya "sanat kurumu"nu çıkarır. Eğer bir kurum olarak sanat ele alınıp tartışılacaksa, onun toplumun içindeki bu karşılıklı etkileşiminin unsurları açığa çıkarılmalıdır.

Sanatın kurumsallaşmasıyla ilgili analizlerde edebiyat da bu çeperin içinde yer almaktadır. Ahmet Cuma'nın yerinde uyarısıyla bazen toplumsal bağlamlara fazla vurgu yapan bir yaklaşım, estetik mevzuların da kaynakları itibarıyla toplumsal menşeleri olduğunu gözden kaçırmıştır. "Oysa sosyal bir nitelik taşıyan dili, araç olarak kullanan edebiyat sosyal bir müessesedir" (Cuma, 2009: 85). Bu açıdan, ilerleyen kısımlarda sürece olan tartışmaların estetik yönün göz ardı edildiği, toplumsal yönü ağır basan bir indirgeme olarak görülmemesi gerekir. Ne var ki, estetik yönün ve söylemin toplumsal içeriğine dair bir analiz, tabir-i caiz ise, sosyologların "yetki alanı"nın ötesine geçmekte, bizzat o sanat türünün uzmanlarının yoğunlaşması gereken bir alan olarak görünmektedir.

I. SANAT TOPLUMSAL BİR İHTİYAÇ MIDIR?

Toplumunu oluşturan, onun bileşeni olan "kurumlar" özünde insanların ihtiyaçlarına cevap vermek üzere, toplumsal bir zemin olarak gelişmiş ve bu zeminin üzerinde birçok farklı ilişkiye, özneliğe ve toplumsal fiil formlarına imkân tanımışlardır. Toplumsal kurumlar, ne öznel (kişisel veya kolektif özneler olsun, fark etmez) yönelimlerin birer tercihi olarak belirebilir, ne de bazı toplumsal veya siyasi projelerin manipülatif olarak "inşasıyla" var edilebilirler. Eğer gerçek anlamda sosyolojik boyutuyla bir kurumdan bahsediyorsak, *cevap verilen temel bir insani ihtiyaç bulunmalıdır ve bu cevaplama kurumun ontolojik dayanağı açığa çıkmalıdır*. Sanatın, bu bağlamda toplumsal gerçekliğin inşa sürecinde belirli bir rolü bulunmaktadır. Bu husus şöyle işlemektedir: "Gerçekliğin sosyal inşası, insanların gerçekliği sosyal etkileşim yoluyla yaratıcı bir biçimde şekillendirdikleri süreçtir" (Macdonis, 2012: 142). Gerçekliğin "yaratıcı inşası" en estetik ifadesini sanatsal dolayımarda bulur. Buradan yola çıkarak şu soru sorulabilir, sanatın bu inşa sürecine verdiği katkı nasıl bir zorunluluk, nasıl bir ihtiyaçtır? Niçin sanatsız bir toplum varlığını idame ettiremesin? Bu sorular bu çalışmada olduğu kadar başka araştırmalarda da üzerinde durulması gereken sorulardır. Sanatçı ve sanat

izleyicinin verili toplumsal şartlar tarafından koşullandırılmış olması gerçeği, Sanat Sosyolojisi'nin "imkânı"na zemin oluşturmaktadır. Toplumsal yapının içinde, "sanatçının yaratıcılığı toplumsal etmenlerce sınırlandırıldığı gibi, sanatın öznel değerlendirmesi (appreciation) de aynı şekilde sınırlanmış bulunmaktadır" (Jay, 2005: 258). Toplumsal şartların sanat üzerinde bu belirleyiciliğinin olması, Sosyolojinin bir alt-disiplini olarak Sanat Sosyolojisini mümkün kılmaktadır. Bu nedenle, uluslararası sosyoloji çevrelerinde başlı başına Sanat Sosyologlarının bir araya geldiği organizasyonlar, ağlar bulunmaktadır.² Bu ve benzeri, sanatın sahiden bir ihtiyaç olup olmadığına dair sorular, distopya³ formunda sanatın içinden, sinemadan da sorulmuştur. Amerikalı çağdaş senarist, film yapımcısı ve yönetmen Kurt Wimmer'ın yazdığı ve yönettiği Amerikan filmi *Equilibrium* (2002), sanatsız bir toplum distopyasını ortaya koymaktadır. 3. Dünya Savaşı yaşanmış, dünya yıkımın eşiğine sürüklenmiş ve yaşanan tüm problemlerin temelinde insan duygulanımlarının olduğu ve bu duygusal süreci en çok kışkırtan öğeler arasında sanat ve edebiyatın bulunduğu fikri siyaseten hâkim olmuştur. Geçmişin tüm büyük yapıtları ya imha edilmiş ya da toplanarak depolara yığılmıştır. İnsan duygularına yer olmayan bu toplumda olası duygulanma eğilimlerini engellemek adına Proziom adlı duygu engelleyici (bir çeşit sakinleştirici ve anti-depresan) ilaç yaygın olarak kullanılmaktadır. Film, Sinema Sosyolojisi bağlamında, distopya *genre*'ini tartışmak adına, ciddi olarak üzerinde durulması gereken bir örnektir. Konuyla bağlantısı açısından şu kadarı söylenebilir: Sanatın "kazınıp atıldığı" bir toplumda, bu hareketle beraber duygular da silinmektedir, aşk da yok olmaktadır. Din ile benzer bir manevi mecradan insan ruhuna seslenmesi hasebiyle, sanata ve duygulara genel olarak darbe vurulduğunda maneviyat ve ruhaniyet de can çekişmektedir, orada dostluk ve güven de yoktur... Velhasıl, sanatın aslında insanı insan, toplumu toplum yapan kurumlar arasında ne kadar temel bir öneme haiz olduğu bu distopya vesilesiyle, fazlasıyla gösterilmiştir.

Sanat kurumsal bir yapı olarak tezahür ettiğinde, sanat objesine (sanat yapıtı; resim, heykel, film, roman, şiir, senfoni, şarkı, vb.), geniş boyutlu sosyal ve kültürel ilişkiler ağı içinde temel bir "bağ" olarak var olma imkânını tanır (Albrecht, 1968: 386). Bu öylesine bir bağıdır ki, birbirinden farklı düzeyleri ve kurumları yer yer kesen, bazen de sentezleyen bir güce sahiptir. Sanattaki eğitim boyutu, aile ve "kültürlenme" meseleleri, siyaset ve temsil mekanizmaları göz ardı edilemez. Bir yapıt, öylesine farkı söylemleri içinde barındırabilir ki, onu belli bir tasnif sürecine dâhil etmek zor olabilir. Türkiye'den bir örnek verilecek olursa: Kemal Sunal filmleri. Bu filmlerin, birer kültürel ve sanatsal ürün (yapıt) olarak birçok sosyal yaşantıyı birbiriyle ilişkilendiren fonksiyonları yerine getirdiği görülmüştür. Kimlikler, siyasallıklar, ailevi durumlar, ekonomi, anomi, vb. düzeni ve düzensizliği yansıtan birçok mevzu bu filmlerde komedi türü içinde, bu

² Bu konuda şu iki oluşum anılabilir: ISA (International Sociological Association, Uluslararası Sosyoloji Derneği) bünyesindeki *Sanat Sosyolojisi Araştırma Komitesi, RC 37* (<http://www.isa-sociology.org/rc37.htm>) ve ESA (European Sociological Association, Avrupa Sosyoloji Derneği) bünyesinde yer alan *Sanat Sosyolojisi Araştırma Ağı RN2*

³ Distopya, "anti-ütopya" ya da "karşı-ütopya" olarak da kullanılabilir, negatif bir kurguya işaret eder.

söyleme dâhil edilerek bir araya geldi. Bir de Batı sinemasından bir örnek verilecek olursa, Danimarkalı çağdaş yönetmen Lars von Trier'in sineması alınabilir. Orada da, deneysel yönleri bulunan bir sinemasal söylem içinde toplumsal cinsiyet, siyasal mevzular, çağdaş dünyadaki anlam arayışları veya bulamayışları hakkında birçok farklı konunun, yönetmenin oluşturduğu mikro-kozmos içinde tartışıldığı görülür. Sınıflandırmak kolay değildir, herhalde her sanatçı az da olsa kendi evrenini inşa etme temayülüne sahiptir, Lars von Trier örneğinde bu fazlasıyla böyledir.

Sadece sinemada değil tüm diğer sanatsal alanlarda da, bir toplumsal kurum olarak sanat insanın “estetik ihtiyacı”na cevap verir. Bu ihtiyacın giderilmesiyle elbette barınma, açlık, cinsellik, vb. temel fiziksel ihtiyaçlardan farklı bir yol izler. (Albrecht, 1968: 387-388) Sanatın gerektirdiği estetik açlığın tatmini kaçınılmaz olarak dolayılmayı gerektirir ve karmaşık, çok-boyutlu bir sosyal, kültürel ve estetik organizasyona dayanmalıdır. İnsanlar kendi ihtiyaç duydukları yiyecekleri (et, sebze, tahıl, meyve) biraz zorlanarak da olsa üretebilirler. Ne var ki, “içinde bulunulan” kültürel aşamada, henüz kimse kendi filmini çekmiyor. Bu anlamda Toplum, hala Frankfurt Okulu düşünürlerinden Theodor W. Adorno (1903-1969) ve Max Horkheimer'ın (1895-1973) “kültür endüstrisi” *episteme*'si⁴ içerisinde bir yerlerde durmaktadır. Frankfurt Okulu'nun temsil ettiği Sosyolojik yaklaşıma ve bu yaklaşımın en asli bileşenlerinden biri olan Sanat Sosyolojisi olarak tanımlanabilecek perspektife göre, Kültür Endüstrisi “insanı, geçmiş dönemlerdeki tahakküm yöntemlerine ve pratiklerine oranla çok daha ince ve etkin yöntem ve pratiklerle tahakküm altında” tutmaktadır (Jay, 2005: 313). Bu açıdan, “teknolojinin hayatın her alanına yayılıp gelişmesi (...) Amerikan toplumunda da Kültür Endüstrisinin etkinliğini artırmaya yarıyordu.” (Jay, 2005: 313) Bugün hayatın en geniş alanlarını işgal eden ve yaygın olarak kullanılan, günümüz Kültür Endüstrisi'nin en mühim unsurunu teşkil eden İnternetin de ilk olarak Amerika'da geliştirilip oradan tüm dünyaya yayılması bir rastlantı olmasa gerek. Görüldüğü gibi Frankfurt Okulu düşünürlerinin, Sanat Sosyolojisi başlığı altında görülebilecek öngörülü faaliyetleri bugüne de ışık tutmaktadır. Az önce verilen örneğe dönecek olursak, belki de, gelişen sosyal medya imkânları, iletişim teknolojilerinin yaygın kullanımı, vs. durumlar bir gün sinemayı daha yaygın, “endüstri dışı” bir üretim hâline getirebilir; ya da tam tersine, Endüstrinin daha kişiselleşmiş, daha minör uygulamalarını ortaya çıkarabilir. Fakat şimdilik fütüroloji yapmadan, sosyolojinin temel düsturuna uyarak, mevcut olgular ve onların kuramsallaştırılması üzerinden gitmek daha uygun olacaktır.

II. KURUMSALLAŞMA YOLLARI VE DURUMLARI

Sanatçılar, 21. Yüzyıl'ın başlarında, hâlâ kendileriyle ve yaptıkları işle ilgili romantik bir algıya sahip olabiliyorlar. Artık öyle kolay kolay kimsenin kendini “fildişi kulede” görmesini mümkün kılacak bir zemin kalmamış da olsa, yine de bazı sanatçılar

⁴ *Episteme*, Michel Foucault'ya göre “bilimsel bilgi üretiminin belirli bir zaman ve mekanda temelini oluşturan ‘bilinç-dışı’ düzenli yapılarıdır”. Bkz: <http://www.michel-foucault.com/concepts>

toplumsal aidiyetlerden, kurumsallıklardan ve buna benzer bağlardan azade olduklarını sanabiliyorlar. Bu, iki boyuttan, estetik (Sanat Felsefesi) ve sosyolojik (Sanat Sosyolojisi) açılardan, baktığımızda mümkün değildir. Çünkü gerek estetik yönüyle güzelin ne olduğu ve nasıl algılandığı tartışmaları gerekse toplumsal boyutlarıyla sanatçının ve sanatsal üretimin nasıl bağlamlar içine oturtulduğu meseleleri, sanatçının o romantize edilen “özgürlük”ünü imkânsızlaştırmıştır. Toplumsal hayat ve onun ifadesi olarak formlar arasında belirli bir bağ vardır; “...bilgi, irade ve yaratım, her ne kadar tamamen hayat tarafından yönetiliyor olsa da, ancak bir formun yerine bir başkasını koyabilir; formun kendisini, formun ötesinde bir hayatla ikame edemez” (Simmel, 2012: 80). Bir diğer değişle mevcut form, kendisine tekabül eden hayat algısıyla beraber işler. Sanat Sosyolojisi alanındaki önemli isimlerden Amerikalı Sosyolog Howard S. Becker’in (1928-) çok yerinde ifadesiyle, sanatçıların yapıtlarını ortaya koydukları sanatsal üretim süreçleri mevcut, verili bir sanat kurumsallaşmasının içinde ve orayla bağlantılı olarak gerçekleşir. Sanatçının içinde bulunduğu koşulları göz ardı ederek tamamen özgür olduğu yanılsamasına kapılması mümkün değildir. Mesela, bir heykeltıraşın eseri galeride sergilenebilirlik ölçeğine göre üretilecektir. Maksimum o heykel için 4-5 metrekare sergileme alanı varken, sanatçının ortaya 20-30 metrekare alan gerektiren bir heykel çıkarması ne kadar mümkündür? Aynı şekilde yazar ya da şair de yayınlanabilirlik kriterlerine bakmak durumundadır. Yayınevlerinin beklentilerini tümünden göz ardı eden yapıtın yayınlanabilme olasılığı azalacaktır. Besteci, kaçınılmaz olarak, eserinde ihtiyaç duyulan müzisyen sayısını orkestraların durumuna göre ayarlayacaktır. Bu elbette sorgulanabilir, ama alışıldık kanallardan izleyiciye ulaşmak bunu gerektirmektedir (Becker, 1974: 770). Bunlar sadece teknik sınırlandırmalar olarak anlaşılmalıdır. Alımlama biçimlerine ve beklentilerine dayanan sınırlandırmalar da söz konusudur. Çağ değişirken sanat izleyicisinin ve alıcısının “beklentileri” de değişecektir. Bu durum sanatçıları belirli bir oranda manipüle eder, onları içinde hareket edecekleri söylemsel mecraya uygun eserler üretmeye sevk eder.

Fotoğrafçılıkta kurumsal sınırlandırmalar ve yönlendirmeler diğer bazı sanat türlerine göre daha açıktır. Fotoğraf sanatçısı herhangi bir kompozisyon üzerine tasarılar yaptığında ve arayış içinde olduğunda birçok kurumsal ve toplumsal-organizasyonel sınırlandırmalar, onun hangi “tipik durumları” anlatmak için hangi “tipik fotoğraflar”ı ortaya koymasına gerektiğini belirler (Rosenblum, 1978: 428). Tipik bir eğlence fotoğrafı, tipik bir savaş fotoğrafı, tipik bir mutluluk fotoğrafı aşağı yukarı çağın ve dönemin ihtiyaçlarına, estetik beklentilerine cevap verecek şekilde üretilecektir. Elbette, her zaman akıntıya karşı kürek çekilebilir ve herkes mainstream (ana akım) içinde yer almak zorunda değildir; ama bu, en nihayetinde akıntıya karşı kürek çekmektir.

Öyleyse, sanat romantik bir algıyla, sanatçının tamamen kendi özgür ruhuna karşı sorumlu olduğu serbest bir ifade biçimi değilse, kaçınılmaz olarak bir “kurum” ile karşı karşıya olunduğu gerçeği kabul edilmelidir. Sanatı toplumsal bir kurum olarak analiz eden yaklaşım için sanat geniş bir anlamda kullanılır ve sadece güzel sanatları (fine arts)

değil; edebiyatı, tiyatroyu, sinemayı ve müziği de içine alır. Bu yaklaşım, tekil örneklerin farklılıklarının ötesine geçerek sanatın toplumsal ihtiyaçlara cevap vermesi vasfıyla nasıl evrensel bir alan ve organize edilmiş bir kurum olduğunu tartışır (Albrecht, 1968: 383). Peter Bürger ve Michael Shaw ise, sanat ve edebiyat sosyolojisinde matbaa imkânları, kitap satışı, tiyatro ve müzeler gibi aracı birimler üzerinden sanatın bir “kurum” olarak tanımlanması boyutunun ötesine geçmeyi öneriyor. Burada önerilen, sosyal olumsuzluğu içinde sanatın toplum içinde gördüğü fonksiyonlar üzerinden toplum kavramını, estetik sosyal hallerle bağlantılı olarak tartışmaktır. Bu bağlamda, tarihsel uğraklar boyunca bu fonksiyonun yaşadığı dönüşümler üzerinde de durmak gerekir (Bürger-Shaw, 1985-1986: 7). Sanatçı ve yapıt bu “yollar” üzerinden okunmalı, anlaşılmalıdır.

Herhangi bir tekil sanatsal türü içinde yapıtlarını üreten bir sanatçı bırakın diğer sanat türlerini, kendisiyle aynı alanda yer alan diğer sanatçılarla kendini dahi ayırıştırma eğiliminde bulunabilir. Bu bireyselci bakış sanatçılar için belki anlaşılabilir bir durumdur. Ne var ki sosyolojik bir dairenin içinden bakıldığında daha çok, kaçınılmaz olarak bağlamlar, örtüşmeler ve sosyal düzenler üzerinden gitmek gündeme gelir. Bu anlamda, ressam yaptığı işi şairinkinden ayrı da görse, sinema yönetmeni besteciyle arasında pek az ortak nokta olduğunu düşünse de, sosyolojik bir okuma biçimiyle bakıldığında tüm bu sanatsal üretim biçimleri tek ve büyük bir toplumsal kurumun, sanatın bileşenleridir. Hatta; Becker, Simpson ve Adler gibi sanat sosyologları, kuramcılar sanatsal üretime “meslekler sosyolojisi” perspektifiyle bakarlar. Bu perspektif, esasen çağdaş görsel sanatların ulaştığı “kurumsallaşma” derecesini kavramamız hususunda ve onların karşılıklı-ilişkili fakat bağımsız gruplar hâlinde farklılaşmalarını anlamamızda bize yardımcı olmuştur. Ayrıca Sanat Sosyolojisi alanında yapılan araştırmalar, farklı öğeler üzerinden gelişen sanatsal-estetik kurumları bir arada tutan harcın katılımcıların ortak değerleri ve normları olduğunu göstermiştir. Sanatın sosyolojik okunma girişimleri bize, ortak kültür çeperi içinde, sanatsal-estetik özerk katılımlarla çoğulcu bir sanat topluluğunun nasıl mümkün olduğunun ipucunu sunmaktadırlar. “Becker genel bir sanat çoğulculuğunun altını çizerken, Simpson ve Adler çağdaş sanatın çoğulculuğuna dikkat çeker” (LaChapelle, 1984: 37). Bu bakış açısı, sanatçının tekil bir öge olduğu ve genelden kopuk bulunduğu iddialarını geçersizleştirmektedir.

Kurumsallaşmayla ilgili bir tartışma ileri bir toplumsal yapı üzerinden kurgulanmak durumundadır. “Kısmi sosyal sistemler”in varlığı ancak gelişmiş bir toplumda mümkündür. Her ne kadar, tekil bir ele alışla sanatın otonomik olduğu imajı ve bağımsızlığı bulunsun da, totalde bakıldığında kurumsallaşarak toplumda başka alanların gerçekleştirilemeyeceği hizmetleri yerine getirir. “Kısmi alanlar”ın nispeten özgür olması, onların genelden tümünden kopuk olduğu anlamına gelmez (Bürger-Shaw, 1985-1986: 15). Kurumlar, diğer kurumlar ve toplumun geneliyle bağlantılı, çoğu zaman işbirliği içinde, bazen de gerilim açığa çıkararak var olurlar. Bir kurum olarak sanat bazı spesifik değerleri kendi bünyesinde barındırır. Bu değerler; tecrübenin kalitatif tabiatının önemi, rollerin parçalanmasına (fragmentation) ve uzmanlaşmaya karşı bütünlüğe yapılan vurgu,

bürokratik toplumun yabancılaşmasına karşı bir cemaat duygusu, maddiyatçı savrulmalara karşı içsel değerlerin yüceltilmesi olarak sayılabilir (Albrecht, 1968: 390). Bu yönleriyle sanat kurumu, aslında modern toplumun oluşturduğu açmazlardan bir soluk alma alanı açmaktadır. Kompleks, çoğulcu toplumlarda sanat, gerilimin açığa vurulup düzenin tesis edilebilmesinde aracı rolü gören bir tür azınlık kültürü olarak da görülebilir (Albrecht, 1968: 390-391). Söylemleri ne kadar genel sistemle çelişir gibi gözükse argümanlar ortaya koyarsa koysun, bu bakış açısına göre sanat sistemin bekası hususunda önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Bu açıdan evrensel bir kurum olduğu üzerinde durulmaktadır (Albrecht, 1968: 391). Bir mekanizma olarak tekil tezahürleri farklı da olsa, özünde genel olarak benzer bir hizmet sunmaktadır.

III. SOSYAL BİR ÖĞE OLARAK SANAT

Sanatın sosyal bir öğe olarak ele alınabilmesi, bu anlamda onun Sanat Sosyolojisi'nin öngördüğü bir yaklaşımla ele alınıp analiz edilebilmesi, bu alandaki üretim sürecinin salt sanatçının bireysel dünyasında başlayıp bitmediğini görebilmeyi gerektirir. Howard S. Becker'ın ifadesiyle, sanatsal üretim sürecinde uzmanlaşmış profesyonel gruplar sanat yapıtının üretimi için gerekli olan çeşitli performansları devraldıklarında bu grupların üyeleri, sanatçınınkinden ayrı olarak uzmanlaşmış estetik, mali ve kariyer çıkarları geliştirmeye eğilimli olurlar (Becker, 1974: 769). Bu yönüyle de karşımıza daha girift bir tablo çıkar. Ne var ki, Albrecht bizi bu sosyal organizmanın da ötesine geçmeye davet eder: "Bir kurum olarak sanatın yapısı; bilhassa sanatın bir sosyal etkileşim süreci olmaktan ziyade, tecrübenin mekânda ve zamanda oluşturulan 'obje'si ya da objeleştirilmesi olması hasebiyle, diğer sosyal kurumların yapısından ayrı olarak anlaşılmalıdır" (Albrecht, 1968: 394). Milton C. Albrecht'in bu ifadesini, "sosyal etkileşim"e bir reddiye olarak okumamak gerekir. Söylenen daha çok, sanatsal üretim sürecinde obje (yapıt) eksenli bir kristalizasyon olduğudur. Sosyal ilişkiler bağlamında yapacağımız okumalar / analizler, bizatihi yapıtın kendisinden azade değildir. Dolayısıyla, sanat sosyolojisi araştırmasının merceği altında yapıt merkezde bir yerde durmaktadır ve birçok yönden o, aslında, sanatçının elinden çoktan çıkmıştır.

Amerikalı sosyolog Herbert A. Bloch, bize olası bir sanatsal veya edebi yapıtın sosyolojik çözümlemesinin düğümleneceği ana meseleleri göstermiştir:

1. "Niçin söz konusu yapıt üretildi ya da yazıldı,
2. Bu yapıtın, aynı sanat türündeki diğer yapıtlarla ve diğer sanatsal alanlardaki yapıtlarla nasıl bir ilişkisi vardır,
3. Neden verili bir tarihsel dönemde kabul edilmiş veya reddedilmiştir,
4. Kültür içinde ne türden değerleri ifade etmektedir,
5. Sanatçı tarafından niçin mevcut form içine dökümü yapılmıştır" (Bloch, 1943: 314).

Bu soruların sayısı belki artırılabilir, fakat şunu da kabul etmek gerekir ki bunlara verilebilecek cevapların olası alanı hâlâ Sanat Sosyolojisi'nin araştırma alanının genel yüzeyinin büyük kısmını yansıtmaktadır. Ne kadar çatallanırsa çatallansın, bu sorularda çizilen çeper sanata dair sosyolojik okumaların mümkün hareket alanını aşağı yukarı ortaya koyar.

Sanatçı ne kadar bir özgürlük hülyası içinde bulunursa bulunsun, onun yapıtının bir oluşum nedeni, hatta nedenleri vardır. Yapıt kaçınılmaz olarak diğer yapıtlarla bir inter-aktivite içindedir. Anlam denilen şey biraz da bu inter-aktivite sürecinde, toplumsal bir fiil olarak üretilir. Kuşkusuz bunlar olurken içinde bulunulan tarihsel dönem sanıldığından daha belirleyicidir; yoksa belirli bir yapıtın ya da estetik tarzın ancak belirli bir dönemde alımlanabilir olması başka türlü açıklanamaz. Goldman'ın da savunduğu gibi, "Edebi metin içinde üretildiği yapısal ve tarihsel boyutlarla bağlantılı olarak ele alınmalıdır" (Goldman, 1967: 496). Bu tarihsel ve toplumsal bağlam içinde, değerler hiyerarşisinde bir yer edinir. Hiyerarşiden kaçış denemeleri de, çoğu zaman aslında başka bir hiyerarşik sistemin bir oyunudur. Son olarak, birçok mümkün formun içinde mevcut formun niçin seçildiği, yapıtın neden bu form içine döküldüğü mevzuusu vardır. Sosyolojik bir okuma biçimi ve yönetsel yaklaşım, aslında bu seçilen formun rastlantısal olmadığını bize gösterir. Geor Simmel'in ifadesiyle, "Hukuk, sanat ya da ahlakın belli temel motifleri –belki de en kişisel ve içsel kendiliğindenliğimizi izleyerek– bir kez yaratıldıktan sonra, bu bireysel formların neye dönüşeceği meselesi artık bizim elimizde değildir" (Simmel, 2009: 350). Bu anlamda, yapıt bir kez açığa çıktığında artık sanatçının, onun üzerinde total bir belirleyiciliği kalmamıştır ve toplumsal fenomenler ve kurumlar çok daha etken olmaya başlamıştır.

Eğer sanat toplumsal bir fiil ise, mevcut kurallar ve durumların sanatçı üzerinde ciddi sınırlandırmalar oluşturduğu kabul edilmelidir. Buradaki öğelerden her biri bütüne bağlı olduğu için, birini dahi değiştirmek çok zordur. Ekipman, malzemeler, tesisler ve hepsinden önemlisi beklentiler... (Becker, 1974: 772) Hepsi ortaya bütünleşik bir sistem koyar ve buradan kaçış pek kolay değildir. Zorunluluklar döngüsü özneleri kuşattığında hareket alanı daralır. Sanatsal kurallar ve durumlar, belirli bir sosyal tabakalaşmayı ve dolayısıyla kurumsallaşmayı gündeme getirmektedir. Bu anlamda, bu tabakalaşma da mevcut durumu korumak adına değişim taleplerine karşı koyabilecektir (Becker, 1974: 774). Aslında, hâkim sanatsal söylemler dışında kalan yolları yansıtabilecek bir Sanat Tarihi çok ilginç olurdu: Modernizmin, Dadaizmin, Sürrealizmin, Pop-Art'ın, Kavramsal Sanatın vb. dışarıda ya da gölgede bıraktıklarının minör tarihi.

Sanatın "toplumsal bir kurum" olduğunu söylemek esasen bir açıklayıcı model oluşturmaktır. Fakat bu modelin işleyişi, öğeleri ve ilişkileri de açığa çıkarılmalıdır. Sanat kurumuna neler dâhildir? Kamusal ve siyasal-yönetimsel alanlarda bu kurumun bileşenleri var mıdır? Eğitim kurumuyla nasıl etkileşir? Ekonomik süreçlerle bağlantıları nelerdir? Bu sorular çerçevesinde tespit edilmesi gereken birçok husus bulunmaktadır ve bu açıdan, bu mütevazı çalışmanın sınırlarını aştığı söylenebilir. Şimdilik şu kadarı

söylenbilir ki, sanatı toplumsal bir kurum olarak ele alan yaklaşım, bu kurumun öğelerini aşağıdaki gibi sıralayabilir. Bu liste elbette tartışmaya açıktır:

1. Sanatçılar ve onların organizasyonları, meslek birlikleri, dernekleri, vs. Sanatçıyı dışta bırakan bir kurumsallaşma mümkün değildir.
2. Sanatçılarla fazlasıyla bağlantılı olan, zaman zaman onlarla yer değiştiren eleştirmenler, editörler, küratörler, vb.
3. Devletin ilgili Bakanlık ve Müdürlükleri. Modern devlet, sanat kurumunun işleyişinde anahtar bir role sahiptir.
4. Müzeler, galeriler, konser salonları, kütüphaneler, vb. sanat yapıtlarının izleyiciyle bulunduğu mekanlar.
5. Medya (TV, radyo, internet ve yazılı basın).
6. Sanat eğitimi veren kurumlar (Akademi, Konservatuarlar, kamuya ait ve özel Sinema, Tiyatro vb. okulları)
7. Edebiyat için çok elzem olan yayınevleri, dergiler.
8. Bienaller, sanat fuarları, sergiler.
9. Sanatsal üretimin izleyiciye, alıcıya ulaşmasını sağlayan aracı kuruluşlar (reklam, tanıtım, halkla ilişkiler, menejerlik, pazarlama, danışmanlık, vb. işletmeleri).
10. Atölyeler, topluluklar, sanatçı grupları / ekolleri.
11. Üniversitelerin, sanatın bizzat üretimiyle değil tarihi, kuramı ve eleştirisiyle ilgili bölümleri (Sanat Tarihi, Edebiyat Bilimi, Film Araştırmacılığı, Tiyatro Eleştirisi, Karşılaştırmalı Edebiyat, Sanat Yönetimi, vb.)
12. Sanatsal üretim sürecinin, sanatsal olmayan (teknik) destek birimleri (Matbaa, nakliye, elektronik haberleşme, vb.)⁵

Burada sayılanlar, günümüzde toplumsal bir kurum olarak sanatın asli, vazgeçilmez unsurları olarak gözükmektedir. Bu öğelerin bir kesişimi, bileşimi, toplamı ve hesaplaşması olarak ortaya dinamik bir kurum formunda “Sanat” çıkmaktadır. Bunlardan birinin dahi eksikliği, kendini kriz olarak ve mekanizmanın işleyişinde tıkanma şeklinde gösterecektir.

Tekrar edecek olursak, tüm bu öğeleri ve genel anlamda sanat kurumunun işleyiş temayüllerini hiçe sayan bir sanatsal üretim de söz konusu olabilir. Ne var ki, her ne kadar bu yolu seçen sanatçının üretimi hala sanat olsa da, onun attığı adım yok oluşa doğrudur. Sanatsal bir yapıtın, ister görsel sanatlardan, sinemadan ister müzikten veya edebiyattan gelsin var olabilmesinin ve aktarılabilmesinin yegane şartı, bu öğelerin

⁵ Tasnif edilen bu öğeler için bir referans bulunmuyor, çünkü bunlar, bu satırların yazarının 2000’li yıllarda Sanat Sektörü’ndeki (galericilik, yayıncılık, sanat pazarlama, tanıtım, sanat eleştirisi, vb.) çalışmaları ve gözlemlerine dayanan özgün bir öneridir.

optimum bir bileşeniyle doğru kanallara girmesidir. Bu kurumsal kanalizasyona dâhil olamayan yapıtlar, sistem-dışı akıntılar olarak savrulmaya ve silinip gitmeye mecburdur.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Sanatsal yaşantıların kurumsal bir çerperin içinde işlediği, toplumsal bir ihtiyaca cevap verdiği, tezi teorik bir literatür tarama üzerinden burada tartışılarak vurgulanmıştır. Çok temel bir mesele şudur ki, kurumlar daima diğer kurumlarla bağlantılı olarak işler. Yapısalcı bir episteme'nin içinde olmadan da bu görülebilir ve kabul edilebilir. Hiçbir toplumsal kurum diğerinden izole ve azade olarak işleyemez. Bağlantılar ve bağlamlar vardır, temaslar ve geçişler söz konusudur. Sanat kurumu da, belirli etkileşimler içinde kendini ortaya koyar. Sosyoloji, toplumsal okunabiliyorsa mümkündür. Sanat eğer tekil, bağlantısız ve tüm etkileşimlerin ötesinde aşkın bir alan olsaydı, sosyolojik dilin içinden onun hakkında konuşamazdı. Burada yapılan, Sanat Sosyolojisi eksenli teorik okumalar ve tartışmalar, sanata dair bir toplumsal çözümlemenin mümkün olduğunu göstermiştir. Sanatçılar yapıtlarını ortaya koyarken onların sesinde bazen sosyolojik tınlar olsa da, esasen sanat yapıtının nasıl bir toplumsallıklar ağı içinde tezahür ettiği durumu onların genel kavrayışının dışında kalmaktadır. 20 ve 21. Yüzyılın Sanat Sosyologlarının metinleri ve kavramları üzerinden yapılan teorik analiz, sanatsal ortamın kurumsallığını tartışmak üzere yeterli düzeyde kavram sunmaktadır. Ne var ki, Sosyolojinin mevcudun bilgisine ulaşması hususundaki çaba salt kavramsal bir tartışmanın ötesine geçmeyi gerektirmektedir. Bu açıdan, araştırma uygulamaları yapılması kaçınılmazdır. Bu makalenin çerçevesini çizdiği kavramsal malzeme, saha çalışmalarıyla bulunan verilerle bulduğunda, ancak o zaman çağdaş sanat ortamında kurumsallığın nasıl işlediği çok yönlü bir perspektiften resimlenebilecektir.

KAYNAKÇA

- Albrecht, Milton C. (1968), "Art as an Institution", *American Sociological Review*, Vol. 33, No. 3, 383-397
- Becker, Howard S. (1974), "Art As Collective Action", *American Sociological Review*, Vol. 39, No. 6, 767-776
- Bloch, Herbert A. (1943), "Towards the Development of a Sociology of Literary and Art-Forms", *American Sociological Review*, Vol. 8, No. 3, 313-320
- Bürger, Peter and Shaw, Michael (1985-86), "The Institution of 'Art' as a Category in the Sociology of Literature", *Cultural Critique*, No. 2, 5-33
- Cuma, Ahmet (2009), "Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi – Sanat ve Bilimin Sınır Ötesi Etkileşimi", *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*, 22, 81-94
- Durkheim, Emile (2004), *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, Çeviren: Cenk Saraçoğlu, Bordo Siyah Yay., İstanbul

- Çağın, Kenan (2006), “Sanat Sosyolojisinin İmkânına ve İnşasına Dair”, *Bilgi*, (13) 2, 11-31
- Goldmann, Lucien (1967), “The Sociology of Literature: Status and Problems of Method”, *International Social Science Journal*, Volume XIX, No. 4
- Jay, Martin (2005), *Diyalektik İmgelem*, Çeviren: Ünsal Oskay, Belge Yay., İstanbul
- La Chapelle, Joseph R (1984), “The Sociology of Art and Art Education: A Relationship Reconsidered”, *Studies in Art Education*, 26 (1), 34-40
- Lemert, Charles (2011), *Durkheim’in Hayaletleri*, Çeviren: F. Burak Aydar, Türkiye İş Bankası Yay.
- Macionis, John. J. (2012), *Sosyoloji*, Çeviri Editörü: Vildan Akan, Nobel Yay., Ankara
- Rosenblum, Barbara (1978), “Style as Social Process”, *American Sociological Review*, Vol. 43, No. 3, 422-438
- Simmel, Georg (2009), *Bireysellik ve Kültür*, Çeviren: Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul
- Simmel, Georg (2012), *Modern Kültürde Çatışma*, Çevirenler: T. Bora, N. Kalaycı, E. Gen, İletişim Yay., İstanbul
- Ulusoy, Demet (1993), “Sanat Sosyolojisinde Temel Yaklaşımlar”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 247-259
- Weber, Max (2012), *Din Sosyolojisi*, Çeviren: Latif Boyacı, Yarn Yay., İstanbul

DERGİNİN YAZIM KURALLARI

1. Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen yazılar daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.
2. Yazılarda metnin başında Türkçe özet ve altında İngilizce başlık ve özet verilmelidir. Özetler 9 punto ile yazılmış ve 200 kelimeyi aşmayacak şekilde olmalıdır. "ÖZET" başlığı ortalanarak bold yazılmalıdır. Metin dili yabancı dilde olan çalışmalarda yabancı dildeki özetin altında Türkçe özet yer almalıdır. Özetin altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek en az üç en fazla beş adet "anahtar kelime" (keywords) bulunmalıdır. Özette denklem, atıf, standart dışı kısaltmalar, vb. yer almamalıdır.
3. Yazılar, MS Word 97 veya üzeri sürümlerde A4 kağıdı boyutunda, "Times New Roman" yazı stili, tek satır aralığı ve (11) punto ile yazılmalıdır. Paragraflarda ilk satır girintisi 0,7 cm olmalıdır. Paragraflarda sağ ve sol girintiler 0 cm, önce ve sonraki aralık ise 6 nk olmalıdır.
4. Yazıların ana başlığı ortada olacak şekilde, büyük harflerle bold ve (11) punto ile yazılmalıdır. Yazarın adı başlığın sağ alt kenarına konulmalı; yazar birden fazla ise, adları alt alta yazılmalıdır. Yazar(lar)ın akademik ünvanı, bağlı olduğu kurumu ve e-posta adresi dipnot şeklinde ilk sayfada yer almalıdır. İlk sayfada ayrıca, dipnot olarak çalışmayı destekleyen kuruluşlar vb. de belirtilebilir.
5. Yazı, çizim veya grafiklerin yazım alanı içinde olmalarına dikkat edilmelidir. Yazılarda sayfa kenar boşlukları şu şekilde olmalıdır:
Üst: 6 cm
Alt: 5 cm
Sağ ve Sol: 3,5 cm
6. Yazılar, şekil ve tablolar dâhil 25 sayfayı geçmemelidir.
7. Yazılardaki resim, şekil ve grafikler "Şekil" adı altında gösterilmeli; şekil ve grafikler bilgisayar ortamında çizilmelidir. Tablo, şekil ve denklemlere sıra numarası verilmeli, başlıklar tabloların üzerinde, şekillerin ise altında her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde yer almalıdır. Ayrıca tablo ve şekillere ait kaynaklar, alt tarafta 9 punto ile verilmelidir.
8. Yazılarda sayfa numarası eklenmemelidir.
9. Yazılar, Giriş bölümü ile ikinci sayfadan başlamalı ve uygun bölümlere ayrılmalıdır. "GİRİŞ", "SONUÇ VE DEĞERLENDİRME" ve "KAYNAKÇA" başlıklarına numara verilmemeli ve paragraf ile hizalı bir şekilde tamamen büyük harflerle bold yazılmalıdırlar. Başlıklardan önce bir satır boşluk bırakılmalıdır. Yazıda yer alan birinci derece alt başlıklar 1,2, 3, ... gibi Romen rakamlarıyla sınıflandırılmalı, tamamen büyük koyu harflerle ve paragraf ile hizalı bir şekilde yazılmalıdır. İkinci

derece alt başlıklar 1.1, 1.2, 1.3 ... gibi sınıflandırılmalıdır. Bu başlıklar her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde koyu harflerle ve paragraf ile hizalı bir şekilde yazılmalıdır. Üçüncü derece alt başlıklar 1.1.1. , 1.1.2. , 1.1.3, ... gibi rakamlarla sınıflandırılmalıdır. Bu tür başlıklar da her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde, koyu ve paragraf ile hizalı yazılmalıdır.

- 10.** Kaynaklara yapılan atıflar, metnin içinde parantez arasında veya dipnotlarla yapılmalıdır. Parantez içinde sırasıyla yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı: sayfa numarası yer almalıdır. (Şahin, 2010: 200). Birden çok kaynak noktalı virgül ile ayrılmalı, 3 veya daha çok yazar isimli bildirimlerde "vd" kısaltması kullanılmalıdır. Eğer, yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, yıllar harfler ile farklılaştırılmalıdır. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belli değil ise, parantez içerisindeki ifadeler şu şekilde sıralanmalıdır; internet sitesinin kurumu, erişim yılı. Yabancı dilde yazılan makalelerdeki atıflarda kullanılan bağlaçlar, metin dili ile uyumlu olmalıdır.
- 11.** Metin içerisinde atıfta bulunulan kaynaklar, eğer varsa notlardan sonra ayrı bir sayfada "KAYNAKÇA" başlığı altında alfabetik sıraya göre verilmelidir. Kaynakça başlığı paragraf ile hizalı bir şekilde tamamen büyük harflerle bold yazılmalıdır. Yazar soyadlarının gösteriminde tamamen büyük harf kullanılmalı ve yazar isimleri açık bir şekilde belirtilmelidir. Her kaynağın ikinci ve diğer satırlarının asılı değeri 0,7 cm olmalıdır.
- 12.** Yukarıdaki formatta olmayan çalışmalar içerik açısından değerlendirilmeye alınmayacak ve editör tarafından yazarına iade edilecektir.